

O VOJNOJ VEŠTINI

II

VOJNO DELO

БИБЛИОТЕКА
ДОМА ЈНА — БЕОГРАД

Сигна- тура	<u>41-99-175.40.3</u>
Инв. Бр.	14411

VOJNA BIBLIOTEKA

NAŠI PISCI

KNJIGA DVADESET ČETVRTA

UREĐIVAČKI ODBOR

RADOMIR BABIĆ, BOŽO BOZOVIĆ, MARTIN DASOVIĆ, MILINKO
ĐUROVIĆ, FRANJO HERLJEVIĆ, BLAŽO JANKOVIĆ, MILORAD
JANKOVIĆ, BOGDAN OREŠCANIN, MILOŠ ŠUMONJA,
NOVO MATUNOVIĆ — odgovorni urednik

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA »VOJNO DELO«

БИБЛИОТЕКА

ДОМА ЈНА — БЕОГРАД

сигна-
тура

41-10-171.а. 1

Ина.
Бр.

14411

O VOJNOJ VEŠTINI

(ZBIRKA ČLANAKA)

II

BEOGRAD

1960

III-12-125-II/3
16492

DANILO LEKIĆ

O POČETKU ORUŽANOG USTANKA U JUGOSLAVIJI

I

Stara Jugoslavija nikad nije bila samostalna i nezavisna, već je čitavo vrijeme služila kao političko-ekonomski privjesak raznih imperijalističkih zemalja. Već prvog dana svoga života Jugoslavija se pokazala kao zemlja koja je kako u političkom, tako i u ekonomskom pogledu bila potpuno zavisna od imperijalističkih sila — pobjednica u Prvom svjetskom ratu. Stvaranje Jugoslavije bilo je na liniji Antante, u prvom redu Francuske kao tadašnje prvorazredne evropske sile i imala je da posluži kao instrument za sprovođenje određene politike u tom dijelu Evrope — da se onemogućí ponovno uspostavljanje Austro-Ugarske monarhije, da se obezbijedi potrebna protivteža Italiji i da se, zajedno sa ostalim balkanskim i srednjeevropskim malim zemljama obrazuje odgovarajuća materijalna sila, koja bi se iskoristila u borbi protiv eventualnog uzdizanja Njemačke i protiv boljševičke opasnosti sa Istoka. Takva politička namjena novoformirane države došla je kao posljedica ekonomskih interesa pobjedničkih država i konkretne ekonomske situacije u kojoj se našla Jugoslavija. (Stvaranju zajedničke države južnoslovenskih naroda težili su od davnina naši narodi, tako da je Jugoslavija kao

državna zajednica odgovarala njihovim interesima, bez obzira na to što se u datoj međunarodnopolitičkoj situaciji stvaranje takve zajednice podudaralo sa interesima pobjedničkih sila. Međutim, mada je stvorena jedinstvena država, koja je, kako kaže drug Kardelj: »— istoriski uze- to — značila korak napred u borbi za državnu zajednicu južnoslovenskih naroda«¹⁾, ipak Jugoslavija po svom unu- tarnjem društveno-političkom uređenju nije zadovoljila narodne težnje, naprotiv, ona se odmah, na varvarski na- čin, počela da obračunava sa zahtjevima širokih narodnih masa i tim samim, bez oslonca na koncentrisanu narodnu snagu, pretstavila se kao slaba, nemoćna država, razjedana stalnim unutaršnjim političkim krizama, koju su razne strane sile mogle bezobzirno ekonomski i politički da eks- ploatišu.)

U ekonomskom pogledu, stvaranje Jugoslavije bilo je uslovljeno prihvatanjem, s njene strane, takvih obaveza koje je stavljaju u polukolonijalni položaj prema silama pobjednicama. Jugoslavija je morala da preuzme dugove bivše Kraljevine Srbije, koji su iznosili 953 miliona zlatnih dinara, od čega je samo na francuski udio otpadalo 910 miliona. Ti dugovi odnosili su se na zajmove koji su bili isključivo neproaktivnog karaktera, korišćeni radi po- krivanja potrebe državne administracije, otplate letećih državnih dugova, pokrića budžetskih deficita, otplate voj- nih troškova u toku Balkanskih ratova itd. Takođe je trebalo preuzeti dugove Kraljevine Crne Gore (zajam iz 1909 godine u Londonu u iznosu od 250.000 funti sterlinga, zajam iz 1911 u Beču od tri i po miliona austriskih kruna i zajam iz 1913 i 1914 godine u Parizu od 40 miliona fran- cuskih franaka, koji su kao i prvi upotrebljeni u nepro- duktivne svrhe — za naoružanje i državnu administraciju). Osim toga, Jugoslavija je bila obavezna da isplati ratne dugove, tj. zajmove koje je srpska vlada dobila od savezni- ka u toku rata za opremu svoje vojske. U te dugove uklju- čena je i pomoć koju je Jugoslavija odmah poslije zavr- šetka rata dobila u novcu i materijalu od saveznika. Ratni

¹⁾ Kardelj, »Deset godina Narodne revolucije«, »Komunist«
br. 2-3, 1951, str. 57.

dugovi iznosili su: Francuskoj 1.486,6 miliona francuskih franaka, Velikoj Britaniji 24,4 miliona funti sterlinga i SAD 51 milion dolara. Kada je, 1925 godine, izvršeno izračunavanje ovih dugova, oni su s kamatama narasli na cifru od 15.312,9 miliona dinara. Na kraju, Jugoslavija je morala da preuzme dugove Austro-Ugarske monarhije francuskim i engleskim monopolima za kapitale uložene u privredu onih teritorija koje su ušle u njen sastav. Isto tako su osigurane investicije engleskih i francuskih kapitalista na onim teritorijama bivše Turske carevine koje su poslije Balkanskih ratova ušle u sastav Srbije.

Usljed goruće potrebe da se pokrivaju ogromni troškovi državne administracije, da se otplaćuju leteći dugovi, izmiruju budžetski deficiti i nabavlja potrebni materijal za vojsku, Jugoslavija je bila prinuđena da sklapa nove zajmove, koji su, s obzirom na njihovu neproduktivnost, teško pogađali državne finansije i privredu u cjelini. Prvi zajam sklopljen je u Njujorku 1922 godine s bankom Bler i Komp. u iznosu od 100 miliona dolara s 8 procenata kamate. Kao garancija za zajam dati su u zalogu prihodi monopola duvana, carina i bruto prihodi državnih željeznica. Ugovorom od 1923 godine, Jugoslavija je dobila od francuske vlade obligacioni zajam od 300 miliona francuskih franaka s 5 procenata kamate. Zajam je trebalo koristiti za nabavku oružja i ratnog materijala u Francuskoj, a kao zaloga takođe su stavljeni prihodi od državnih monopola i carina. Kasnije, 1931 godine, francuska vlada je odobrila novi zajam od 300 miliona francuskih franaka s 3 procenta kamate. Uprava državnih monopola, na osnovu zakonskih ovlašćenja, sklopila je 1928 godine ugovor o zajmu sa Stab-om (Svenska Tajndsticks Aktienbolaget — Stocholm). Zajam je iznosio 22 miliona dolara sa 6,25 procenata kamate. Kao uslov za dobijanje zajma služio je prenos monopola šibica u Jugoslaviji na društvo Stab u trajanju od 40 godina. Na osnovu toga, Stab je osnovao Jugoslovensko društvo šibica a.d. u Beogradu s kapitalom od milion dinara i isključivim pravom na prodaju šibica u Jugoslaviji. Tim ugovorom Stab je dobio pravo da kupi postojeće fabrike šibica, kao i da podigne nove.

Da bi izvršila stabilizaciju valute, država je zaključila 1931 godine u Parizu kod Banque de l'Union Parisienne zajam u visini od 1.025 miliona francuskih franaka (2.280 miliona dinara) s kamatom od 7 procenata. Zajmom je trebalo da se otplati jedan dio državnog duga Emisionoj banci, a drugi dio da služi za održavanje stabilnosti dinara. Kao garancija za zajam dati su monopolski prihodi i opšti prihodi državnog budžeta. S pariskom bankom Seligman i Co. sklopljen je 1939 godine zajam od 600 miliona francuskih franaka, od čega je realizovan, usljed izbijanja rata, samo jedan dio.

Ukupan iznos inostranog državnog zaduženja nije moguće tačno ustanoviti zbog pomanjkanja odgovarajućih podataka. Ministarstvo finansija objavilo je 1932 godine jedan pregled, koji je nepotpun, pošto ne obuhvata iznos obligacija predratnih dugova, koje se nalaze u rukama državljana bivših neprijateljskih država, a isto tako nije unesena vrijednost bivšeg turskog državnog duga koji je preuzela Jugoslavija. Prema tome pregledu, od ukupnog državnog duga od 38.783,5 miliona dinara, na inostrane dugove otpada 32.763,2 miliona dinara. Od toga samo ratni dugovi iznose oko 15 milijardi.

Stanje državnih dugova bilo je 1 septembra 1940 godine sljedeće¹⁾:

- a) predratni dugovi:
 - dugovi Kraljevine Srbije: francuskih franaka 6,1 milion, zlatnih franaka 641 milion;
 - dugovi Kraljevine Crne Gore: engleskih funti 152.500, francuskih franaka 1,3 miliona;
 - bivši austro-ugarski dugovi: 2.500 miliona dinara
- b) dugovi između dva rata:
 - SAD 36,1 milion dolara
 - francuskih franaka 1.906 miliona
 - njemačkih maraka 8,8 miliona
 - švajcarskih franaka 4 miliona
 - engleskih funti 25.000
- c) ratni dugovi:

¹⁾ Dr. Božidar Jurković, »Das ausländische Kapital in Jugoslavien«, Stuttgart, 1941.

ostali su isti prema stanju iz 1922 godine, kao i dugovi za isplatu željeznica.

Na taj način, dugovi jugoslovenske države prema inostranstvu, po tadašnjim kursevima, iznosili su sumu od 33.423,3 miliona dinara.

Osim državnih dugova, u inostranstvu su se zadužile takođe gradske opštine i Državna hipotekarna banka. Prema statistikama iz 1936 godine, gradske opštine bile su zadužene sa ukupno 1.374 miliona dinara, a prema stanju od 1939 godine Državna hipotekarna banka bila je zadužena po osnovu založnica i obligacija sa 617 miliona dinara, a po kratkoročnim predujmovima sa 119 miliona dinara.

Polukolonijalni karakter Jugoslavije uslovljavala je brza penetracija inostranog kapitala, ne samo putem državnih zajmova i zajmova javno-privatnih tijela, nego i nizom drugih načina, kao na primjer: neposrednom investicijom stranog kapitala u privredu, finansiskim kreditiranjem privatnih preduzeća iz inostranstva, inostranim kratkoročnim robnim kreditima domaćim preduzećima, kartelskim vezivanjem domaćih preduzeća za inostrane kartele i dr.

Jugoslavija je, kao privredno nerazvijena zemlja s bogatim izvorima sirovina i radne snage, u oskudici kapitala, predstavljala za inostrani kapital dragocjeno tržište, odakle je on mogao vući bogate profite. Prema podacima Međunarodnog biroa rada za 1930 godinu, realna nadnica jugoslovenskog industriskog radnika u tri glavna grada iznosila je 45% prosječne realne nadnice britanskog radnika. U provinciskim industriskim preduzećima ta nadnica je bila znatno niža. Poznato je da ni nadnice japanskih radnika (koje su bile toliko niske da su omogućavale damping japanske robe) nisu bile niže od nadnica radnika u Jugoslaviji. Jeftina radna snaga, s jedne strane, i ogromne potrebe za potrošnim dobrima svih vrsta, s druge strane, predstavljale su veoma pogodne uslove za inostrani kapital, koji je pozajmljivan s visokim kamatama. Takvo stanje stvari omogućavalo je inostranom kapitalu da učestvuje u finansiranju industriske djelatnosti s preko 50% i da samim tim preko polovine zarade prisvoji, da se investira u one privredne grane koje su omogućavale velike profite

i brzu amortizaciju, da postane vlasnik najvećih industrijskih preduzeća u zemlji i da, na kraju, putem investicija i investicionih kredita drži u svojim rukama sve dominantne položaje u jugoslovenskoj privredi.

Prema podacima Ministarstva trgovine i industrije bivše Jugoslavije, učešće inostranog kapitala (u procentima ukupne društvene glavnice) po pojedinim industriskim granama, bilo je sljedeće:¹⁾

rudarstvo	89,08
cement	69,28
boksit	71,96
staklo	66,89
elektroprivreda	92,46
šumska industrija	29,00
metalurgija	22,99
hemiska industrija	88,84
industrija šećera	67,56
tekstilna industrija	62,38
itd.	

Uzimajući ukupni iznos inostranog kapitala, investirano u privredu u formi akcionarskih društava kao 100, procentualno učešće pojedinih zemalja bilo je sljedeće:

Francuska	25,01
Velika Britanija	17,38
SAD	14,95
Njemačka (sa Češkom)	11,13
Italija	9,45
Belgija	7,41
Švajcarska	5,91

¹⁾ Sa ovim ciframa, izračunatim na osnovu podataka Ministarstva trgovine i industrije, slažu se uglavnom podaci mnogih pisaca. — Dr. B. Jurković: »Das ausländische Kapital in Jugoslawien«, Stuttgart 1941, — Mijo Mirković: »Ekonomska struktura Jugoslavije 1918—1941«, Zagreb 1950 godine, — V. L. Rozenberg i J. Kostić: »Ko finansira jugoslovensku privredu«, Beograd 1940 godine i drugi — izuzev podataka S. Dimitrijevića (»Karakteristike industrije i rudarstva bivše Jugoslavije«, Beograd 1949 godine), koji se ne slažu po pitanju ukupnog iznosa inostranog investiranog i kreditnog angažmana.

itd. (Monako, Holandija, Švedska, Mađarska, Luksemburg i Rumunija sa 8,76).

Od ukupno investiranih iznosa u jugoslovensku privredu, procentualno učešće inostranog kapitala bilo je sljedeće:

	%	mil. din.
Francuska	15,45	716,2
Velika Britanija	10,08	467,1
SAD	6,35	294,2
Italija	4,23	196,3
Belgija	3,66	169,9
Švajcarska	3,08	143,0
Njemačka	2,49	115,8
Čehoslovačka	2,42	112,3

itd. (Monako, Holandija, Švedska i Mađarska ukupno 3,42% sa 179,0 miliona dinara).

Dejstvo inostranog kapitala u uslovima nesređenog unutrašnjeg društveno-političkog stanja, krcatog nepomirljivim protivrječnostima, oštro se odražavalo na razvitak proizvodnih snaga. Onemogućavanjem izgrađivanja kompleksnih industrijskih grana (topionice, valjaonice, predionice i drugo), jugoslovenska privreda zadržavala je uglavnom sirovinsko-prehranbeni karakter, a u pogledu nabavke gotovih proizvoda ostala je u punoj zavisnosti od inostranstva.

Inostrani kapital se povezivao s pojedinim političkim partijama i grupama, sa uticajnim ljudima, javnim radnicima i državnim funkcionerima i putem podmićivanja dolazio do raznih povlastica koje su omogućavale stalno povećanje i onako visokih profita. Pri postojanju režima zaraženih korupcijom unutar kojih se partije i ličnosti bore za vlast radi ostvarenja svojih posebnih ciljeva, bogaćenja na račun radnih masa, inostranom kapitalu je bilo omogućeno da postane ekonomski i politički gospodar države i da, na taj način, diktira sprovođenje takve unutrašnje politike koja odgovara njegovim interesima. Tako su svim važnijim političkim događajima u zemlji, u izvjesnoj mjeri, kumovale strane zemlje koje su

bile faktički ekonomski gospodari Jugoslavije. Donošenje Vidovdanskog ustava, zavođenje monarhofašističke diktature, raspirivanje šovinističke mržnje i zaoštavanje nacionalnog pitanja, takozvano rješenje hrvatskog pitanja putem nagodbe između srpske i hrvatske buržoazije, smjenjivanje vlada, produbljivanje spora između crkava, aktivisanje vojničkih klika, izvođenje pučeva itd. itd., sve se to radilo, u saglasnosti sa inostranstvom, da bi se, prije svega, ojačala ekonomsko-politička pozicija stranih zemalja.

U takvom je stanju inozemni kapital uživao ne samo zaštitu države, nego je bio jači od države. On je imao stvarnu eksteritorijalnost; administracija, policija, zakonodavna tijela i vlada vršili su samo ono što je on zahtijevao, stručnjaci su bili u njegovoj službi, sudovi su sudili u njegovu korist...¹⁾

Prevlast ekonomskog uticaja zapadnih sila, u prvom redu Francuske, sve do ponovnog uzdizanja Njemačke i njenog prodiranja na Balkan, odražavala se i na jugoslovensku spoljnu politiku, koja u tom periodu uglavnom izvršava direktive francuskog ministarstva spoljnih poslova. Kroz to svijetlo treba gledati i regulisanje odnosa između Jugoslavije i Italije. Ovoj posljednjoj savezničke sile dale su izvjesna obećanja tajnim Londonskim ugovorom od 1915 godine, a čije ispunjavanje je de fakto predstavljalo reviziju Versajskog ugovora. Rapalskim ugovorom od 1920 godine, Brijonskim ugovorom od 1920 godine, Santamargaretskim konvencijama od 1922 i Paktom o prijateljstvu i saradnji od 1924 godine, Jugoslavija daje Italiji niz povlastica na štetu svojih vlastitih interesa. Rijeka se ustupa Italiji, i to tako da se jugoslovenskom tarifnom politikom daje prednost riječkoj luci pred drugim jugoslovenskim lukama. Priznaje se validitet ekonomskih koncesija koje su italijanski državljani dobili u Italiji prije 12. XI. 1921 godine. Italijanski zemljoposjednici u Jugoslaviji dobijaju povlastice, tako da se na njih ne primjenjuje agrarna reforma. Italijanski ribari dobijaju

¹⁾ Mijo Mirković, »Ekonomska struktura Jugoslavije 1918 — 1941«, str. 104, izd. Nakladnog zavoda Hrvatske, Zagreb 1950.

pravo ribarenja u jugoslovenskim teritorijalnim vodama. Italija se pojavljuje kao predstavnik austro-ugarskog kapitala na tršćanskom tržištu, koji pred opasnošću sekvestracije i nacionalizacije prima italijansko nacionalno obilježje itd.

Pod neposrednim uticajem Francuske dolazi, takođe, do zaključivanja raznih paktova i saveza. Obrazuje se Mala Antanta i, kasnije, Balkanski sporazum, koji nemaju za cilj neko povezivanje malih zemalja da bi na međunarodnom planu mogle ravnopravno razgovarati s velikim silama u odbrani svoje političke linije, već da služe kao sredstvo za sprovođenje spoljne politike zapadnih sila u Srednjoj Evropi i na Balkanu, da garantuju status kvo prema Austriji, Mađarskoj i Bugarskoj, da ojačaju francuski sistem bezbjednosti u Centralnoj Evropi i engleski u Istočnom Sredozemlju.

Razumije se da su razni savezi i ugovori (kao na primjer Francusko-jugoslovenski pakt o prijateljstvu) imali takođe kao osnovni zadatak — obezbjeđenje ekonomskog i političkog gospodstva zapadno-evropskog kapitala u Jugoslaviji. U kojoj mjeri su ekonomske teškoće jugoslovenske privrede korišćene za postizanje političkih ciljeva (odobravanje raznih kredita i zajmova u većini slučajeva bilo je uslovljeno zaključivanjem određenih političkih sporazuma, dovodenjem na vlast odgovarajućih grupacija i ličnosti itd.), u istoj mjeri su politički sporazumi korišćeni za ekonomsko proobljavanje. Radi ilustracije ove činjenice dovoljno se potsjetiti na uslove pod kojima je zaključen Francusko-jugoslovenski pakt o prijateljstvu. Koristeći se teškim ekonomskim stanjem Jugoslavije, Francuska je nastojala da zaključenjem pakta, kojim se davala izvjesna moralna podrška Jugoslaviji, iskoristi da bi nametnula Jugoslaviji za predratne dugove zlatnu klauzulu, što bi povećalo dug od 1.700 miliona dinara (770 miliona francuskih franaka) na preko 8 milijardi dinara. Takav zahtjev je pretstavljao očitu i bezobzirnu pljačku, što je dovelo do spora između francuske i jugoslovenske vlade. Da bi došlo do zaključenja pakta, Jugoslavija je ipak morala da pristane na francuski predlog kao osnovni

uslov da se potpiše pakt, da se taj spor iznese pred Međunarodni sud u Hagu. A kao što se moglo i očekivati, Haški sud je donio presudu u korist Francuske.

Poslije Hitlerovog dolaska na vlast i u srazmjeri sa učvršćivanjem i jačanjem fašizma u Njemačkoj i Evropi, buržoaska klasa u Jugoslaviji, kako u ekonomskom tako i u političkom pogledu, sve tješnje se povezuje s fašističkim zemljama. Njemački kapital se već 1934 godine pojavljuje kao ozbiljan konkurent engleskom i francuskom kapitalu, a u narednim godinama, kroz oštru konkurenciju, praćenu odgovarajućim političkim mjerama, zauzima sve važnije ekonomsko-privredne pozicije u našoj zemlji. Zaključenjem trgovinskog ugovora s Njemačkom, u maju 1934 godine, Jugoslavija ustvari čini prvi korak u potpuno privredno i političko ropstvo pod Trećim Rajhom. Tim ugovorom, zaključenim na pogrešnom proračunu da će trgovinski bilans Njemačke s Jugoslavijom biti i dalje aktivan (on je, usljed obustave reparacija, postao pasivan i time omogućio Njemačkoj da brže prodiere na jugoslovensko tržište robe), Jugoslavija je davala niz prednosti njemačkom kapitalu: njemačka preduzeća imaju prioritet u javnim nabavkama i javnim radovima (ovakvim monopolom Njemačka je dobila kontrolu nad jugoslovenskom privredom); s jugoslovenske strane data je izjava da nijedna druga zemlja niti je dobila niti će dobiti prvenstvena prava (čime je Jugoslavija izgubila svaku mogućnost da bez njemačke saglasnosti koristi neku povoljniju situaciju u svjetskoj privredi i međunarodnoj razmjeni dobara, što znači da se putem kliringa i ukidanja kontrole uvoza iz Njemačke — definitivno ekonomski, a nešto kasnije i politički — potčini Trećem Rajhu); Lufthanza je dobila monopol za vazdušni saobraćaj u Jugoslaviji; njemački brodovi uživaju prioritet u prevozu jugoslovenskih žitarica (čime se uspostavlja monopol njemačkog brodarstva na Dunavu) i dr.

Sljedeći ugovori samo su još više potertavali i ozakonjavali ropski položaj do kojeg je dovela ekonomska zavisnost od Njemačke. Ugovorom od 1935 godine u Minhenu Jugoslavija se obavezala da svoju proizvodnju prilagodi potrebama njemačkog tržišta. U aprilu 1936 go-

dine, na zasjedanju Jugoslovensko-njemačkog privrednog odbora, koji je osnovan 1934 godine, riješeno je:

1. Izravnanje uvoza i izvoza kao uslov za uklanjanje klirinškog salda; 2. dalje povećanje izvoza iz Jugoslavije u Njemačku; 3. maksimiranje cijena agrarnih proizvoda u Njemačkoj; 4. turistički promet. — Drugim riječima, sada je Njemačka skoro potpuno istisnula svoje konkurente za pljačkanje Jugoslavije, a odnos dinara prema rajhsmarki odredili su njemački kapitalisti, razumije se, na ogromnu štetu Jugoslavije. Stojadinović je stavio Jugoslaviju na raspoloženje Hitleru da je pljačka.¹⁾

U Dubrovniku, 1937 godine, određena je struktura jugoslovenskog izvoza potpuno na kolonijalnoj bazi: 50% za artikle ljudske i stočne hrane i stoku, 11% za drvo, 39% za ostale proizvode (prvenstveno metale), što znači sto procenata za agrarne i industrijske sirovine. U Berlinu se, 1937 godine, osniva društvo s kapitalom od 500 hiljada maraka za istraživanje ruda u Jugoslaviji. I. G. Farbenindustri osniva mnogobrojna zastupstva i filijale. Izvjesna francuska i američka preduzeća prelaze u njemačko vlasništvo (Lisanski rudnici antimona, filijala američkog preduzeća Standard elektrik i dr.).

U ovom periodu francuski kapital se postepeno povlači iz Jugoslavije, dok, s druge strane, nastaje pojačano prodiranje engleskog kapitala sve do sazrijevanja vojnog sukoba između Engleske i Njemačke, kada se i ovaj kapital ubrzanim tempom povlači. U istom periodu njemački kapital uspijeva — zahvaljujući, prije svega, anglo-francuskoj političkoj liniji »apaisement«, prema kojoj se Balkan prepušta Njemačkoj kao njena interesna sfera — da u potpunosti zagospodari jugoslovenskom privredom.

Promjena ekonomske zavisnosti Jugoslavije odrazila se kako na spoljnu politiku, tako i na unutrašnje društveno-političke prilike u zemlji. U toku svoje vladavine Stojadinović preduzima niz mjera da Jugoslaviju poveže što tješnje s Osovinom. Na toj liniji, u unutrašnjoj politici, vodi energični kurs na dalju fašizaciju zemlje, a u spoljnoj politici istupa kao javni agent Osovine time što razbija Malu Antantu i Balkanski sporazum. Razbijanjem

¹⁾ Tito, Referat na V Kongresu KPJ, Stenografske beleške, str. 38, izd. »Kultura« 1949.

tih saveza Stojadinović je omogućio osovinskim silama da postignu znatno preimućstvo u odnosu snaga prema, pojedinačno, svakoj od zemalja članica tih saveza, a istovremeno, izolovao je Jugoslaviju od njenih saveznika i doveo je u položaj da bezuslovno prihvati svaki diktat Osovine.

Do koje je mjere Stojadinović bio spreman da ide u toj protivnarodnoj raboti dovoljno ubjedljivo ilustruje zabilješka grofa Čana, od 17 januara 1939 godine:

Njemački me ambasador moli, u Ribentropovo ime, da izvidim, u Beogradu, da li se Stojadinović namjerava priključiti Paktu protiv Kominterne. Pokušaću. Ja međutim mislim da je stvar preuranjena. Doduše, nema nikakve sumnje u pogledu Stojadinovićeve raspoloženja prema Osovini: puna i otvorena solidarnost. On lično išao bi i dalje, ali ja se pitam, da li mu sadašnji položaj dopušta da se u tom pravcu odluči. Ja mislim da mogu odgovoriti: ne (podvukao D. L.).¹⁾

Čano se, u ovom slučaju, nije prebacio u procjeni situacije. Stojadinoviću »današnji položaj«, tj. položaj poslije pretrpljenog poraza od Bloka narodnog sporazuma na decembarskim izborima (1938 g.), ne samo da nije omogućavao »da se u tom pravcu odluči«, već je uslovio, uskoro, početkom februara, njegov pad.

Poraz Stojadinovića značio je javnu osudu od strane najširih narodnih masa unutrašnje i spoljne politike velikosrpske hegemonističke klike. Narod se izjasnio protiv centralističkog pravca u unutarnjoj politici, koji je produbljivao nacionalnu neravnopravnost, razjedinjavao narode i omogućavao njihovu bezočnu eksploataciju. Izbori su, takođe, pretstavljali osudu društvenog sistema koji je doveo u tako teško ekonomsko stanje najšire narodne slojeve. Radnik svojom zaradom nije mogao podmirivati najosnovnije životne potrebe, a seljak se gušio u dugovima. Prema sprovedenoj »agrarnoj reformi« (na kojoj se počelo raditi pod pritiskom revolucionarnog vrenja 1918—1921 godine, uglavnom na liniji razbijanja saveza između radničke klase i seljaštva, tako da je poslije napada na radničku klasu 1921 godine, agrarna reforma postala arhivski materijal i, konačno, zakonom skinuta s dnevnog reda,

¹⁾ Dnevnik grofa Čana, str. 25.

juna 1931 godine) seljaci su morali platiti veleposjednicima 3.500 miliona dinara. Na osnovu uredbe o regulisanju seljačkih dugova, Privilegovana agrarna banka dobila je neograničenu vlast nad ogromnom masom seljačkih dužnika.

Tako su izbori, ustvari, označavali koncentraciju narodne srdžbe, koja se dotada pojavljivala kroz štrajkove, demonstracije i pojedinačne pobune.

Međutim, ta opštenarodna osuda Stojadinovićeve vlade tada još nije pretstavljala materijalnu silu dovoljno jaku da primora buržoaziju na popuštanje — naprotiv, izazvala je uzbunu cjelokupne reakcije i ubrzala podjelu svih društvenih snaga na dva neprijateljska tabora. Pred konkretnom opasnošću, koja je izbijala iz nagomilanog narodnog gnjeva, morale su se pronaći odgovarajuće forme, unutar kojih bi se rješavale suprotnosti između buržoazije pojedinih zemalja, kako bi se obezbijedio čvrsti jedinstveni front protiv narodnih masa. Velikosrpska hegemonistička klika poslala je na ustupke time što je omogućila izvjestan udio u vlasti i buržoaziji drugih zemalja. Tako je došlo do obrazovanja nove vlade Cvetković-Maćek-Korošec.

Klasna sadržina nove vlade sastojala se u njenom jedinstvu protiv radnih masa, u stvaranju jedinstvenog fronta reakcije protiv revolucionarnog pokreta, protiv svega naprednog. Što se tiče podjele vlasti i izvlačenja profita, unutar vlade nije postojalo jedinstvo, već oštre suprotnosti i sukobi, koji su dovodili dotle da su članovi »trojke«, potajno jedan od drugog, slali svoje izaslanike u Berlin i Rim, nudili razne povlastice fašističkim vladama da bi stekli njihovu podršku i time obezbijedili veću pljačku na račun suparnika. Korošec je održavao, preko Vatikana i direktnim upućivanjem posebnih izaslanika, stalnu vezu s vladom u Rimu. Maćekov izaslanik Karne-luti uspostavio je vezu s grofom Čanom 25 marta 1939 godine. Tom prilikom izaslanik je predao grofu Čanu Maćekovu poruku:

Hrvati su neprijatelji Njemaca, ali su uprkos tome spremni da padnu u naručaj Berlina, kad bismo ih mi odbili, samo da se riješe srpskog jarma.¹⁾

¹⁾ Isto, str. 61.

Već tada je došlo do sporazuma na bazi sljedećeg programa:

Pregovori, da bi se iz Beograda isposlovala autonomija; ako bi ovi pregovori propali, traženje talijanske vojne pomoći, stvaranje hrvatske republike, koja bi bila s nama vezana ugovorom o savezu kakav imamo s Albanijom, povrh toga carinska i monetarna unija. Druga faza: personalna unija sa Italijom. Duće mi je naredio da prihvatim hrvatski program.¹⁾

Sa svoje strane, ministar Cincar-Marković dolazi, takođe, do sporazuma s fašističkom vladom u Rimu na bazi »naoružane neutralnosti sa privrednom podrškom Italije i Njemačke. Naravno, sve u okviru Osovine s time da je težište jugoslovenske politike u Rimu.«²⁾ Drugi izaslanici, istovremeno, odlaze u Berlin i nude iste takve uslove fašističkoj Njemačkoj. Oslonac na fašističke zemlje pružio je buržoaskoj klasi u cjelini potrebne snage i sredstva da obezbijedi klasne pozicije koje je sve više ugrožavao revolucionarni pokret, a s druge strane, pretstavljao je za buržoaziju svake pojedine zemlje neophodan uslov da bi se mogla uspješno završiti borba za samostalno preuzimanje vlasti, za potpunu likvidaciju suparnika.

Obrazovana u uslovima oštre klasne borbe, na liniji mobilizacije cjelokupne reakcije u borbi protiv revolucionarnih snaga koje su se sve više povezivale i spajale u jedinstveni revolucionarni pokret pod rukovodstvom Komunističke partije, vlada Cvetković-Maček je u unutrašnjoj politici još jače zaoštrila već postojeće reakcionarne forme vladavine, koristeći se, pri tome, iskustvom fašističkih zemalja. Sve mjere koje vlada sprovodi usmjerene su u pravcu nasilnog fašiziranja zemlje. Oštrica borbe uperena je protiv radničke klase, čije klasne organizacije ukida 30 decembra 1940 godine, zamjenjujući ih sindikalnim organizacijama fašističkog tipa: Jugoras, HRS, Zveza združenih delavcev i dr. U borbi protiv Komunističke partije vlada ne preza od najsurovijih mjera: prebijanja po zatvorima, mučkih ubistava, pucanja u demonstrante, kon-

¹⁾ Isto, str. 61.

²⁾ Isto, str. 86.

centracionih logora, vojne mobilizacije štrajkača itd. Maksimalno zaoštravanje političke borbe praćeno je neposrednim povećavanjem eksploatacije radnih masa. Cijene industriskih proizvoda naglo skaću, a nadnice se smanjuju. Prividno, nadnice su se povećavale, ali s obzirom na procenat njihovog povećanja i procenat povećanja cijena industriskih proizvoda, one su znatno pale u odnosu na raniju vrijednost. Donosi se uredba o niskoj cijeni kukuruza u vrijeme kada je sitni i srednji seljak prinuđen da proda kukuruz; međutim, kasnije, kada su kukuruz pokupovali špekulanti i veleposjednici, ukida se uredba, čime se dolazi do ogromnih zarada, jer je narod pasivnih krajeva bio primoran da kupuje kukuruz po cijenama koje su određivali sami špekulanti. Da bi se omogućio što veći izvoz žitarica, uvodi se za radne mase jednoobrazni »narodni hljeb« (crni hljeb od slabog brašna i mekinja, s cijenom većom od ranijeg bijelog hljeba). Fašističkim zemljama se stvaraju povoljni uslovi za pljačkanje narodne imovine.

Kod uvoza i izvoza režim ne vodi računa o narodnim interesima. Dok se i prema pisanju same građanske štampe izvoze u Italiju svinje po 7—8 dinara za kg žive vage (a u zemlji se prodaju po 17 dinara), iz Italije se uvozi pamuk po 28 dinara, koji je do nedavno bio po 8 dinara. Dalje, njemačka finansiska oligarhija odredila je ovih dana da njemačka marka od sada vrijedi 17 dinara umjesto 14 dinara itd.¹⁾

Da bi se onemogućilo stvaranje jedinstvenog narodnog fronta, preduzimaju se potrebne mjere da se što je moguće više raspiri šovinistička mržnja. Hrvatskom narodu se kroz štampu i na političkim skupovima govori da »hrvatsko« narodno voćstvo samo ne može protiv otpora velikosrpskih hegomonista sa kojima sjedi u vladi postići mnogo«, a srpski narod se poziva »da zbije redove, jer je srpstvo u opasnosti zbog izdaje Hrvata«.

Nastojeći da otupi oštricu narodnog gnjeva, vlada objašnjava sve te mjere kao »privremene«, da će prestati »ćim se prilike srede«. Na sav glas se prića o demokratiji uopšte i, posebno, o »seljaćkoj demokratiji«, uvjeravajući

¹⁾ »Srp i ćekić« br. 4/1940.

Berlin i Rim da u tome nema nikakve opasnosti. Mačekov »Hrvatski dnevnik«, na primjer, piše o tome da »hrvatska seljačka demokratija« pretstavlja preteču njemačkom nacional-socijalizmu i da su već braća Radići, još prije Prvog svjetskog rata, bili za sistem »jedne stranke«, da je HSS protiv »kapitalističkog liberalizma«, za »dirigovanu privredu« uz »očuvanje privatnog vlasništva« i da sve te osnovne fašističke principe samo ostvaruje na »svoj specifičan« način. Pa, ipak, sva nastojanja buržoaske klase da obmane narodne mase, da njihovu borbu usmjeri drugim pravcem, nijesu mogla uspjeti, iz prostog razloga što je svakodnevna praksa prisiljavala mase da shvate istinu o kojoj im je uporno govorila Komunistička partija — da samo kroz zajedničku i odlučnu borbu, ne samo protiv vlade, nego protiv kapitalističkog uređenja uopšte, kao osnovnog zla, mogu riješiti pitanje njihovog prava na bolji život.

Razvitak događaja u Drugom svjetskom ratu aktivno je uticao na sazrijevanje opštenacionalne političke krize u Jugoslaviji. Produbljivanje suprotnosti između zaraćenih imperijalističkih zemalja, proširivanje poprišta ratnih dejstava, potreba za mobilizacijom novih snaga i sredstava za vođenje rata, težnja buržoazije u Jugoslaviji da iz rata izvuče što veću korist, da učestvuje pri podjeli plijena — ubrzali su približavanje momenta kada se vlada konačno morala opredijeliti za jedan od zaraćenih blokova. Na to je, s druge strane, prisiljavao i razvitak unutrašnje situacije: zaoštavanje klasne borbe, naglo jačanje revolucionarnog pokreta, postojanje opštenarodnog zahtjeva da se preduzmu odgovarajuće mjere u unutrašnjoj i spoljnoj politici da bi se obezbijedila nezavisnost zemlje, slabljenje buržoaskih pozicija i mijenjanje odnosa snaga s obzirom na međunarodni sukob osnovnih imperijalističkih sila itd. Konkretna situacija nije više dozvoljavala kolebanje između zaraćenih blokova, već je zahtijevala da se otvoreno stane na jednu ili drugu stranu. Osnovna sadržina političke borbe u zemlji, u tom periodu, sastojala se, s jedne strane, u jedinstvenim nastojanjima buržoaske klase da se opredijeli za jedan od zaraćenih blokova, dok se na pitanju izbora fronta vodila unutar buržoazije oštra borba, s obzirom na to da je, jednim dijelom, bila zavisna od kapitala

Jedne, a drugim dijelom od kapitala druge zaraćene strane, a druge strane, u odlučnoj riješenosti najširih narodnih masa da se bore za ostvarenje zahtjeva koje je postavljala Partija, da se spriječi uvlačenje u rat, pruži otpor agresoru i obezbijedi mir. Zaraćene imperijalističke sile preduzimaju sve moguće mjere da Jugoslaviju privuku na svoju stranu. Fašističke sile postavljaju ultimativne zahtjeve a anglo-francuski blok ubjeđuje buržoaziju da je njegova pobjeda sigurna, zbog čega je neophodno da se svrsta na njegovu stranu, ukoliko želi da obezbijedi svoje interese.

Ja sam iz Londona učinio sve što sam mogao da Jugoslaviju povedem protiv Nemačke, te sam 22 marta telegrafisao D. Cvetkoviću: »Ekselencijo, potpuni poraz Hitlera i Musolinija je siguran. Razborit i dalekovidan čovek ne može da sumnja u to, kada se imaju u vidu jasno izražene namere britanske i američke demokratije... Ako Jugoslavija sada prihvati sudbinu Rumunije, ili počini zločin kao Bugarska, te postane saučesnik u pokušaju uništenja Grčke, njena propast će biti sigurna i nepopraviva... Ako se Jugoslavija i Turska udruže s Grčkom uz pomoć koju može da im pruži Britanska Imperija, nemačko nadiranje će biti zaustavljeno i konačna pobjeda izvojevana isto tako sigurno i odlučno kao i prošli put. Verujem da će se Vaša Ekselencija pokazati na visini svetskih događaja.¹⁾

Usljed toga što je veći dio kapitalističke klase bio povezan s kapitalom fašističkih zemalja, što je Jugoslavija u ekonomskom pogledu de fakto bila u njemačkim rukama, usljed toga što su Njemačka i Italija i po geografskom položaju pretstavljale »prirodnog« saveznika, usljed toga što se rat u tom periodu razvijao isključivo u korist Osovine, vlada Cvetković-Maček je odlučila, dosljedno produžavajući protivnarodnu politiku, da pristupi Trojnom paktu i da otvoreno stane na stranu osovinskog imperijalističkog bloka. Osim tih osnovnih razloga, sam fašistički poredak, kao forma vladavine, pretstavljao je za glavni dio vladajuće klase u Jugoslaviji mnogo pristupačniji i, istovremeno, sigurniji, stabilniji oblik vladavine od zapadnoevropskih buržoaskih demokratija. Već u prvim danima života novoformirane jugoslovenske države, na liniji rješavanja postojećih suprotnosti koje su došle do izražaja u

¹⁾ Čerčil, »Drugi svetski rat«, Spoljnopolitička dokumentacija br. 10/1950, str. 423.

revolucionarnom talasu koji je obuhvatio radničku klasu i znatan dio seljaštva, ujedinjena buržoazija surovo se suprotstavila radničkom pokretu. Donet je reakcionarni Vidovdanski ustav i zloglasni Zakon o zaštiti države, čime se onemogućavala svaka legalna borba. Formalno postojanje ustava u daljem procesu klasne i nacionalne borbe nije se moglo miriti s preduzimanjem krajnjih mjera, zato se taj i takav ustav ukida i uvodi, 6 januara 1929 godine, monarhofašistička diktatura. Pomanjkanje elastičnosti i sposobnosti manevrisanja, pribegavanje grubim, surovim i krajnjim mjerama za održanje vlasti, karakteristično je za vladajuću klasu u Jugoslaviji, novajliju u politici, primitivnu i bez potrebnog političkog iskustva u novim, složenijim uslovima — zbog čega joj je, prirodno, fašistički režim najviše odgovarao, bio najbliži. Ukoliko se klasna borba zaoštravala, ukoliko su raslerevolucionarne snage, utoliko se u sve grubljoj formi pristupalo krajnjim mjerama. Takvim mjerama je, s druge strane, buržoaska klasa, u krajnjoj liniji, doprinosila jačanju revolucionarnog pokreta. Pod vladom Cvetković-Maček proces klasne borbe došao je do takvog stepena na kome buržoazija više nije bila u stanju da vlastitim snagama obezbijedi vlast, već se morala obratiti za stranu pomoć. Zbog svega toga buržoaskoj klasi u Jugoslaviji, njenom najvećem, vodećem dijelu, fašistički režim je najviše odgovarao, bio najbliži, jer je pružao najsigurnije garancije da će se uspješno obračunati s revolucionarnim pokretom i da će iz nove podjele svijeta izvući izvjesne koristi.

Mržnja protiv vlade, koja je u produžavanju jedne zločinačke politike došla do krajnjih granica, izmučenost naroda nepodnošljivim uslovima života, jasno shvatanje istine da je nemoguće očekivati poboljšanje položaja od takvih vlada, njegova uznemirenost i uzbudjenje postigli su vrhunac kada se saznalo za potpisivanje pakta. Narod je shvatio ozbiljnost položaja. Bilo je jasno da pristupanje Trojnom paktu znači stvarno i definitivno podjarmljenje Jugoslavije fašističkim zemljama, upravo onim od kojih je toliko puta u svojoj istoriji bio napadan i zlostavljan. To je značilo gubljenje svake perspektive za vlastito oslobođenje, značilo je ne samo gubljenje nezavisnosti, nego

je vodilo k fizičkom uništenju radnih narodnih masa. Pri takvom stanju stvari, u odbrani vlastitog života, došlo je do revolucionarnog vrijenja u najširim masama, do riješenosti da se spriječi izdaja koju je činila vladajuća klasa. Talas narodnog gnjeva ispoljio se kroz masovne demonstracije širom čitave zemlje.

Stepen organizacije revolucionarnih snaga i spremnost najširih masa da se odlučno, do kraja, bore, u konkretnom slučaju, nije obezbjeđivao potrebnu materijalnu silu pomoću koje bi se riješila nastala kriza. Narodne mase su energično ustale protiv izdajničke vlade, ali, još uvijek, nijesu bile spremne da pođu u odlučujuću borbu, da rušenjem te vlade sruše i društveni sistem koji porađa takve vlade. Zbog toga, u datom momentu, nastala revolucionarna situacija nije mogla dovesti do revolucije.

Za marksiste ne podleže sumnji, da je revolucija nemogućna bez revolucionarne situacije, pri čemu svaka revolucionarna situacija ne dovodi do revolucije. Kakvi su, uopšte govoreći, simptomi revolucionarne situacije? Mi sigurno nećemo pogriješiti, ako ukažemo na slijedeća tri glavna simptoma: 1) nemogućnost vladajućih klasa da sačuvaju u neizmjenjenom vidu svoju vladavinu, ta ili druga kriza »vrhova«, kriza politike vladajuće klase koja stvara pukotine, u koje se probija nezadovoljstvo i uznemirenje ugnjetenih klasa. Za nastupanje revolucije obično je nedovoljno da »niži slojevi neće«, nego je takođe potrebno da »vrhovi ne mogu« da žive po starom. 2) Zaoštavanje više nego obično teškoće i bijede ugnjetenih klasa. 3) Značajno povećavanje, kao posljedica ukazanih uzroka, aktivnosti masa, koje u »mirnoj« eposi dozvoljavaju da spokojno budu pljačkane, a koje su u burnim vremenima privučene kako čitavom situacijom krize, i samim »vrhovima«, k samostalnom istoriskom istupu. Bez tih objektivnih izmjena, nezavisnih od volje ne samo pojedinih grupa i partija, nego i pojedinih klasa, revolucija je — po opštem pravilu — nemogućna. Cjelokupnost tih objektivnih promjena i naziva se revolucionarnom situacijom. Takva situacija bila je 1905 godine u Rusiji, u svim epohama revolucije na Zapadu ... ma da revolucije u tim slučajevima nije bilo. Zašto? Zato što revolucija ne proističe iz svake revolucionarne situacije, kada se k nabrojenim gore objektivnim promjenama pripoji subjektivna, upravo: pripoji sposobnost revolucionarne klase za revolucionarne masovne pokrete, dovoljno silne da bi slomili staru vladu, koja nikada, čak i u eposi kriza, neće pasti ako je ne »obore«.1)

1) Lenjin, Djela, t. XVIII, str. 244—245. (Svi su citati prema III ruskom izdanju.)

Sadržina 27 marta, kao opštenarodnog odgovora na 25 mart, sastoji se u jasnom izražavanju tendencija ka uklanjanju svega onoga što je dovelo do 25 marta.

Prvi datum označava sraman bilans jedne skroz naskroz izdajničke politike koju su u toku dvadeset i tri godine sprovođili velikosrpski hegemonisti, svesrdno potpomagani od reakcionarnih krugova među Hrvatima, Slovencima i ostalim narodima Jugoslavije.

Dvadeset peti mart oličavao je staru Jugoslaviju.

Drugi datum označava dan koji je čitavom svetu nagovestio da su jugoslovenski narodi spremni da se opštenarodnim ustankom, u nepomirljivoj oružanoj borbi, suprotstave tuđinskom fašističkom osvajaču.

Dvadeset sedmi mart nagovestio je novu Jugoslaviju.¹⁾

Tada su narodne mase Jugoslavije izvojevale »prve velike pobede nad snagama fašističkih imperijalista i nad njihovim reakcionarnim, petokolonaškim i kapitulantskim uporištima u samoj Jugoslaviji... 27 mart 1941 godine bio je prvi veliki uspeh dugogodišnje borbe naroda«.²⁾ Međutim, te snage, »taj talas bio je dovoljno snažan da slomi kapitulantsku vladu Cvetković-Maček, ali je bio još preslab da bi mogao da dovede na vlast istinski demokratske snage naroda«.³⁾ Proces klasne borbe u Jugoslaviji došao je do stepena izjednačenja, ravnoteže snaga, kada buržoazija više nema mogućnosti da nasilnim putem slomi revolucionarni pokret, a »kada revolucija još nema dovoljno snage da nanese odlučujući udar neprijatelju«.⁴⁾ U tome je klasna sadržina 27 marta.

Postignuta ravnoteža snaga, kolebanje izjednačenih snaga, uslovalo je, kao što je to često bivalo u istoriji, pokušaj sa strane buržoazije da kompromisnim putem riješi nastalu krizu i obezbijedi dalji opstanak postojećeg društvenog uređenja. U konkretnom slučaju, kompromis se ispoljio u obrazovanju vlade generala Simovića, sastavljene od pretstavnika raznih buržoaskih političkih partija

¹⁾ Zihlerl, »Dvadeset sedmi mart«, »Članci i rasprave«, str. 47, »Kultura« 1948.

²⁾ Kardelj, »Put nove Jugoslavije«, str. 270, »Kultura« 1949.

³⁾ Isto, str. 271.

⁴⁾ Lenjin, Djela, t. VIII, str. 333.

I organizacija, uključujući i opozicione partije. Obrazovanje vlade na tako »širokoj« bazi, uklanjanje s rukovodećeg mjesta u državnoj upravi kneza Pavla kao glavnog nosioca »starog stanja«, formalno je potvrđivalo spremnost vladajuće klase na popuštanje, na mijenjanje kursa u unutrašnjoj i spoljnoj politici, spremnost da se zadovolje osnovne životne potrebe naroda i preduzmu mjere za odbranu nezavisnosti zemlje. Međutim, taj politički manevar vladajuće klase, na koji je bila prisiljena razvitkom klasne borbe, nije više mogao da zaustavi dalje narastanje revolucionarnih snaga, dalje, ubrzano, sazrijevanje oružanog ustanka.

Sastav vlade generala Simovića, sam po sebi, govorio je o karakteru vlade, o širini i dubini »promjena« koje takva vlada može da izvrši. Apsolutna većina članova vlade, tih takozvanih »uglednih« ličnosti, bila je već iz ranijeg političkog života poznata narodu, dijelom kao neposredni učesnici u ranijim monarhofašističkim i petokolonaškim vladama, dijelom kao pretstavnici takozvanih demokratija koje su se u ranijem razvitku ispoljile kao zakleti neprijatelji naroda. Prisustvo u vladi takvih ljudi kao što su bili: Maček, Jeftić, Šutej, Krek, Banjanin i drugi, izrazito reakcionarni elementi, čiji je uticaj preovlađivao, ubjedljivo je govorilo o sadržini te vlade i razbijalo svaku iluziju o mogućnosti raskida sa »starim«; naprotiv, sve je to govorilo da se staro produžava, samo u izmijenjenoj formi. Tu istinu nije moglo zamaskirati ni prisustvo u vladi pretstavnika takozvanih opozicionih stranaka: demokratske, radikalne, zemljoradničke i drugih.

Zaoštavanje društvenih protivrječnosti i revolucionisanje masa, jačanje borbenog saveza radničke klase i seljaštva, stihiska i organizovana klasna borba sve više su odbacivali mogućnost polovičnih mjera i sve oštrije postavljali zahtjev radikalnog rješavanja čvornih pitanja.

A takav razvitak je neminovno morao natjerati građansku opoziciju da se izjasni po svim tim čvornim pitanjima. »Opozicija« se, zaplašena klasnom borbom, izjasnila, ustuknula pred »svojim« masama, koje je do tada »pretstavljala« i svela se samo na forume. Sve dotle dok su revolucionarne snage bile slabe, građanska opozicija mogla

je koketirati s naprednim idejama, pretstavljajući se njihovim pobornikom i mogla je, na toj liniji, ići protiv monarhofašističke diktature. Međutim, sila društvenog razvitka, sila logike klasne borbe primoravala je opoziciju da u srazmjeri s razbuktvanjem te borbe skine sa sebe »demokratsko« perje i preuzme ulogu vatrogasca revolucionarnog plamena, nastojeći, u prvo vrijeme, da razvodnjavanjem zahtjeva masa svede njihovu borbu u okvire bezopasne za društveni poredak. A kako ta nastojanja nijesu mogla ukočiti razvitak, to se, tim samim, i njen klasni lik potpuno pokazao u svoj golotinji, pošto je svako perje odletjelo u nepovrat. Ona je i formalno prestala da bude opozicija diktature, a pokazala se, javno i nedvosmisleno, kao opozicija revolucije. Odnos prema gorućim socijalnim pitanjima, odnos prema nacionalnom pitanju, doveo je opoziciju do takvog stanja da su njene političke stranke formalno još postojale, ali bez stranačkih organizacija na terenu, da su postojala stranačka vođstva, ali bez stranačkih pristalica. Sva politička aktivnost tih »vođstava«, koja su ostala bez masa, sastojala su se u raznim kafanskim sastancima na kojima se maglovito kombiniralo i špekulisalo.

Na petomajskim (1935) a i na decembarskim (1938) izborima vođstva političkih stranaka (iz Udružene opozicije) pojavila su se tek kao tehnički organizator kandidiranja, a ne kao političke vođe masa. Za mase to je bila borba, za stranačka vođstva samo izbori kao elemenat potreban za politička kombiniranja s faktorima vlasti. Strankama Udružene opozicije nije uspjelo uspostaviti kontakt s narodnim masama, one nijesu ni pokušale razumjeti stvarne narodne težnje, a njihov stav o suštini nacionalnog pitanja (u konkretnom slučaju hrvatskog pitanja) bio je neispravan. Mjesto da povedu politički i socijalno nezadovoljne mase srpskog naroda u stvarnu i uspješnu borbu, vođstva stranaka Udružene opozicije brinula su se kako da to nezadovoljstvo ublaže i svedu u »normalne granice«, koje ne bi smjele da pređu horizonte teraziskih političara, koji imaju najmanje razloga da budu socijalno nezadovoljni. Naročito je poslije decembra držanje vođstva stranaka Udružene opozicije definitivno pokazalo da ona ne mogu biti ona politička snaga koja će ponijeti borbu srpskog naroda za svoje oslobođenje, koje u sebi uključuje i slobodu ostalih naroda Jugoslavije:¹⁾

¹⁾ »Naše novine«, 15 decembar 1939.

Odmah poslije Mačekovog dolaska na vlast, čime su se znatno, ako ne i sasvim, smanjili izgledi ostalih »opozicionih« vođa na podjelu vlasti, Udružena opozicija istupa protiv »sporazuma« Cvetković-Maček, ne zato što je to bio sporazum između srpske i hrvatske buržoazije, nego zbog toga što je pretstavnik »srpske gospode«, Cvetković, tim sporazumom nanio štetu toj gospodi. Interesi gospode izjednačuju se sa interesima nacije i zemlje. Udara se na nju zvona da je »srpstvo« u opasnosti. Vođe tih stranaka izjavljuju: »Kad Hrvati hoće da budu Hrvati, Slovenci Slovenci, zašto da se Srbi odriču svog lepog imena? I oni treba da budu Srbi«. Na ovoj šovinističkoj paroli dana, u kojoj je sadržana politička linija »opozicije«, razvija se široka agitaciono-politička aktivnost vođstva za stvaranje »srpskog fronta« u svim »srpskim« krajevima. Pišu se rezolucije o rastrojavanju »srpskog terena« i preduzimaju se sve moguće mjere da se što više razbukti dugim godinama potsticana šovinistička mržnja (»Srpski klub« Slobodana Jovanovića). Tako, taj novi period političke aktivnosti građanske opozicije dovodi do njenog potpunog političkog bankrotstva, do konačnog raskrinkavanja. Otuda ni njihov ulazak u vladu generala Simovića, zajedno sa onima koji su ih ranije »izdali«, ne samo da narodu nije mogao pružiti nikakve garancije o neophodnom provođenju radikalnih promjena, nego je, naprotiv, doprinio širem i dubljem shvatanju istine, da je za »radikalne promjene« potrebno radikalno čišćenje čitave te mračne skupine različitih pretstavnika u suštini iste političke linije.

Među pojedinim pretstavicima unutar vlade postojala su razmimoilaženja, kako u pogledu načina koji je trebalo izabrati da se postigne osnovni cilj — otupljivanje oštrice revolucionarnog talasa, razbijanje njegovih snaga i njegova konačna likvidacija — tako i u pogledu izbora sredstava koja bi obezbijedila postizanje cilja. Ukoliko je vlada bila jedinstvena u odluci da spriječi uništenje društvenog sistema, utoliko je između njenih članova postojalo razmimoilaženje na pitanju izbora saveznika, u čemu su se odražavale unutrašnje suprotnosti buržoazije, u čemu je došao do izražaja sukob između kapitala stranih zema-

lja. Heterogenost vlade naglo se ispoljila u njenom kratkotrajnom životu, kada je, manje-više, svaki član preduzima onakve mjere koje su odgovarale najužim interesima grupa koje je predstavljao, interesima onog stranog kapitala sa kojim su on i njegova grupa bili povezani. Borba dva imperijalistička bloka u svjetskim razmjerama oštro se ocrtavala i unutar najvišeg političkog organa buržoaske klase u Jugoslaviji. To se naročito manifestovalo prilikom sloma Jugoslavije. Pretstavnici osovinskog bloka, na čelu s Mačekom, dočekali su oduševljeno okupatorske jedinice, predajući im očuvanu upravu, dok su pretstavnici anglo-američkog bloka pobjegli u Englesku da otuda nastave »borbu«, da otuda na engleskim bajonetima dođu ponovno na vlast, uljuškivani samoobmanom da će se istorija ponoviti, ma da u izmijenjenom obliku, da će »slobodu« Jugoslaviji, tj. vlast kralja i »otadžbine«, ponovo uspostaviti neki novi solunski front, doduše bez požrtvovane i patriotizmom zadojene srpske vojske, nego samo s velikosrpskim glavarima.

Nosioci anglofilske politike imali su izvjesno »moralno« preimućstvo u odnosu na pristalice fašističkog bloka zbog toga što su se »oslanjali« na narodno raspoloženje koje se energično obračunavalo sa idejom potčinjavanja zemlje fašističkim silama, usljed čega su i njihove mjere dobijale samo formalnu zakonsku važnost, budući da su ostali članovi vlade i državni aparat, razjeden razornim radom pete kolone, gušen birokratijom i zaražen spekulacijom, inertan u sprovođenju novih mjera, onemogućili da te mjere dobiju izvršnu snagu. Anglofilska grupa preduzima mjere za stupanje Jugoslavije u rat na strani Engleske, dok pronjemačka grupa čini sve što je moguće da Jugoslavija, i onako već sasvim slaba, bude što slabija, kako bi se fašističkim silama omogućilo da što lakše dođu do plijena. U tim okvirima odvija se sva aktivnost vlade generala Simovića, koja, na taj način, stvara odgovarajuće uslove da se potpuno završi proces sazrijevanja opštenacionalne političke krize.

U izjavi Istoriskom odjeljenju Generalštaba J.A. pod naslovom »Istoriska građa za prvi deo rata u 1941 godini«, general Simović piše o spoljno-političkim mjerama

ma koje je preduzela vlada kao svoj prvi korak: »Prema Nemačkoj i Italiji zauzet je stav neizazivanja, kako im se ne bi dao povod za napad, a s ciljem da dobijemo bar neophodno potrebno vreme za izvršenje mobilizacije i koncentracije naše vojske...«¹⁾ Kako je ta prva mjera bila sprovedena, Simović kasnije ilustruje primjerom naredbe o mobilizaciji. Naime, on je već 27 marta izdao naredenje ministru vojske i mornarice da dan mobilizacije bude 28 mart. Ministar je naknadno odgovorio da mobilizacija može da otpočne tek 1 aprila, a djelimična mobilizacija je otpočela 3 aprila, što znači da su neprijateljski elementi uspjeli da takvu naredbu onemoguće za šest dana. Ne samo mobilizacija i postojeći ratni plan, nego i kasnije vođenje rata u potpunosti su otkrili kako nesposobnost, tako i svu dubinu izdaje većine komandnog sastava jugoslovenske vojske, unutar koje su se postojeće društvene protivrječnosti, korupcija i trulež režima naročito oštro ispoljavali. Samo letimičan pregled ratnog plana za 1941 godinu otkriva poraznu istinu o tome da su vojna misao i ratna doktrina bivše vojske ostale u cjelini zaleđene na shvatanjima Prvog svjetskog rata (u prvom redu na shvatanjima francuske vojske) i da se ubrzani dvadesetogodišnji razvitak proizvodnih snaga na njih uopšte nije odrazio. Ne samo to. Ratni plan pokazuje (sa svojim kordonskim rasporedom snaga duž čitave granice) u kojoj je mjeri izdaja u vrhovima komandnog kadra unaprijed onemogućila svaku odbranu zemlje (takav raspored se »opravdavao« »riješenošću da se brani svaka stopa zemlje«, a postizalo se upravo suprotno — razbijanjem snaga duž granice i njihovim postavljanjem u prvu liniju, nijedan operativno-strategijski pravac nije bio dovoljno obezbijeđen, što je pružalo mogućnost neprijatelju da vrlo lako postigne preimućstvo na bilo kojem sektoru fronta). U toku mobilizacije i aktiviranja ratnih jedinica došlo je do potpunog haosa. Ljudi su besciljno lutali od mobilizacionog mjesta do označene jedinice, koju na određenom mjestu, kao pravilo, nijesu nalazili. Mobilizacija stvarno nije sprovedena.

1) Dokumentat u arhivi Vojno-istoriskog instituta MNO.

Naročito je bilo štete što jedinice za rušenje objekata i komunikacija, jedinice za vezu i diviziska artiljerija, umjesto da su ranije mobilisane i bile na mestu upotrebe još pre 27 marta, nisu uopšte stigle da dovrše mobilizaciju. (Podvukao D. L.)¹⁾

Drukčije nije moglo da bude zbog toga što takva vlada, »koja je imala karakter prelaznosti, kompromisa koji je dopuštao da mnogi izrazito reakcionarni i kapitulantski elementi mogu i dalje odlučno uticati na tok događaja i da dadu čitavoj vladi takav karakter«,²⁾ nije imala kao osnovni zadatak odbranu naroda, jer bi vođenje takve odbrane zahtijevalo korjenite izmjene u društveno-političkim odnosima.

Držeći se stava »neizazivanja« prema Njemačkoj i Italiji, Simović je odmah stupio u pregovore s vladom Velike Britanije preko njenog poslanika.

U istom cilju doputovao je inkognito u Beograd načelnik Imperijalnog Generalštaba đeneral (docnije feldmaršal) Džon Dil s g. Dikensonom, ličnim sekretarom ministra spoljnih poslova g. Idna... Tom prilikom dobili smo obećanje o pomoći...³⁾

Dalje, tražena je pomoć od Sjedinjenih Američkih Država, koja je takođe obećana. Upućen je predstavnik u Tursku za pregovore o zajedničkoj akciji. I, na kraju, ponuđeno je vladi Sovjetskog Saveza zaključenje Ugovora o savezu i uzajamnoj pomoći.

Nijedna od preduzetih spoljno-političkih mjera vlade generala Simovića nije donijela željene rezultate. Stav neizazivanja prema Njemačkoj i Italiji izgubio je svaku vrijednost tim samim što je Hitler istoga dana kad je Simović obrazovao vladu donio odluku o napadu na Jugoslaviju i izdao u tom smislu odgovarajuću naredbu. U protokolu sa konferencije o stanju u Jugoslaviji, održane 27 marta, stoji:

Firer je odlučio da, ne čekajući na moguće izjave nove vlade o svojoj lojalnosti, preduzme sve pripreme da se Jugoslavija vojnički kao država razbije... Garancije jugoslovenske vla-

¹⁾ Isto.

²⁾ Kardelj: »Put nove Jugoslavije«, str. 271.

³⁾ Dokumentat u arhivi Vojno-istoriskog instituta MNO.

de, u koje se i onako ubuduće ne može povjerovati, primiće se samo na znanje. Napad će otpočeti čim budu spremna podesna sredstva i trupe;

a u uputu broj 25 (raspis za načelnike):

Vojni puč u Jugoslaviji izmijenio je političku situaciju na Balkanu. Jugoslavija se mora smatrati neprijateljem i onda ako uskoro izda izjavu lojalnosti, te je, prema tome, razbiti što je moguće pre.

Pokušaj dobijanja pomoći od Velike Britanije, takođe, pretrpio je potpun krah. Pomoć Velike Britanije ispoljila se u svestranom uticaju njene vlade da se od Jugoslavije i Grčke stvori zajednički front protiv Njemačke i Italije s ciljem rasterećenja pritiska fašističkih sila na njenim frontovima, a da pri tome sama ne pruži neophodnu i hitnu materijalnu pomoć tim narodima. O tome najbolje govori Čerčilova poruka pretsjedniku vlade generalu Simoviću od 4 aprila:

Jedini potez koji bi osigurao pobjedu i bezbednost jeste da se izvojuje brza i odlučna pobjeda u Albaniji, da se prikupi masa materijala koji bi pao u Vaše ruke.¹⁾

Što drugim riječima znači: potrebna materijalna sredstva za vođenje rata morate dobiti od neprijatelja. Od Sjedinjenih Američkih Država obećana je moralna podrška, a Turska je odbila da pristupi zajedničkom sporazumu s Jugoslavijom i Grčkom. Grčka je samo izrazila spremnost da na svojim zauzetim položajima prihvati jugoslovenske snage i zajedno s njima organizuje front protiv neprijatelja. Umjesto ugovora o savezu i uzajamnoj pomoći, vlada Sovjetskog Saveza zaključila je Ugovor o prijateljstvu i nenapadanju, i to svega tri časa prije fašističkog napada na Jugoslaviju (zaključenje ugovora ponuđeno je 27 marta, odgovor Molotova i poziv da se pošalje delegacija primljen je uveče 31 marta na 1 april, pregovori su trajali tri dana i tek ujutro 6 aprila potpisan je ugovor).

¹⁾ Čerčil: »Drugi svjetski rat«, Spoljnopolitička dokumentacija, br. 10/1950, str. 426.

Vlada generala Simovića — nastala istoriski kao posljedica ravnoteže snaga, na bazi trulog i korumpiranog režima, s državnim aparatom razjedenim izdajom i ugušenim birokratijom, sama većinom sastavljena od ljudi ili pretstavnika pokreta koji nisu imali ničeg zajedničkog sa interesima naroda i zemlje, ili su, naprotiv, bili zakleti neprijatelji naroda — bila je kolebljiva i neodlučna, a sve njene mjere polovične. Ona je bila nesposobna da izvrši ma kakve bitne promjene u unutrašnjoj situaciji i time je ubjedljivo dokazivala najširim narodnim slojevima da je vladajuća klasa ne samo potpuno nesposobna da na tako teškoj istoriskoj prekretnici rukovodi odbranom zemlje, nego da ta klasa dosljedno produžuje ranije utrtim putem, koji neminovno vodi u izdaju.

Koncentracija posljednje rezerve kapitalističkih pretstavnika u vladi generala Simovića uspjela je utoliko što je doprinijela posljednji udio da narod konačno izgubi svako povjerenje u mogućnost opstanka pod vlašću buržoazije, da — izmučen dugogodišnjim nasiljem i bezakonjem, istrzan svakodnevnom borbom za bolji opstanak, razjaren strašnim i poraznim stanjem trulosti i apsolutne nesposobnosti režima da preduzme bilo kakve sigurne odbranbene mjere, užasnut dubinom izdaje — odlučno pristupi samostalnom rješavanju vlastite sudbine. Promjena raspoloženja, povećanje stepena odlučnosti i riješenosti, da se napornom borbom obezbijedi dalji opstanak, svakog dana, a u toku kratkotrajnog rata i svakog časa, izazivali su promjenu odnosa snaga u korist revolucionarnog pokreta i sve više približavali momenat postavljanja pitanja oružanog ustanka na dnevni red.

Rat je potpuno i neopozivo razgolitio pred narodnim masama surovu istinu na koju je neprestano ukazivala Komunistička partija, da nenarodne vlade vode zemlju u izdaju, da se zemlja pod takvom vladavinom neminovno približuje strašnoj katastrofi. Već od prvog momenta napada fašističkih sila na zemlju, pred narodnim očima razvijale su se munjevitom brzinom, sve teže i sve poraznije slike izdaje od strane vladajuće klase koja, jednim dijelom, u paničnom strahu, bježi sa opljačkanim blagom iz zemlje, a drugim dijelom, uz aplauz i oduševljene poklike,

dočekuje okupatora — dok istovremeno vojnička masa na pojedinim sektorima, nadahnuti i okupljena oko komunisti, uz samoprijegorno požrtvovanje pokušava da zaustavi nadiranje neprijatelja. Borba prema Skadru, prelaz Prokletija, borba na Gorenjskom, borba pojedinih pukova i bataljona u Bosni, požrtvovana borba vazduhoplovnih jedinica, naročito kod Kumanova, potapanje broda »Zagreb«, samoinicijativna borba vojnika kod Čačka, itd., sve te borbe koje su vođene samo zato što je unutar tih jedinica preovlađivao uticaj Partije, kao i zahtjevi komunisti da se radnicima podijeli oružje (u Zagrebu), znatno su doprinijeli da se u svijesti najširih narodnih masa oformi saznanje da je Komunistička partija ne samo doajedni branilac njihovih interesa, već da samo pod njenim rukovodstvom mogu izvojevati nacionalno i socijalno oslobođenje.

Poslije dvanaest dana jednog bezglavog i haotičnog rata, besciljnog lutanja jedinica širom zemlje; zaposjedanja odbranbenih položaja bez hrane i municije; predavanja u ropstvo od strane višeg komandnog sastava kompletnih jedinica; pobune petokolonaša u pozadini; odsustva svake veze i komande; bjekstva glavnog dijela vlade iz zemlje i blagonaklonog dočeka okupatora od strane drugog dijela; pod stalnim danonoćnim udarcima neprijatelja sa zemlje i iz vazduha; uz samoprijegorne pokušaje dijelova vojske da se spriječi katastrofa, dogodilo se ono što je već dugim nizom godina pripremano: predaja zemlje neprijatelju i kapitulacija.

Uzroci brzog poraza Jugoslavije ne leže samo u tome što su vlade posljednjih godina vodile zločinačku vanjsku i unutrašnju politiku, što se nisu osvrtnale na zahtjeve naroda, već ti uzroci leže i u hegemonističkoj vladavini velikosrpske buržoazije, njenoj dvadesetogodišnjoj politici nacionalnog i socijalnog porobljavanja i ugnjetavanja. Za vrijeme napada na Jugoslaviju pokazalo se da je peta kolona imala izvršno organizovan rad u svim državnim ustanovama. U vojsci, od generalštaba do manjih vojnih jedinica, peta kolona imala je svoje pretstavnike na najosjetljivijim mjestima... Skoro na svim frontovima vojnici se tuže da nijesu dobijali ni hrane ni municije. Utvrđenja su pravljena tako saboterski da ih vojnici na nekim mjestima nijesu mogli uopšte iskoristiti. Na bunkerima često nije bilo otvora gdje

je trebalo da se postave topovi i strojne puške, ili su ti otvori bili premaleni, tako da se oružje nije moglo smjestiti u njih. U vrijeme mobilizacije bio je stvoren nečuvani haos. Vojne obveznike koji su htjeli doći do svog mobilizacionog mjesta slalo se u sasvim suprotne, najudaljenije krajeve, od kuda ih se opet slalo natrag itd. Civilne vlasti u Hrvatskoj nisu htjele izručiti poziv za vojsku. U vrijeme ratnih operacija služba veze nije uopšte funkcionisala. Bilo je ne samo čitavih pukova, nego čak i armija koje nisu imale vezu sa svojim višim komandama i lutale su bez municije i hrane, bježeći bespomoćno pred neprijateljem... Veći dio oficira, osobito viših, stalno su vojnicima govorili da je ludost boriti se sa Njemcima. To su radili isto tako Srbi kao i Hrvati... Na mnogim mjestima vojnici su se sami borili dok su imali municije i protiv volje svojih komandira. Moral vojnika, osobito Srba, bio je vrlo visok, ali viši komandni sastav bio je potpuno truo. Uzevši u cjelinu, dobiva se ova slika: vojnici, podoficiri i veći dio nižih oficira, a vrlo malo srednjih oficira bili su za borbu, spremni na najveće žrtve, a s druge strane većina viših i srednjih oficira bili su petokolonaši i kapitulanti koji su sabotirali odbranu zemlje. Osim toga sva reakcionarna buržoazija bila je za kapitulaciju pred Osovinom. Ali uprkos toga što je narod bio spreman da se bori protiv napadača, bio je odlučno protiv toga da se dade iskoristiti od engleskih imperijalista. Sve to danas ogromna većina naroda zna i zbog toga je nastala silna mržnja u masama protiv te reakcionarne kapitalističke klike koja je dovela zemlju do ove katastrofe.¹⁾

Kapitulacija je potpisana 17 aprila i tako je prestala da postoji stara Jugoslavija, koju su, po riječima druga Kardelja, »potresale mnogobrojne suprotnosti — suprotnosti između rada i kapitala, imperijalističke suprotnosti, suprotnosti koje su proizilazile iz nacionalnog ugnjetavanja, iz feudalnih ostataka, iz kapitalističke eksploatacije sela; dalje, suprotnosti između crkvenih vrhova, dinastičkih i vojnih klika itd. Nerešeno nacionalno pitanje naročito je zaoštravalo sve te suprotnosti. Jugoslavija je bila — kako kaže drug Tito — »najtipičnija zemlja nacionalnog ugnjetavanja u Evropi«. (»Borba za oslobođenje Jugoslavije«, str. 132.) Međunarodni imperijalizam je imao računa da u Jugoslaviji podupire takav sistem nacionalnog ugnjetavanja, da raspiruje međusobnu nacionalnu mržnju i da na taj način učvršćuje svoje pozicije. Taj sistem nacional-

¹⁾ Tito, »O položaju i događajima u Jugoslaviji« (dokumentat u arhivi CK KPJ).

nog ugnjetavanja bio je moguć u prvom redu zato što se oslanjao i na reakcionarnu buržoaziju ugnjetenih naroda... Sve te mnogobrojne suprotnosti preplitale su se i zaoštravale u toku čitavog života stare Jugoslavije i bacale vladajuće vrhove iz jedne političke krize u drugu. Spasavajući vladavinu kapitala, protivnarodni režimi bacili su narodne mase u potpuno političko bespravlje... Nacionalna izdaja buržoazije i vladajućih vrhova uopšte pre rata i u prvim danima fašističke najezde na našu zemlju bila je logičan završetak izdajničke uloge koju su jugoslovenska buržoazija i njene vladajuće klike igrale za čitavo vreme postojanja stare Jugoslavije, prodajući interese naših naroda stranim imperijalistima. Međutim, takav završetak te izdaje bio je istovremeno i najvažniji faktor za političku izolaciju buržoazije od većine širokih narodnih masa«. ¹⁾

Okupacija je teško pogodila narode Jugoslavije. Slovenija je podijeljena na tri dijela: najvažniji i najveći dio s rudarskim basenima dobila je Njemačka, drugi dio Italija, a najmanji Mađarska. Jednom dijelu Hrvatske data je formalna državnost, pod nazivom »Nezavisna Država Hrvatska«, na čelu sa ogavnim fašističkim lakejom i teroristom Pavelićem, dok je drugi dio sa obalom pripao Italiji. U Vojvodini Njemci su uzeli Banat, a Bačka i Baranja pripale su Mađarskoj. Srbija je okupirana od strane Njemaca, dok je jedan manji dio dobila Bugarska, a Albanija je okupirala Kosovo i Metohiju, dio Sandžaka i Crne Gore. Makedonija je većim dijelom pripala Bugarskoj, a manjim Albaniji. Crnu Goru okupirali su Italijani. U svim krajevima zemlje otpočeli su masovni progoni naroda, raseljavanje, tjeranje u zarobljeništvo i na rad, vješanje i strijeljanje. U dijelu Slovenije, koji je pripao Njemačkoj, odmah se otpočelo s potpunim raseljavanjem slovenačkog življa. Hitler je prilikom posjete Mariboru 27 aprila (deset dana poslije okupacije) izdao naređenje: »Machen Sie mir Untersteiermark wieder deutsch« (»Učinite mi Donju Štajersku opet njemačkom«). Prema izrađenom planu trebalo

¹⁾ Kardelj, Referat na V Kongresu KPJ, Stenografske beleške, str. 536—537.

je da se preseli u Srbiju oko 260 hiljada Slovenaca, međutim, pošto je Srbija već bila preplavljena izbjeglicama iz Hrvatske, riješeno je da se Slovenci presele u Hrvatsku na mjesto Srba, koji su već pobjegli i koje je trebalo protjerati u Srbiju. Drugi dio Slovenaca tjeran je u Njemačku (samo u Šlesku oko 60 hiljada)¹⁾. Slično se postupalo i u ostalim krajevima: u Vojvodini, na Kosovu i Metohiji, u Makedoniji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Mjere preseljavanja praćene su potpunom pljačkom cjelokupne imovine (u čemu se i sastojao jedan od osnovnih ciljeva tih mjera), zlostavljanjem i ubijanjem stanovništva. Masovni teror je bjesnio u čitavoj zemlji. Okupatori su opljačkali sve zalihe hrane i glad je počela harati, naročito u pasivnim krajevima.

Spremnost za borbu sada je dobila većinu u narodnim masama. Radnička klasa, radno seljaštvo i srednji slojevi, čiji je opstanak bio u neposrednoj opasnosti, zbijali su čvršće svoje redove unutar Narodnog fronta. Džinovskim koracima približavali su se dani konačnog obračuna. Proces klasne borbe i spoljni razvitak ratnih događaja maksimalno su zaoštrili opštenacionalnu političku krizu i stvorili objektivne uslove za otpočinjanje revolucije.

II

Revolucija izrasta, nezavisno od volje pojedinih partija i klasa, iz cjelokupnosti objektivnih promjena koje dovode do sazrijevanja opštenacionalne političke krize. Međutim, pobjeda revolucije direktno zavisi ne samo od toga da li su izvršene objektivne, nego takođe i subjektivne promjene, tj. da li su revolucionarne klase osposobljene da izvojuju pobjedu. Stihisko nagomilavanje ogorčenja i mržnje kod širokih narodnih slojeva zbog nepodnošljivih uslova života ne može, samo po sebi, da preraste u odgovarajuću materijalnu silu, koja bi bila sposobna da izvrši promjenu tih uslova, usljed toga što takav proces nije rezultat dejstva svjesnog elementa, što ne otkriva uzroke

¹⁾ Prema podacima Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

nepodnošljivih uslova života i ne ukazuje na način i sredstva njihove promjene. Cjelokupna nadgradnja eksploataorskog društvenog sistema postrojena je tako da onemoćujući eksploataisanim masama da dođu do saznanja o realnim mogućnostima i zakonitoj neophodnosti nasilne promjene takvog stanja. Prikazivanje postojećih odnosa kao neprikosnovenih, datih jedanput za svagda, ima za cilj da spriječi kretanje, razvoj svijesti naroda i da time snažnu revolucionarnu energiju svede na nulu, da ogorčenje i mržnju pretvori u apatiju, u proklinjanje teškog života »koji je oduvijek bio takav i takav će i ostati« — konkretno da omogući dalju eksploataciju, da produži proces gnjiljenja postojećeg stanja. U odsustvu svijesti, saznanja o potrebi određenog prevrata, u kome se nasilnim putem lome postojeći okovi, opasnost stihije sastoji se, u krajnjoj liniji, jedino u njenoj rušilačkoj snazi, koja se u sukobu sa organizovanom silom obavezno lomi i potpuno razbija. Međutim, stihiski sakupljeno ogorčenje zbog teškog života i mržnje protiv takvog života predstavljaju preduslov za razvijanje revolucionarne energije, za izgradnju odgovarajuće organizovane materijalne sile, sposobne za neposredno lomljenje prepreka koje koče dalji razvitak produktivnih snaga, tj. za sazrijevanje svijesti o nužnosti, neophodnosti nasilnog rušenja starog, o mogućnosti izgradnje novog društvenog uređenja. Istorija klasnih borbi pokazuje da je za pobjedu revolucije potrebno postojanje ne samo nagomilanog ogorčenja, kao polaznog elementa za aktivnu borbu, štaviše, ne samo volje većine naroda, koja je rezultat već svjesne aktivnosti — neophodna je sposobnost revolucionarne klase da silom riješi sporna pitanja društvenog života.

U svim revolucijama volja većine radnika i seljaka, tj. nesumnjivo, volja većine stanovništva, bila je za demokratiju. Pa ipak velika većina revolucija završila se porazom demokratije... Zadubite se u iskustvo sadašnje revolucije. I u martu—aprilu i u julu—avgustu 1917 godine većina rezolucija bila je za Sovjete, većina naroda bila je za Sovjete. A međutim svi i svako vidi, zna, osjeća, da je u martu—aprilu revolucija išla naprijed, a u julu—avgustu ona ide nazad. Znači, oslanjanje na većinu naroda ništa još u konkretnim pitanjima revolucije ne rješava. Jedino to, oslanjanje, kao dokaz, jeste upravo obrazac sitnoburžoaske ilu-

zije, nedostatak želje da se prizna, da u revoluciji treba pobijediti neprijateljske klase, treba svrgnuti državnu vlast koja ih štiti, a zato nije dovoljna »volja većine naroda«, već je neophodna sila revolucionarnih klasa, koje žele i koje su sposobne da se bore, uz to sila koja bi u odlučujućem momentu i na odlučujućem mjestu razbila neprijateljsku silu. Koliko puta je bivalo u revolucijama, da mala, ali dobro organizovana, naoružana, i centralizovana sila komandujućih klasa, plemića i buržoazije, uguši po dijelovima silu »većine naroda«, slabo organizovanog, slabo naoružanog, rascjepkanog.¹⁾

U postojanju takve sile koja proističe iz jedinstvene volje revolucionarnih klasa, njihove čvrste organizacije, njihove riješenosti da odlučno idu do kraja, njihovog sposobnog rukovodstva, pravilne strategije i taktike i dr., izražavaju se potrebne subjektivne promjene, neophodni preduslov za pobjedu revolucije, budući da se bez takvih promjena ne mogu pretvoriti u stvarnost realne mogućnosti koje postoje u objektivnim uslovima. Prema tome, za ocjenu svake revolucionarne proleterske partije, koje po svojoj namjeni — borbenog štaba, mozga revolucionarnog pokreta — predstavljaju osnovni faktor za postizanje potrebnih subjektivnih promjena, treba polaziti od sljedećeg: kako i u kojoj mjeri je pripremala revoluciju, to jest, na koji način i sa koliko uspjeha je obezbijedila potrebne subjektivne uslove za pobjedu revolucije. Priprema socijalističke revolucije predstavlja za proletersku partiju težak ispit koji daje ocjenu njene sposobnosti i zrelosti. Neravnomyerni razvitak kapitalističkog društva uslovljava različito sticanje potrebnih objektivnih uslova za revoluciju u pojedinim zemljama, ali to ne znači da omogućava bržu pobjedu revolucije u takvim zemljama, ukoliko ti objektivni uslovi nisu praćeni razvojem odgovarajućih subjektivnih uslova. To, s druge strane, znači da svi oni koji nastoje da pobjedu revolucije u našoj zemlji »objasne« jedino sticajem povoljnih objektivnih uslova, ustvari time žele da prikriju svoju golotinju, bilo otvorenu izdaju, bilo oportunističku i potpunu nesposobnost da revolucionarnom primjenom i razvojem, u svojim uslovima, marksističke nauke izazovu potrebne subjektivne promjene, da i sami

¹⁾ Lenjin, Djela, t. XXI, str. 122—123.

učine nešto za revoluciju i revolucionarni razvitak, koje je objektivni razvitak već pripremio.

Oružani ustanak u Jugoslaviji, kao najviša forma političke borbe, predstavlja samo logični nastavak dugogodišnjeg upornog i zalačkog razvitka te borbe, njenog neprekidnog zaoštavanja i narastanja. Nikakvi povoljni uslovi stvoreni ratom, niti izdaja buržoazije i okupacija zemlje, ili ulazak Sovjetskog Saveza u rat, ne bi, sami po sebi, usloveli oružani ustanak da Komunistička partija Jugoslavije, rukovodilac i organizator revolucionarnih snaga, nije kroz dugotrajnu i svakodnevnu surovu klasnu borbu pripremila revoluciju.

Tok i iskustvo klasne borbe u Jugoslaviji ukazuju, prije svega, na presudnu ulogu koju je rukovodstvo Komunističke partije, avangarde revolucionarnog pokreta, odigralo u stvaranju neophodnih subjektivnih uslova za pobjedu revolucije. Istorija naše Partije daje klasični materijal za izučavanje uloge ličnosti u razvitku revolucionarne borbe, uporedo sa ulogom čitavog rukovodstva i Partije kao cjeline. Izrastanje Komunističke partije Jugoslavije u političku silu, sposobnu da revolucionarne snage idejno naoruža, organizaciono sredi i povede u direktni napad, predstavlja neposrednu istorisku zaslugu upravo rukovodstva Partije na čelu s drugom Titom.

Kao što je poznato, 1937 godine otkriveni su neprijatelji u Centralnom komitetu, koji su godinama sabotirali borbu i obmanjivali radničku klasu i Kominternu. Naša Partija je bila pred raspuštanjem. Zahvaljujući novom rukovodstvu na čelu s drugom Titom, koje je na sebe primilo odgovornost da sredi stanje u Partiji, naša Partija je spasena sudbine koju su joj pripremali Gorkić i neprijatelji, i brzo je prebrodila krizu.¹⁾

Ma da je Partija i do dolaska novog rukovodstva raspolagala znatnim zdravim kadrom, naročito nižim, koji je bio prekaljen u borbi i odan Partiji, ipak ona kao cjelina nije predstavljala takav politički faktor kakav bi trebalo da bude u odnosu na konkretne uslove, zbog toga što su Partiju pod ranijim rukovodstvom razjedale mnogo-

¹⁾ Ranković, Referat na V Kongresu KPJ, Stenografske beleške, str. 125.

brojne slabosti, tako da se njen rad ispoljavao kroz dejstvo pojedinih partiskih organizacija i članova, dok Partija, kao cjelina, nije dejstvovala kao jedinstvena politička sila u čitavoj zemlji.

Jedan od osnovnih razloga da se Komunistička partija Jugoslavije u toku 18 godina od osnivanja pa do obrazovanja rukovodstva na čelu s drugim Titom nije mogla razviti i ojačati, sastoji se u tome što su se na rukovodećim mjestima nalazili takvi ljudi koji su bili dijelom nesposobni kao rukovodioci, a dijelom neprijatelji i špijuni, koje je u Partiju prokrijumčarila policija. Manji broj sposobnih i Partiji odanih rukovodilaca, pri takvom sastavu dotadanih rukovodstava, nije bio u stanju da sredi stanje u Partiji, bez obzira na njihov naporan, požrtvovan i istrajan rad u tom pogledu. Jedna od najbitnijih zasluga tih drugova sastoji se u tome što su uspjeli da stvore i očuvaju potrebnu bazu, na kojoj je novo rukovodstvo, obrazovano krajem 1937 godine, moglo da razvije uspješan rad, kao i u tome da su svojim dosljedno revolucionarnim radom uspjeli kroz zaoštavanje klasne borbe da otkriju neprijatelja na rukovodećim mjestima.

Postavlja se pitanje: kako je bilo moguće da se oni tako dugo mogu održati u vrhovima? Bilo je moguće, prvo, zbog toga što dugo vremena nije bilo jednog zdravog, sposobnog radničkog jezgra za što su se pobrinuli ovi vođe — koje bi bilo kadro da vodi borbu protiv tih tuđih elemenata u našoj Partiji. Tek je 1927—28 godine počela organizacija u Zagrebu istupati jedinstveno protiv obje frakcije, poslije čega je slijedila i interven-cija KI. Drugo: čitav taj period bio je period zatišja zbog privremene stabilizacije kapitalizma. Nije bilo nekih jačih zaoštavanja klasnih sukoba, tako da je ove ljude u onom periodu bilo teško raskrinkati kao kontrarevolucionare i agente klasnog neprijatelja. Ali što se više približavao period jačih klasnih sukoba, period zaoštavanja borbe radničke klase sa kapitalističkim izrabljivačima, to su se oni više otkrivali kao tuđi elementi i štetočine. U predašnjem periodu oni su bili nosioci bužoaskog utjecaja u Partiji, a sad su se pretvorili u agente i špijune buržoazije u našoj Partiji. Postali su tuđe tijelo u Partiji, koje nije moglo ostati sakriveno ako je htjelo vršiti svoju funkciju, i oni su bili konačno otkriveni.¹⁾

¹⁾ Tito, Referat na V Zemaljskoj konferenciji, »Komunist«
br. 1/1946, str. 70-71.

I dalje:

Što je pokret jači, to su mogućnosti manje da se razni tipovi proguraju na razna odgovorna mjesta.¹⁾

Tako su produbljivanje i zaoštavanje klasne borbe, jačanje revolucionarnog pokreta i ubrzano približavanje momenta odlučujućeg sukoba stvorili potrebne uslove da unutar revolucionarnog pokreta izrastu novi ljudi, sposobni da stanu na čelo pokreta i da ga ozdrave, organizaciono srede i idejno uzdignu, kako bi mogao izvršiti zadatke koje je postavljala istorija. To, s druge strane, znači da je samo kroz razvijanje borbe radničke klase, radnih masa uopšte, moguće stvarati i izgrađivati dosljedno revolucionarnu partiju čija nesređenost predstavlja smetnju za uspješno vođenje klasne borbe i, obrnuto, borbena snaga radničke klase raste u srazmjeri sa stepenom idejno-političke i organizacione izgrađenosti njene partije. Do poraza radničke klase i radnih masa 1929 godine moglo je doći, između ostaloga, i zbog slabosti same Komunističke partije koju su razjedale frakcijske borbe sve do IV Kongresa, 1928 godine, a koje su se, pogibijom Đure Đakovića, 1929 godine, i dalje nastavile. U uslovima monarhofašističke diktature i docnijih raznih petokolonskih vlada eksploatacija radničke klase postajala je iz dana u dan bezobzirnija i grublja. Samo u periodu od 1930—1935 godine fond radničkih nadnica smanjen je godišnje za 2 milijarde dinara. U istom periodu bilo je preko 500.000 nezaposlenih ili djelomično zaposlenih industrijskih, zanatskih i poljoprivrednih radnika. Na takvo stanje radnička klasa i radne mase odgovarale su stihiskim i organizovanim otporom, ispoljenim kroz štrajkove, demonstracije i oružane sukobe. Borba se iz godine u godinu sve više zaoštavala, tako da je 1936 godine, prema podacima Radničke komore, u roku od 8 meseci bilo 275 štrajkova sa 66.829 štrajkača u odnosu na 13 štrajkova sa 4.879 štrajkača u toku čitave 1929 godine. Povećavanje žestine borbe radničke klase uslovljavalo je i imperativno nala-

¹⁾ Tito, »Još o izdajniku Muku«, »Proleter« za januar—februar 1938.

galo ubrzanu izgradnju odgovarajuće partije, oslobođene unutarnjih slabosti i osposobljene da rukovodi tom borbom. Kroz izgradnju takve partije borba radničke klase i radnih masa dobija sve sadržajnije i sve širi značaj. Broj članova sindikata 1940 godine iznosi preko sto hiljada u odnosu na 22.114 članova u 1929 godini, a broj tarifno-štrajkačkih akcija penje se na 800. Prema tome izgrađivanje Komunističke partije Jugoslavije odvijalo se u samom procesu borbe radničke klase, a njena sredenost se ispoljavala u neprekidnom povećavanju borbene snage radnih masa.

Prve mjere koje je novo rukovodstvo preduzelo u svom radu poticale su iz tadanjeg teškog unutarpartiskog stanja i odnosile su se na izgradnju takve Partije koja bi bila sposobna da u predvečerje velikih klasnih bitaka organizuje i osposobi revolucionarne snage za izvojevanje konačne pobjede.

Osnovne zadaće koje su stajale pred ovim rukovodstvom bile su, prvo, očistiti Partiju od svih tuđih i opasnih elemenata i osigurati njezino jedinstvo na taj način što će se mobilizirati čitav partiski aktiv protiv svakog pokušaja grupašenja i frakcionisanja; drugo — organizaciono učvrstiti Partiju i osposobiti je da ona zaista postane vođ i organizator borbi radnih masa; treće — raditi svim silama na vaspitavanju novih rukovodećih kadrova, uzdizati nove ljude na rukovodeća mjesta i osloboditi partiske organizacije od starih zaparloženih i nepopravljivih oportunističkih i likvidatorskih¹⁾

Razorno i antipartisko djelovanje, grupašenje, pokušaji obnavljanja frakcijskih borbi u Partiji, unošenje zabune u zemlji i širenje raznih glasova iz inostranstva, veze s trockističkim i drugim sumnjivim elementima, nedostojno držanje pred klasnim neprijateljem i drugo, povlačilo je za sobom momentano isključivanje iz Partije. Čišćenjem Partije, na toj liniji, od svakovrsnih neprijatelja, malodušnika i kukavica, Partija je izgrađivala svoje jedinstvo i sve brže postajala snažna politička sila, koja se sve više povezivala nerazdvojnim vezama s radnim masama i koja

¹⁾ Tito, Referat na V Zemaljskoj konferenciji KPJ, »Komunist« br. 1/1946, str. 72.

je, zadobijanjem njihovog povjerenja, postajala njihov glavni rukovodilac.

Mere koje je preduzeo CK KPJ u čišćenju antipartiskih, likvidatorskih, štetočinskih i frakcionaških elemenata bile su pravilne i omogućile su brzi razvoj partiske organizacije.¹⁾

Uporedo sa čišćenjem svih tuđih elemenata i sa zadržavanjem u Partiji samo takvih ljudi koji su bili do kraja odani i vjerni borbi radnih masa, spremni na najveće žrtve, koji su svojim radom, požrtvovanim nesebičnim zalaganjem i primjernim držanjem jačali i učvršćivali autoritet Partije kod naroda; uporedo sa čišćenjem i organizacionim učvršćivanjem postojećih partiskih organizacija — novo rukovodstvo je pristupilo obnavljanju starih partiskih organizacija, koje su usljed ranijih slabosti, djelomično, prestale da organizaciono postoje, kao i formiranju novih, tako da je, ubrzo, čitava zemlja bila obuhvaćena partiskom mrežom ne samo po gradovima, već i znatnim dijelom po selima. U Makedoniji, gdje je prije mnogo godina partiska organizacija prestala da postoji, obrazovan je Oblasni i nekoliko mjesnih i okružnih komiteta. Takođe je formiran i Oblasni komitet u Metohiji gdje ranije uopšte nisu postojale ilegalne partiske organizacije. Formiran je Oblasni komitet za Bosnu i Hercegovinu, gdje se od 1929 godine samo povremeno uspijevalo sa obnovom partiskih organizacija.

Na liniji konsolidacije partiskih organizacija u pojedinim pokrajinama, održani su u toku 1937 godine kongresi kompartija u Hrvatskoj i Sloveniji, stvorena je KPH i KPS i izabrani centralni komiteti. Stvaranje KPH i KPS omogućilo je brži razvoj Partije i jače povezivanje s masama.²⁾

Tako je za vrlo kratko vrijeme, zahvaljujući radu novog Centralnog komiteta, koji se za razliku od ranijih nalazio u zemlji, Komunistička partija raspolagala partijskim organizacijama u čitavoj zemlji i novim forumima:

¹⁾ Ranković, Referat na V Kongresu KPJ, Stenografske beleške, str. 127.

²⁾ Isto, str. 127.

CK KPH, CK KPS, pokrajinski komiteti u Srbiji i Crnoj Gori, oblasni komiteti u Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Metohiji, Vojvodini, Dalmaciji s mnogobrojnim okružnim i mjesnim komitetima itd. Sada su već postojale partiske organizacije po svim važnijim preduzećima, u mnogim školama i na fakultetima, po selima i pojedinim vojnim jedinicama. U Partiju su stupili novi članovi iz redova radnika i seljaka i drugih radnih slojeva, ljudi čija je odanost radničkoj klasi i radnom narodu bila provjerena kroz svakodnevnu aktivnost i borbu. Rad na organizacionom sređivanju Partije vršen je u uslovima duboke ilegalnosti, usljed čega su se budnost i konspiracija morali maksimalno razvijati, i voditi strogo računa o izboru i provjeri članova, o formama unutarpartiskog rada, kako bi se onemogućilo neprijatelju da prodre u organizaciju. To je u znatnoj mjeri doprinosilo organizacionom učvršćenju Partije. Organizaciono učvršćenje i omasovljenje Partije omogućilo je da se u čitavoj zemlji blagovremeno reagira na političke događaje i vodi jedinstvena akcija. Obezbijeđeno je jedinstvo volje i akcije, osnovni preduslov da bi se uspješno vodila borba.

Istovremeno sa sređivanjem partiske organizacije, sređivana je i omladinska organizacija. Ponovno je formiran SKOJ, koji su neprijateljski elementi, na čelu s Gorkićem i Mukom, raspustili 1936 godine. Omladinska komisija, obrazovana pri CK KPJ sredinom 1937 godine, prerasta kasnije u CK SKOJ-a. Prvobitno organizovane pokrajinske komisije prerastaju u pokrajinske komitete SKOJ-a (Srbija, Crna Gora, Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina i Makedonija), a za Dalmaciju i za Bosansku Krajinu organizuju se oblasni komiteti. Osnovne organizacije SKOJ-a stvaraju se po preduzećima, na selu, po školama, na univerzitetu, u masovnim omladinskim organizacijama. Pod rukovodstvom Partije SKOJ razvija živu idejnu, agitaciono-političku i kulturno-prosvjetnu aktivnost, koristeći najraznovrsnije forme rada — predavanja, konferencije, priredbe, igranke, izlete itd., za rješavanje osnovnih zadataka koje je Partija postavila pred njim:

1) rad na razvoju i učvršćenju svih demokratskih, naprednih i kulturnih organizacija; 2) rad u korist saradnje svih naprednih omladinskih organizacija; 3) vaspitanje omladine u duhu borbe protiv fašizma, za demokratiju, napredak i mir; 4) čuvanje legalnosti svih omladinskih organizacija. Zahvaljujući organizacionom sređivanju i ideološko-političkom obrazovanju, komunistička omladina uspijeva da sve više ostvaruje utjecaj na cjelokupnu naprednu omladinu, da stane na čelo omladinskog pokreta. Borbeno jedinstvo omladine izgrađivalo se u svakodnevnoj praksi, kroz štrajkove i demonstracije, kroz borbu za postizanje ekonomskih i političkih zahtjeva. Naročito široke razmjere postigao je omladinski pokret u borbi protiv fašizma, protiv imperijalističkog rata, u borbi za mir i odbranu nezavisnosti zemlje.

Razvitak naprednog omladinskog pokreta u Jugoslaviji krajem 1940 i početkom 1941 godine sve više je govorio o stapanju pokreta radničke, studentske, seoske i školske omladine u jedinstveni pokret mlade radne generacije Jugoslavije.

Jedinstveni napredni omladinski pokret postao je, u bespoštednoj borbi protiv svih reakcionarnih režima stare Jugoslavije, ozbiljan oslonac naše Partije u borbi za političke i ekonomske zahteve radnog naroda Jugoslavije.¹⁾

Jačanju Partije doprinosio je sistematski rad na teoretskom i političkom uzdizanju kadrova, čemu je CK posvećivao stalnu pažnju.

Da bi naša Partija — kaže se u Otvorenom pismu članovima KPJ od maja 1939 godine — mogla izvršiti zadaću i da bi ona mogla već u klici spriječiti svaki pokušaj tuđih i antipartiskih elemenata da u partiske redove unesu zabunu i da iskrive pravilnu političku liniju Partije, potrebno je da svoje kadrove naoruža teoretskim i političkim znanjem. Potrebno je da se sprema rukovodećeg kadra digne na viši stepen. Iako se nalazimo u periodu kada se događaji velikom brzinom razvijaju, pogrešno bi bilo misliti da sada nije vreme, ili da je prekasno za školovanje. Ne! Komunisti se uče i bore, bore i uče, i samo u borbi čeliče.²⁾

¹⁾ Ranković, Referat na V Kongresu KPJ, Stenografske beleške, str. 140.

²⁾ »Proleter«, maj 1939 g.

U članku »Briga o kadrovima« objavljenom u istom broju »Proleter«, drug Tito podvlači važnost toga pitanja i kaže:

Najdragocjeniji kapital kojim raspolaže Komunistička partija jesu njezini kadrovi. Da bi Komunistička partija zaista mogla vršiti misiju koju joj je odredila historija, ulogu avangarde radničke klase u borbi za njena prava, u borbi za bolju i sretniju budućnost svih ugnjetenih, u borbi za progres čovječanstva itd., ona mora u prvom redu posvetiti najveću pažnju svojim kadrovima... Danas stoji, kako pred centralnim rukovodstvom tako i pred svim ostalim partiskim forumima i jedinicama, najvažnije pitanje: briga i odgajanje kadrova.

U tom pogledu drug Tito postavlja i osnovne zahtjeve koje bi trebalo postići kod svakog komunista, člana Partije:

1) Od svakog člana Partije traži se u prvom redu besprije-kornost u njegovom ličnom životu. Ne može se odijeliti politički rad člana Partije od njegovog ličnog života. To je i prvi uslov da komunista dobije povjerenje masa... 2) Povezanost sa masama. Partiji su potrebni uglavnom ljudi koji su povezani s radnim narodom, koji uživaju povjerenje masa... Zato je najbolja legitimacija za ulaz u Partiju škola koju je prošao kandidat na radu u masovnim organizacijama. 3) Boljševička skromnost... Karijeristima i nezdravim ambicijama nema mjesta u Komunističkoj partiji... 4) Disciplina. Armija u kojoj nema discipline biva bezuvjetno pobijeđena od neprijatelja. Za avangardu radničke klase ovo pravilo još više važi, jer mora da se bori s jače naoružanim neprijateljem. Bez gvozdene discipline i unutarnje povezanosti Komunistička partija ne može pobijediti... 5) Budnost... 6) Izučavanje Marksa, Engelsa, Lenjina, Staljina. Najjače oružje kojim se radnička klasa služi u svojoj borbi je marksističko-lenjinistička teorija. Od toga kako će komunista usvajati marksističko-lenjinističku teoriju zavisi i uspjeh borbe radničke klase. Sa tim izučavanjem ne treba nikad prestati. Ono ne može biti nikad završeno...

Sistematsko ideološko vaspitanje kadrova teklo je kroz razne forme, od rada u partiskoj ćeliji na marksističko-lenjinističkom vaspitanju članova, pa preko raznih kružoka i kurseva do škole za najviše kadrove, pod neposrednim rukovodstvom CK.

Članovi naše Partije učili su gdje god su se nalazili. Zlatvore i logore naša Partija pretvorila je u partiske škole.

Zbog toga je Partija morala da svestrano razvije izdavačku djelatnost — kako legalnu, tako i ilegalnu. Ona je pod vrlo teškim ilegalnim uslovima i s velikim žrtvama stvarala svoju štampu i literaturu. U periodu prije rata, Partija je u zemlji, u ilegalnim štamparijama, od kojih su mnoge preživjele i ratnu oluju, izdavala teoretsko-politički organ CK KPJ »Proleter«, zatim organ CK KPH »Srp i čekić«, organ CK KPJ za Srbiju »Komunist«, organ CK KPS »Delo« i bezbroj drugih ilegalnih, polulegalnih i legalnih listova.¹⁾

Ilegalno je štampana »Istorija SKP(b)«, a, takođe organizovano je legalno izdavanje najznačajnijih marksističko-lenjinističkih djela.

Kroz ideološko-političko vaspitanje i kroz svakodnevnu borbenu aktivnost razvijane su kod partiskih kadrova najplemenitije ljudske osobine. Partija je uporno nastojala da među svojim članovima izgradi istinske drugarske odnose: da razvije ljubav prema čovjeku, koja se izražavala u spremnosti na najteže žrtve za druge; da međusobno poveže članove neposrednošću i iskrenošću; da što više približi rukovodeće drugove običnim članovima time što ih čini odgovornim za njihovo vaspitanje i uzdizanje itd.

U KP je vrlo važno to, kakvi su odnosi među drugovima — kako među rukovodećim drugovima, tako i među običnim članovima. Od tih odnosa mnogo zavisi uspjeh rada Partije. Ako među drugovima, osobito rukovodiocima, nema onog toplog drugarstva koje treba da nas veže u zajedničkoj borbi za zajedničke ciljeve, onda će, svakako, stradati uspjeh te borbe... Odnos drugova iz viših partiskih foruma prema drugovima iz nižih foruma ili običnim članovima ne smije da bude komandantski; ne smije se postupati administrativno, već drugarski ukazivati drugovima na grješke ili im strpljivo objašnjavati stvari.²⁾

Tijesna povezanost i međusobna ljubav i poštovanje prema starijim i iskusnijim drugovima još više je cementirala jedinstvo Partije i povećala njenu borbenu snagu.

¹⁾ Dilas, Referat na V Kongresu KPJ, Stenografske beleške, str. 194-195.

²⁾ Tito, Referat na V Zemaljskoj konferenciji KPJ, »Komunist« br. 1/1946, str. 93-94.

Život je svom svojom snagom pokazao i svakodnevno pokazuje da komunista može biti samo čovjek s najplemenitijim ljudskim svojstvima, čovjek u pravom smislu te riječi, i da tamo gdje počinju da iščekavaju topli, prisni drugarski odnosi među članovima Partije i ovih prema čovjeku-borcu, čovjeku-graditelju, takvi članovi Partije i takva Partija prestaju da budu komunistički.

Kako je već ranije rečeno, opštenacionalnu političku krizu izaziva cjelokupnost objektivnih promjena do kojih dolazi nezavisno od volje ne samo pojedinih partija nego i klasa. To znači da su uticaj i dejstvo jedne revolucionarne partije ograničeni unutar opštih društvenih političko-ekonomskih zbivanja, da imaju određeno mjesto i ulogu. Ta se ograničenost naročito jasno ispoljava kod partija koje dejstvuju u ilegalnim uslovima. Pri takvom stanju stvari, pri zakonitoj nužnosti sticanja cjelokupnosti potrebnih promjena, revolucionarna partija ne može da kroz ilegalnu borbu osvoji vlast, tim putem je nemogućno izvršiti zamjenu jednog društvenog sistema drugim (o čemu svjedoči čitava istorija društvenog razvitka koja ne poznaje nijedan takav slučaj). Pa i formalno posmatrano, u revoluciji ilegalna borba prerasta u legalnu, u otvoreni direktni napad novog na staro. Zato je neophodno da pod takvim uslovima revolucionarna partija rješava upravo one konkretne zadatke koji uslovljavaju njeno osposobljavanje da u odgovarajućem momentu odigra ulogu rukovodioca revolucije. U sklopu takvih zadataka nesumnjivo je jedan od osnovnih — stvaranje i izgradnja potrebnog kadra, sposobnog da na osnovu opšte partiske linije djeluje samostalno u komplikovanim uslovima borbe, u složenim situacijama koje se vrlo brzo smjenjuju i zahtjevaju brzu akciju. Bez takvog kadra nemogućno je poći u bitku, a zasluga rukovodstva naše Partije sastoji se, između ostalog, i u tome što je izgradilo takav kadar.

Borba za ideološko i političko jedinstvo Partije i za podizanje idejnog nivoa partiskih kadrova, uz ostvarenje organizacione čvrstine Partije pripremila je Partiju da spremna dočeka krupne događaje i da odigra u njima rukovodeću ulogu. Sem

toga, time je Partija osposobila svoj rukovodeći kadar da se samostalno snalazi, da na bazi opšte partiske linije samostalno rukovodi.¹⁾

Rješavanje unutarpartiskih problema teklo je uporedo sa svestranom aktivnošću na organizovanju radničke klase, na njenom povezivanju s najširim narodnim slojevima, na ujedinjavanju svih revolucionarnih snaga u zemlji. Težište partiskog rada u tom periodu stajalo je, prije svega, na izgradnji jedinstva radničke klase i na ubrzanom razvijanju svih strana radničkog pokreta. Izgrađivanje jedinstva radničke klase išlo je kroz odgovarajuće razvijanje i uzajamno povezivanje svih osnovnih formi proleterske borbe: ekonomske, političke, teoretske, tj. kako kaže Lenjin, — profesionalne, političke, teoretske (naučne, idejne, filozofske). Nalazeći se u prvim borbenim redovima za postizanje osnovnih ekonomskih zahtjeva radničke klase, Partija je kroz svakodnevnu praksu dokazivala radničkoj klasi neophodnost ujedinjavanja svih njenih snaga u borbi protiv klasnih neprijatelja, i, istovremeno, na djelu raskrinkavala lažne prijatelje radničke klase koji su se u otvorenom sukobu, neizbježno, stavljali na stranu buržoazije. Tim putem, putem osvajanja novih pozicija, putem dosljednog vođenja klasne borbe, putem preastanja ekonomske borbe u političku, kroz teoretsko uzdizanje radničke klase, Partija je uspjela da likvidira u radničkom pokretu uticaj buržoaskih ideologa svih boja. Proletarijat je došao do saznanja da samo pod rukovodstvom Komunističke partije može da razvije svu svoju revolucionarnu snagu i da izvojuje konačnu pobjedu. Talas tarifno-štrajkačkih akcija obuhvatio je čitavu zemlju.

Uporedo s ekonomskim štrajkovima koji sve više prerastaju u političke, u celoj zemlji se organizuju demonstracije protiv nenarodnog režima, naročito u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Podgorici, Splitu, Mostaru, Mariboru itd. Demonstracije od 14 de-

¹⁾ Dilas, Referat na V Kongresu KPJ, Stenografske beleške, str. 195.

cembra 1939 u Beogradu bile su jedna od najsnažnijih akcija u kojima su učestvovali radnici, studenti, nameštenici i ostali radni slojevi.¹⁾

Zabranom klasnih sindikalnih organizacija vlada nije više bila u mogućnosti da zaustavi borbu radničke klase. Komunistička partija je preduzela na sebe djelatnost i akcije klasnog sindikalnog pokreta, radi čega su se pri partiskim komitetima formirale partiske sindikalne komisije. Osim toga, po preduzećima i za grupe radionica formirani su odbori radničkog jedinstva.

Iako nisu mogli zameniti klasni sindikalni pokret, ti odbori su u nastaloj situaciji pretstavljali najvažniju transmisiju radničke avangarde s radničkom klasom, najvažnije organe radničke klasne borbe...

Odbori radničkog jedinstva, rukovođeni partiskim organizacijama i komunistima, ne samo što su čuvali kolektivne ugovore koje su sklopile URSS-ove organizacije, nego su u borbi protiv skupoće vodili borbu za povećanje plata, držali po radionicama i fabrikama mitinge i demonstracije, branili na javnim sastancima jedinstvo radnika, raskrinkavali izdajnički rad denuncijata i konfidenata, poslodavaca i policije. Komunisti su preko odbora radničkog jedinstva neumorno radili među masama.²⁾

Proces prosvjećivanja radničke klase i izgrađivanja njenog borbenog jedinstva, pod rukovodstvom Partije, razvijao se brzo zahvaljujući tome što je Partija ovdje umješno povezivala i koristila najrazličitije forme ilegalnog, polulegalnog i legalnog rada. Kroz mnogobrojne štrajkove, koji su uoči rata imali izrazito politički karakter, kroz političke demonstracije i manifestacije, kroz aktivni ideološko-politički rad u masovnim klasnim organizacijama, kroz kulturno-prosvjetni rad i živu agitaciono-propagandnu djelatnost, Partija je uzdizala klasnu svijest radničke klase, jačala njenu borbenu organizaciju i pripremala je da odigra rukovodeću ulogu u Revoluciji koja je ubrzano sazrijevala.

Do dolaska novog rukovodstva pitanju saveznika radničke klase nije bila posvećena odgovarajuća pažnja,

¹⁾ Ranković, Referat na V Kongresu KPJ, Stenografske beleške, str. 136.

²⁾ Isto, str. 137.

bez obzira na istoriski provjerenu marksističko-lenjini-
stičku postavku da proletarijat može izaći kao pobjedono-
san borac za demokratiju samo pod uslovom da se njegovoj
revolucionarnoj borbi prisajedini i seljaštvo. Usljed toga
što se radnička klasa nije bila povezala s radnim selja-
štvom, buržoaziji je bilo moguće da zadaje teške udarce
herojskoj borbi koju je svjesni dio radničke klase vodio
protiv monarhofašističke diktature i da se relativno lako
obračuna s pojedinim seljačkim eksplozijama, koje nisu
bile povezane s borbom radničke klase. Isto tako, u otsu-
stvu saveza radničke klase i radnog seljaštva, bilo je
omogućeno raznim buržoaskim i malograđanskim partija-
ma (HSS, UO, Narodno-seljačka partija Dragoljuba Jova-
novića i druge) da ostvare izvjestan uticaj na seljački
borbeni pokret i da na taj način buržoasko rukovodstvo
tih partija dobije legitimna prava za nagađanje s vladaju-
ćom reakcijom za stvaranje takvih sporazuma kojima se
izigravao seljački pokret.

Borba za seljačke radne mase mnogo je teža i slože-
nija usljed njihovog specifičnog društveno-ekonomskog
položaja. Kao sitni proizvođači, oni su vezani za svojinu i
nedovoljno odlučni, kolebljivi u svojim borbenim težnja-
ma. Eksploatacija seljačke mase zaklonjena je čitavim ni-
zom svakovrsnih posrednika, što otežava seljaku da brzo
upozna pravog neprijatelja, a razbijenost u privredi ote-
žava njihovo povezivanje i organizovanje. Takav položaj
stvari zahtijeva sistematski, uporni i konkretni rad Par-
tije da organizuje i usmjeri revolucionarne snage selja-
štva, razvijajući njegovu svijest — ukazivanjem na
neprijatelja, na način i metod borbe protiv tog neprijatelja,
na klasnu sadržinu i konačni cilj te borbe, na istovjetnost
interesa i prirodno savezništvo s radničkom klasom, na
neophodnost potrebe da se u borbi ide odlučno, nepoko-
lebljivo, do kraja. Uspjeh proleterske revolucije zavisi od
stepena ostvarenja saveza radničke klase i drugih eksploa-
tisanih klasa, što je uslovljeno prosvjećivanjem tih klasa,
povezivanjem njihove svakodnevne borbe, provjeravanjem
korisnosti saveza kroz praksu, postojanjem jasnih perspek-
tiva za ostvarenje konačnog cilja. A na tome se, istovre-
meno, i provjerava vrijednost najsvjesnijeg dijela radničke

klase, Komunističke partije: u kojoj mjeri je ona, kao osnovni subjektivni elemenat, uspjela da razvije svijest svih eksploatisanih klasa, da njihovu spontanu borbu poveže i organizuje i da izgradi jedinstveni front i jedinstvenu, nepobjedivu silu revolucije. Klasna borba zahtijeva od Komunističke partije neumorno i znalačko stvaranje potrebnih uslova za pobjedu revolucije, a ne golo razmetanje revolucionarnim frazama. To neumorno stvaralaštvo sastoji se upravo u povezivanju svih niti klasne borbe, u pravilnom rukovođenju tom borbom na osnovu savršenog poznavanja konkretnih uslova i mogućnosti. Prema tome, nepostojanje borbenog saveza između radničke klase i radnog seljaštva svjedoči o nepostojanju istinski revolucionarne radničke partije, bez obzira na to što zvučne firme postoje, što su forumi svih stepena zastupljeni, što se pišu deklaracije i rezolucije, što se objavljuju »revolucionarne« izjave i slično.

Komunistička partija Jugoslavije stvarala je savez radničke klase i seljaštva kroz povezivanje njihovih akcija pod jedinstvenim rukovodstvom za ostvarenje svakodnevnih zahtjeva. Komunisti su predvodili borbu radnog seljaštva za poboljšanje njegovog ekonomskog položaja kroz ostvarenje gorućih zahtjeva: potpuno ukidanje poreza najsiromašnijim seljacima, anuliranje svih kazni izrečenih zbog raznih šumskih, poljskih i drugih prekršaja, na što ih je sililo bijedno stanje, ukidanje poreza na seljačke proizvode, besplatna raspodjela veleposjedničke i crkvene zemlje, dobijanje beskamatnih kredita i dr. Usljed povećanja pljačke narodnog dobra od strane domaćih i inostranih kapitalista, uslovi života bivali su iz dana u dan sve teži. U mnogim krajevima zemlje, naročito poslije izbijanja rata, počinje da hara glad, a cijene industriskim i poljoprivrednim proizvodima naglo skaču. U takvim uslovima Partija pristupa osnivanju odbora skupoće po svim mjestima i selima da bi se provela kontrola nad raspodjelom namirnica, da bi se obezbijedila kontrola cijena, da bi se uspješno vodila borba protiv lihvara i špekulanata u gradovima i na selu.

Kroz neumorno i svestrano izvršavanje ovih zadataka komunisti su iz dana u dan sve više zadobijali

simpatije najširih radnih slojeva, koji su na praksi provjeravali neraskidivu vezu između riječi i djela Komunističke partije i, na osnovu toga, sticali u nju sve čvršće povjerenje. I ne samo to. Borba za ostvarenje takvih zahtjeva zaoštřavala je klasnu borbu, ubrzavajući socijalnu diferencijaciju i usmjeravala oštricu revolucionarnog pokreta direktno u cilj: u borbu protiv buržoazije, velikoposjednika, protiv imperijalističkih pljačkaša i rata, u borbu za brzu političku diferencijaciju, za raskrinkavanje na praksi ogromne množine »narodnih« vođa iz raznih »demokratskih«, »lijevih« zemljoradničkih, »seljačkih« i mnogih drugih partija i partijica, koje su se sve više kitile lijevim frazama, sve više galamile o potrebama »korjenitih reformi«, da bi otrgle eksploatisane mase ispod uticaja Komunističke partije. (Većina tih partija se zavodjenjem monarhofašističke diktature raspala, prvenstveno srpske buržoaske partije, dok su HSS i Slovenska ljudska stranka uspjele da se održe zahvaljujući jedino nacionalnom otporu. Pod vladom Stojadinovića i kasnije one ponovno oživljavaju, ali zbog sve jačeg zaoštřavanja klasne borbe i zbog oštrijeg produblјavanja suprotnosti između odlučujućih imperijalističkih sila, one više nemaju mogućnosti da izrastu u neku političku silu koja bi bila sposobna da preuzme vlast, već se po pitanju spoljne politike kolebaju između neprijateljskih imperijalističkih blokova, a u unutrašnjoj politici prihvataju stanovište otvorene reakcije.) Sprovođenje u život takve linije Partije omogućavalo je širokim radnim masama na selu stupanje na put svjesne i aktivne borbe, tijesno povezane s borbom radničke klase; obezbjeđivalo je borbeni savez eksploatisanih klasa; primoravalo je gospodu iz svih »progresivnih« partija da otkriju svoje lice na taj način što su se u periodu odlučujućih bitaka stavili otvoreno na stranu buržoazije. Zahvaljujući takvom radu Partije, uticaj buržoazije na seljaštvo (koje je po samom svom društvenom položaju nacionalističko) ispoljavao se još jedino na liniji odbrane zemlje, dok se po svim ostalim političko-ekonomskim pitanjima između njih sve više produblјavao i zaoštřavao sukob. Međutim, kada je u ratu seljak na vlastitoj praksi došao do saznanja da je vladajuća klasa odgovorna za ka-

tastrofu koja ga je zadesila, da je ona izdala zemlju — on se konačno obračunao s posljednjim njenim uticajem i tek tada je definitivno stvoren jedinstven savez radničke klase i seljaštva.

Okupljanje svih revolucionarnih snaga i stvaranje njihovog jedinstvenog fronta u mnogonacionalnoj zemlji kao što je to Jugoslavija (u kojoj su usljed bezobzirnog nacionalnog porobljavanja postojali uslovi za razvijanje nepovjerenja jednog naroda prema drugom, što je reakcionarna buržoazija pojedinačno u svakoj zemlji i u cjelini, u državi, podgrijavała, kako bi klasnu borbu usmjerila na borbu među narodima) bilo je omogućeno i time što je Partija zauzela jasan i odlučan stav za revolucionarno rješenje nacionalnog pitanja. Stav Partije za dosljedno i pravedno rješenje nacionalnog pitanja imao je prvenstvenu važnost u njenoj borbi protiv rata, za očuvanje nezavisnosti zemlje.

Slabost stare Jugoslavije bila je u nejedinstvu njenih naroda. Ugnjetavanje drugih naroda i šovinizam svake vrste dao je povoljne uslove za rad spoljnih neprijatelja, za rad »pete kolone«. Slaba iznutra, Jugoslavija nije imala nikakvog ugleda u inostranstvu, ona je bila igračka u rukama inostranstva... Stara Jugoslavija, uglavnom zbog neriješenog nacionalnog pitanja, nikada nije bila u punom smislu nezavisna država.¹⁾

Zbog toga i pitanje uspješne borbe protiv imperijalističkog rata, borbe za mir i nezavisnost zemlje bilo je uslovljeno rješenjem jedne od najvažnijih zadaća Partije — stalne i dosljedne borbe za nacionalnu ravnopravnost ugnjetenih naroda i nacionalnih manjina Jugoslavije.

Principijelni stav Partije u nacionalnom pitanju uopšte, zahtijevao je konkretno prilaženje rješavanju svakog pojedinačnog pitanja. Borba za rješavanje hrvatskog pitanja, koje je po svom značaju bilo glavno, zahtijevala je upornu i sistematsku borbu protiv zločinačkog dogovaranja srpske i hrvatske buržoazije na račun oba naroda. Borbu makedonskog naroda protiv srpske buržoazije trebalo je voditi uporedo s borbom protiv italijanskih i bugarskih nastojanja da iskoriste položaj makedonskog

¹⁾ Đilas, »Naše narodno jedinstvo — osnovica naše snage.«

naroda, kako bi mu nametnuli novo ropstvo. Slično je stojalo i s crnogorskim i drugim pitanjima, čije je konačno rješenje zavisilo kako od stepena organizovanosti vlastitih snaga, tako i od njihove međusobne povezanosti, od izgradnje jedinstvenog oslobodilačkog fronta svih porobljenih naroda u zemlji.

Dosljedno sprovođenje linije Partije za rješenje nacionalnog pitanja kroz zajedničku borbu svih naroda protiv domaće buržoazije i imperijalističkih osvajača uticalo je na razvijanje shvatanja naroda da je Komunistička partija zaista jedina partija koja se nesebično bori za njihove interese. Narodi su shvatili da njihova borba neće služiti kao moneta za nagodbu među gospodom, da su oni u Komunističkoj partiji dobili vjernog zaštitnika i sposobnog rukovodioca, da putem izgradnje međusobnog borbenog saveza oni kuju potrebno oružje za postizanje konačne pobjede. Boreći se za ostvarenje takve linije, za stvaranje jedinstvenog borbenog fronta protiv svih neprijatelja, narodi Jugoslavije, pod rukovodstvom Komunističke partije, stvorili su potrebne uslove da u narodnooslobodilačkoj borbi svaki od njih, pojedinačno, da sve što može unutar jedinstvenog ratnog fronta za pobjedu zajedničke stvari. U svijesti masa sazrijevalo je shvatanje (koje će kasnije u ratu potpuno pobijediti), da je njihov razvitak mogućan jedino u međusobnoj bratskoj povezanosti, da je nerazdvojivo jedinstvo osnovna poluga za ostvarenje njihove bolje budućnosti, da to jedinstvo obezbjeđuje potrebnu snagu za uspješnu borbu protiv raznovrsnih neprijatelja, kako unutarnjih tako i spoljnih, koji teže da zajašu na leđa naroda, da im oduzmu pravo na samostalan i slobodan razvitak.

Mobilizaciju najširih radnih masa u borbi protiv buržoazije omogućila je, takođe, i dosljedna borba Partije protiv fašizma, protiv imperijalističkog rata, borba za mir i nezavisnost. Na toj liniji Partija je stvarala jedinstveni Narodni front, političku organizaciju novoga tipa, koja je u toku Revolucije razvila svu svoju stvaralačku revolucionarnu snagu, za razliku od tipa Narodnog fronta na Zapadu, koji je pretstavljao samo aritmetički zbir raznih stranaka i organizacija koje su se, uglavnom formalno,

bez jasne dalje perspektive, povezivale na bazi određene platforme, nastojeći da unutar takvog »saveza« ostvare što veće posebne partiske koristi.

Stvaranju Narodnog fronta naša Partija je pristupila kroz mobilizaciju i povezivanje svih revolucionarnih snaga na bazi jedinstvenog programa: borbe protiv imperijalističkog rata, za mir i nezavisnost zemlje, borbe protiv fašizma kao neposredne opasnosti za bezbjednost naroda, borbe za demokratske slobode, za ostvarenje ekonomskih potreba radnih masa, za narodnu vlast itd. Borba za mir i nezavisnost zemlje predstavljala je neposrednu borbu protiv kapitalističke klase koja je nastojala da uvuče zemlju u rat, kao i protiv imperijalističkog rata i imperijalizma uopšte, jer su zaraćene imperijalističke sile preduzimale energične mjere da iskoriste Jugoslaviju za svoje ratne ciljeve. Kroz tu borbu, kroz raskrinkavanje namjera vladajuće klase i imperijalističkih sila da uvuku zemlju u rat, kroz blagovremeno objašnjavanje svih važnijih političkih momenata, kroz pravilna predviđanja cjelokupnog toka događaja, kao i kroz borbu protiv izdaje koju je pripremila vlada Cvetković—Maček i dr., Partija je uspjela da mobilise opštenarodnu budnost, da ubrza političku aktivizaciju masa, da Narodni front dobije sadržinu borbene političke organizacije.

Uticaj Partije na mase, njeno izrastanje u odlučujućim političkim faktor, jedinstvo i širina revolucionarnog pokreta došli su do izražaja 27 marta, kada je nasilnim putem oborena vlada koja je izdala zemlju. Toga su dana revolucionarne snage silom faktički izvojevale legalnost Partije, poslije njene dvadesetogodišnje ilegalne borbe. Kratkotrajni rat, kapitulacija Jugoslavije i surovi režim okupatora doveli su revolucionarne snage u zemlji do takve prelomne tačke kada se gnjev i mržnja, sakupljeni tokom više godina, pretvaraju u materijalnu silu, sposobnu da revolucionarnim putem riješi pitanje daljeg razvitka. Strahota izdaje i poraza na jednoj i samoprijegorna borba Partije da se spriječi katastrofa na drugoj strani, odlučili su o konačnom sticanju nepokolebljivog povjerenja najširih narodnih masa u Partiju, kao jedinu političku silu pod

čijim su rukovodstvom spremne, da konačno i neopozivo, idu u odlučujući boj. Došlo je do jedinstva objektivnih i subjektivnih uslova za otpočinjanje revolucije. Partija je pripremila revoluciju. Stvoreni su uslovi za svenarodni oružani ustanak, koji je sazrio, ne samo kao ideja unutar avangarde revolucionarnog pokreta, nego, kako kaže Lenjin, kao »neizbježni, praktično-prirodni, sljedeći korak samog pokreta, kao rezultat rastuće srdžbe, rastućeg iskustva, rastuće smjelosti masa.

Kako je mogla KPJ postići u jednom tako kratkom periodu tako dobre uspjehe?

Ona je mogla postići tako velike uspjehe: 1) zbog toga što je očistila svoje redove od frakcionaša i špijuna klasnog neprijatelja; 2) što je u redovima Partije postojao zdrav partiski kadar koji je sada nesmetano mogao da razvija svu svoju inicijativu, to jest — sada su došli do izražaja zdravi partiski elementi; 3) što je sada na čelu Partije bilo jedinstveno rukovodstvo, što nije bilo nikakvih unutarnjih sukoba, to jest vladala je u njemu potpuna jednodušnost po svim pitanjima; 4) što je stvoreno čvrsto organizaciono jedinstvo volje i akcije; 5) što je Partija išla u širinu, u mase, i tako postepeno postajala priznati rukovodilac masa; 6) što je rukovodstvo znalo pravilno ocijeniti situaciju u svakom konkretnom slučaju i što nije bilo kolebanja u liniji Partije; 7) što je linija KPJ odražavala težnju svih istinski progresivnih snaga, a djela komunista nisu se razilazila sa riječima; 8) što je Partija u predvečerje sudbonosnih događaja uzela smjelo kurs na odbranu zemlje od približavajuće opasnosti i vodila najoštrij kurs protiv izdajnika i petokolonaša koji su gurali zemlju u propast.¹⁾

Samo Komunistička partija, ako je ona stvarno avangarda revolucionarne klase, ako ona uključuje u sebi sve njene najbolje pretstavnike, ako se ona sastoji iz potpuno svjesnih i predanih komunista, prosvjećenih i očeličenih iskustvom uporne revolucionarne borbe, ako je ta Partija znala da poveže sebe neraskidivo sa čitavim životom svoje klase, a kroz nju sa čitavom masom eksploatisanih i da ulije toj klasi i toj masi potpuno povjerenje, samo takva Partija je sposobna da rukovodi proletarijatom u najnemilosrdnijoj, najodlučnijoj, posljednjoj borbi protiv svih snaga kapitalizma. S druge strane, samo pod rukovodstvom takve Partije proletarijat je sposoban da razvije svu moć svoje revolucionarne navale, sposoban da razvije svu svoju snagu.²⁾

¹⁾ Tito, Referat na V Kongresu KPJ, Stenografske beleške, str. 45.

²⁾ Lenjin, Djela, t. XXV, str. 315.

Takvu Partiju u Jugoslaviji do kraja je izgradilo i osposobilo za pretstojeće bitke novo rukovodstvo na čelu s drugom Titom.

III

U toku kratkotrajnog rata, unutarnje suprotnosti buržoaske klase i njena jedinstvenost u mržnji protiv najširih narodnih slojeva bile su svom surovošću razgolićene njihovim pretvaranjem u stvarnost. Čitava aktivnost državog rukovodstva i većine u rukovodstvima građanskih partija izražavala se bilo u otvorenoj izdaji, bilo u paničnom bjekstvu iz zemlje. Slabo naoružane i neopremljene jedinice, u odsustvu jedinstvene komande, besciljno su lutale s jednog kraja na drugi i u mjestimičnim sukobima protiv nadmoćnijih i tehnički odlično opremljenih neprijateljskih snaga trpjele teške gubitke, dok je u pozadini peta kolona potpuno onemogućila svaku organizaciju odbrane. Mase uplašeneh izbjeglica iz bombardovanih gradova, pograničnih oblasti i krajeva, u kojima je peta kolona uspjela da uzme vlast u ruke, zakrčivale su drumove u unutrašnjosti i unosile nemir i nesigurnost u narod. U takvim uslovima moglo se očekivati da će kod naroda nastupiti potpuna demoralizacija i da će okupatori u našim narodima naći poslušno roblje koje će nemilosrdno iskorišćavati za postizavanje osvajačkih ciljeva.

Izdani iznutra, slomljeni spolja, rascjepkani i okupirani od fašističkih sila, koje su se tada nalazile na vrhuncu moći, držeći pod svojom čizmom porobljenu Evropu koja je pokorno ćutala, narodi Jugoslavije, ipak, nijesu pali na koljena, nego su, naprotiv, objavili rat do istrebljenja fašističkim okupatorima i cjelokupnoj reakciji. To je istovremeno bila sljedeća stepenica u dotadanjem razvitku klasne borbe u Jugoslaviji.

Dovoljno je da se navedu samo neki od osnovnih elemenata kojima se karakteriše tadanja situacija, da bi se došlo do zaključka da je kurs na oružanu borbu pretstavljao jedini mogućni izlaz, jedinu mogućnu formu daljeg postojanja revolucionarnog pokreta, jedini mogućni izraz daljeg produženja života radnih masa. U zemlji je posto-

Jala snažna revolucionarna Partija s bogatim borbenim iskustvom, nerazdvojno povezana s masama čije je potpuno povjerenje stekla u procesu svakodnevnih borbi, Partija na čijem se čelu nalazilo takvo rukovodstvo koje je bilo osposobljeno da blagovremeno ukazuje na sljedeći, viši stepen borbe i da tim putem neprekidno zaoštrava i razvija borbu. U takvoj Partiji revolucionarni pokret, koji je okupljao sve narodne snage u zemlji, imao je svoj borbeni štab, koji je znao da iskoristi sve postojeće mogućnosti koje pruža društvena stvarnost, da maksimalno razvije inicijativu masa, da organizuje i vodi borbu radnog naroda do konačne pobjede. Radnička klasa u toku ranije borbe iskovala je svoje jedinstvo i pripremila se za odlučujući boj. U procesu borbe stvoreni su temelji borbenog jedinstva radničke klase i seljaštva. Najširi narodni slojevi došli su do saznanja da samo pod rukovodstvom Komunističke partije mogu obezbijediti sebi dalji slobodan razvitak. Surovi okupatorski režim koji je izbrisao svako postojanje životne bezbjednosti i nemilosrdna pljačka putem direktnih otimačina, teških nameta i bezobzirnog izrabljivanja radne snage; još svirepije nacionalno ugnjetavanje naroda; izdaja buržoaske klase i razgolićavanje njene zločinačke socijalne i nacionalne politike — sve je to uslovalo takvo narastanje opštenarodnog gnjeva, takvu provalu mržnje, koju više niko nije mogao zaustaviti, jer su narodne mase postale svjesne činjenice da se više nikakvim polumjerama ne može rješavati njihovo životno pitanje, da je za rješenje toga pitanja potrebno povesti borbu na život i smrt. Na liniji takve borbe stvorena je jedinstvena borbena politička organizacija — Narodni front.

Teški uslovi pod kojima je trebalo voditi borbu nijesu mogli pretstavljati odlučujuću prepreku, ne samo zbog toga što je revolucionarni pokret bio na takvom stepenu razvitka da je morao stupiti u otvorenu borbu, nego i zbog toga što borba protiv okupatora nije bila nepoznata našim narodima. Skoro čitava njihova istorija sastavljena je upravo od takvih borbi. Žive tradicije oslobodilačkih borbi, buna i ustanaka doprinosile su u znatnoj mjeri jačanju borbenosti narodnih masa; njihovo vlastito istorisko

iskustvo omogućavalo je brže i šire razvijanje inicijative, lakše shvatanje novih formi borbe, jačanje samopouzdanja i odlučnosti u borbi. Naročito važan, osnovni preduslov da se neposredno pođe na oružanu borbu sastojao se u tome da Partija, kako u toku rata tako i u momentu okupacije, nije pretrpjela veće gubitke, već je, naprotiv, iz rata izašla ojačana borbenim iskustvom i povezanošću s masama, koje su u tom periodu svjesno prihvatile njenu rukovodeću ulogu.

Jedan od najkrupnijih uspjeha naše Partije kod posljednjih događaja je svakako taj što je Partija ostala čitava, što je sačuvala svoje kadrove, što je ostao kontinuitet u radu Partije kroz čitavo vrijeme, što je ona u ovom haosu i zbrci ostala jedina nerazbijena, nastavljaajući svoj rad. Nesmetano funkcionisanje svih partiskih foruma od CK do ćelije i izdavanje partiskih proglašenja i letaka dokaz je snage Partije. Održavanje savjetovanja KPJ u vrijeme ovog krvavog bješnjenja terora jeste takođe dokaz da Partija nije uzalud trošila vrijeme posljednjih godina pripremajući se za ove događaje.¹⁾

Ulaskom SSSR-a u rat suprotnosti među zaraćenim blokovima produbile su se do kraja, tako da su glavne snage morale biti angažovane na odlučujućim frontovima, što je otvaralo perspektivu da na jugoslovenskom ratištu neprijatelj neće moći da stalno drži takve snage koje bi potpuno onemogućile uspješno vođenje borbe. Na kraju, narodi Jugoslavije su računali da će SSSR, kao socijalistička zemlja, pomoći, bar u moralnom pogledu, njihovu pravednu revolucionarnu borbu. Prema tome, bili su zastupljeni svi objektivni i subjektivni uslovi, koji su neophodni da bi se postavila parola oružanog ustanka.

Ustanak — vrlo je velika riječ. Poziv na ustanak — krajnje ozbiljan poziv. Čim složeniji postaje društveni poredak, čim je viša organizacija državne vlasti, čim je savršenija vojna tehnika, tim je nedozvoljenije lakomisleno postavljanje takve parole. I mi smo, ne jedanput govorili da su revolucionarni socijaldemokrati odavno pripremili njeno postavljanje, ali su je postavili kao direktan poziv, samo tada, kada nije moglo biti nikakvih kolebanja na račun ozbiljnosti, širine i dubine revolucionarnog pokreta, nikakvih kolebanja na račun toga da stvar podilazi k raspletu u

¹⁾ »Proleter«, mart—april—maj 1941.

pravom smislu riječi. S velikim riječima potrebno je obraćati se obazrivo. Teškoće njihovog pretvaranja u velika djela su ogromne... Parola ustanka je parola rješenja pitanja materijalne sile — a takva u savremenoj evropskoj kulturi je samo vojna sila. Ta parola se ne smije postavljati do tog vremena dok nijesu sasreli opšti uslovi prevrata, dok se nijesu pojavili određeno uzbuđenje i spremnost masa za dejstvo, dok spoljne prilike nijesu dovele do otvorene krize.¹⁾

Predviđajući razvitak događaja i vodeći računa o postojećim uslovima, Partija je još u toku aprilskog rata zauzela kurs na oružanu borbu i otpočela s preduzimanjem potrebnih mjera, kako bi narodne mase prihvatile takav kurs kao jedino mogući izlaz iz novostvorene situacije. U proglasu narodima Jugoslavije, od 15 aprila, CK Partije, ukazujući na katastrofu koja je zadesila zemlju provalom osvajačkih armija osovinskih sila (kojima su se «podlo kao strvinari pridružili bugarski i mađarski imperijalisti... da i oni istrgnu koji komadić mesa iz krvavog tijela Jugoslavije»), kao na neminovnu posljedicu izdaje vladajuće klase — istovremeno daje perspektivu dalje borbe, koja se mora završiti potpunom pobjedom kroz zajedničke napore svih naroda. Radi toga, radi obezbjeđenja jedinstva svih naroda, kao osnovnog preduslova za uspješno vođenje borbe, CK Partije u istom proglasu raskrinkava nastojanje reakcionarnih snaga da razbuktavanjem šovinističke mržnje pocijepaju narodne snage, izazovu bratoubilačku borbu i zaustave hod revolucije. Obraćajući se hrvatskom narodu, na čiju su podršku okupatori računali, Partija razotkriva namjere reakcije i objašnjava hrvatskom narodu da je pitanje njegove budućnosti neraskidivo povezano s pitanjem budućnosti ostalih naroda Jugoslavije i da samo njihova zajednička, bespoštedna borba protiv okupatora i njihovih slugu može uspješno riješiti to pitanje.

Ta gospoda tebi priča — kaže se u proglasu — da ti je izvojštila slobodu i nezavisnost pomoću Hitlera i Musolinija... Pamtiš li ti, da je ikada u tvojoj tisućgodišnjoj mukotrpnjoj istoriji, u tvojim teškim časovima bio tebi prijatelj i zaštitnik nje-mački, mađarski, talijanski ili koji drugi osvajač? Ne! Nikada.

¹⁾ Lenjin, Djela, t. VIII, str. 305—306.

Naprotiv, uvijek su te oni porobljavali i onda iskorišćavali. Uvijek su te nastojali međusobno zavaditi da bi onda lakše tlačili. Uvijek su hrvatska gospoda i vlasfela bili ti koji su te predali tvojim porobljivačima da bi onda i sama mogla piti tvoju krv. Eto, takvu nezavisnost pripremila su tebi hrvatska gospoda... Hrvatska gospoda te sile da pružiš ruku tvom vjekovnom neprijatelju i porobljivaču, a siju najodvratniju mržnju i hajku protiv bratskog srpskog naroda koji se herojski bori i gine rađe nego da bude rob tuđina. Zar je srpski narod kriv što su te tlačila srpska gospoda? Zar nijesu u svim režimima učestvovala i hrvatska gospoda? Zar nije srpski narod oduševljeno podupirao tvoju opravdanu borbu za slobodu i ravnopravnost?... Znaj, hrvatski narode, da je borba tvoje braće i tvoja borba...

I dalje, obraćajući se svim narodima Jugoslavije, CK Partije kaže:

Vi koji se borite i ginete u borbi za nezavisnost, znajte, da će ta borba biti okrunjena uspjehom, pa ma vi sada sa nadmoćnijim neprijateljem i podlegli u toj borbi. Ne klonite duhom, zbijte čvrsto svoje redove, dočekujte uzdignute glave i najteže udarce. Komunisti i čitava radnička klasa Jugoslavije ustrajaće do konačne pobjede, u prvim redovima narodne borbe protiv osvajača (podvukao — D.L.). Ne klonite duhom ni onda ako u toj borbi vremenom i podlegnete, jer će se iz ovog krvavog imperijalističkog pokolja radati novi svijet... Stvorit će se na istoriskoj nezavisnosti svih naroda Jugoslavije slobodna bratska zajednica (podvukao — D.L.).

U prvomajskom proglasu narodima Jugoslavije, radnicima, seljacima, građanima, omladini, svim rodoljubivim elementima, CK Partije, na liniji dalje političke pripreme narodnih masa, ponovno ukazuje na neophodnu potrebu da se ujedine sve snage da bi se mogla organizovati i voditi uspješna borba protiv okupatora. Objlašnjavajući karakter imperijalističkog rata koji se vodi radi nove podjele svijeta i podjarmljivanja malih država, s jedne strane, i radi očuvanja imperijalističkog carstva i daljeg porobljivanja kolonijalnih naroda, s druge strane; objašnjavajući uzroke katastrofe stare Jugoslavije; ukazujući na sudbinu koja očekuje narode pod fašističkom vlašću, koja »hoće da uz pomoć najmodernijih sredstava uništi sve što je napredno, kao da hoće vratiti silom kolo istorije i pomoću srednjevjekovnog mraka zadržati dolazak novog društvenog ure-

denja, gdje nema izrabljivača i izrabljenih, gdje nema nacionalno ugnjetenih, gdje nikada više neće biti ratova i razaranja»; ukazujući na riješenost Partije da organizuje i vodi odlučujuću borbu (»i kao što je Komunistička partija do sada stajala u prvim redovima narodne borbe, tako će od sada još upornije organizovati i voditi borbu naroda protiv okupatora i njihovih slugu u zemlji, protiv raspirivanja nacionalne mržnje, za bratstvo naroda Jugoslavije i svih naroda na Balkanu. Protiv izrabljivanja radnih naroda, za bolju i sretniju budućnost«), CK Partije poziva sve snage:

Na okup! U ovim sudbonosnim danima potrebno je ujediniti sve snage u borbi za vaš opstanak. Vaš opstanak i vaše nacionalne tekovine ugroženi su od naših vjekovnih neprijatelja. Oni teže da vas zbrišu s lica zemlje, da vas odnarode, da vam oduzmu pravo na nacionalni i kulturni život.

Eto, zašto nije moglo doći do demoralizacije naroda, jer je kapitulacija zemlje predstavljala slom stare Jugoslavije, poraz izdajničke kapitalističke klase, a ne kapitulaciju naroda, koji će, u čvrsto zbijenim redovima, pod rukovodstvom Partije, započeti gigantsku borbu kojom će se ponositi revolucionarni pokret u svijetu.

Zahvaljujući tome što je Partija uzela kurs na oružanu borbu, koju su radne mase prihvatile kao logičan produžetak njihove ranije borbe, revolucionarne snage su istupile na pozornicu sa neodoljivom silom; krvlju gušena revolucija, koja je dotada čas tinjala, čas se pojavljivala u pojedinačnim plamsajima, počela je da se kao borba protiv okupatora razbuktava u takav požar kakav niko više nikada neće moći ugasiti.

Od toga momenta revolucionarnom aktivnošću narodnih masa rukovodi isključivo Partija. Svi pokušaji sa strane da tu aktivnost okrenu drugim pravcem, da je otupe, razbijali su se u prah i pepeo u sukobu s borbenom praksom revolucije.

Odluka Partije da pođe na oružanu borbu zahtijevala je rješenje osnovnog pitanja — na koji način bi trebalo voditi borbu, u kojoj formi bi trebalo provesti oružani ustanak da bi se obezbijedio uspjeh revolucije.

Istorija socijalističkih revolucija nije pružila nijedan primjer na koji bi se moglo u tom pogledu ugledati, koji bi trebalo kopirati, budući da se forma borbe određuje ne samo njenim sadržajem, nego opštim i konkretnim uslovima, specifičnim za svaku pojedinu zemlju i svaku situaciju. Pri rješavanju toga pitanja CK. Partije, ne samo da nije pošao linijom kopiranja, nego je, u duhu marksističko-lenjinističke nauke, vodio nepomirljivu borbu protiv kopija, šablona, a za stvaralačku primjenu stečenog iskustva revolucionarnog pokreta. Prema tome, niti Pariska komuna, niti Oktobarska revolucija nijesu mogle služiti kao neki obrazac koji bi trebalo prosto mehanički prenijeti na potpuno drukčije istoriske i društveno-političke prilike. Osnovni zaključak koji su u tom pitanju dale socijalističke revolucije sastoji se u tome da pri sticanju odgovarajućih objektivnih i subjektivnih preduslova za oružani ustanak, sama stvarnost, koja je dovela do takvih uslova istovremeno sadrži u sebi i način na koji je jedino moguće rješavati to pitanje. Drugim riječima, revolucija ne može pobijediti, ona se pretvara u bunt, ako prethodno nije obezbijedila i put kojim mora ići da bi pobijedila. Rukovodeći se takvom postavkom i na osnovu svestrane analize kako unutrašnjih tako i međunarodnih uslova, na osnovu detaljne analize cjelokupne društvene stvarnosti, rukovodstvo Partije je otkrilo mogućnost da se oružani ustanak provede u novoj formi, unutar koje i kroz koju revolucionarne snage jedino mogu izvojevati konačnu pobjedu. U tome je osnovna istoriska zasluga rukovodstva naše Partije, ne samo za Narodnu revoluciju u našoj zemlji, nego za revolucionarni pokret uopšte. U cjelokupnosti konkretnih međunarodnih i unutrašnjih uslova rukovodstvo Partije je ocijenilo da se kao glavni i jedini revolucionarni zadatak pred proletersku partiju, u datom momentu, postavlja — organizovanje i vođenje borbe protiv okupatora i njihovih slugu i da je to upravo jedina forma unutar koje se može razvijati Narodna revolucija. Tako je Narodna socijalistička revolucija (koja je, kasnije, u procesu borbe sve otvorenije dobijala obilježja socijalističke revolucije) otpočela kao borba protiv okupatora. U tome je njena originalnost. Za sve one čija su shvatanja o formi revolu-

oije ostala zaledena na pojedinačnim primjerima ranijih revolucija, bilo je i ostalo neshvatljivo da bi se u takvom obliku mogla izvršiti revolucija i zbog toga je za njih naša revolucija »nečista« — oni je ne priznaju! Oni takođe ne shvataju istorisku istinu da ni Oktobarska revolucija nije bila »čista« i da je pitanje »čistoće« samo pitanje forme, a da je osnovno, bitno, sadržina preobražaja do kojeg se došlo kroz tu ili drugu formu. U uslovima Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji do takvog preobražaja, do zamjene kapitalističke vlasti socijalističkom, moglo se doći jedino i isključivo kroz borbu protiv okupatora. Takva originalnost naše Revolucije ostala je za sve činovnike unutar radničkog pokreta nerazumljiva i u teoriji i u praksi i upravo zbog toga oni su se morali naći u čorsokaku, manje-više besperspektivno dajući žrtve i čekajući »oslobođenje« sa Istoka ili sa Zapada, pa da pređu u drugu, »višu«, »klasnu« fazu revolucionarne borbe.

Forma oružanog ustanka u Jugoslaviji u političkom i vojničkom pogledu bila je uslovljena, kako ranijim razvitkom revolucionarne borbe, tako i mogućnostima koje je novostvorena situacija pružala da bi se borba mogla dalje razvijati. U političkom pogledu osnovno je u tome da je revolucionarni pokret, prema stepenu razvitka, istupao u borbi protiv kapitalističke klase pod opštim parolama: borbe protiv monarhofašističke diktature, i, kasnije, protiv reakcionarnih petokolonskih vlada, za demokratizaciju zemlje, protiv rata, za mir i nezavisnost itd., budući da je, upravo, kapitalistička klasa bila nosilac diktature, nosilac izdaje i da je htjela da uvede zemlju u rat. Okupljajući najšire narodne mase pod parolom borbe protiv fašizma, protiv rata, za mir i nezavisnost zemlje — ta forma je u izviesnoj mjeri, prikrivala pravu sadržinu borbe koja se vodila za uništenje kapitalističkog sistema i izgradnju novog socijalističkog uređenja, čime se jedino može onemogućiti pojava novog rata. (Ostalom, i sama Oktobarska revolucija, koja je pobijedila pod parolom mira i zemlje seliacima, ustvari se pojavljivala u obliku koji je skrivao njenu pravu sadržinu. Slično stoji i s Pariskom komunom, a da se i ne govori, na primjer, o Francuskoj revoluciji, koja je pobijedila pod parolom —

sloboda, jednakost, bratstvo!). U uslovima okupacije stvarna sadržina borbe još više se ispoljavala u skrivenom obliku opštenarodne oslobodilačke borbe protiv okupatora i njegovih slugu. Ma da je bilo jasno da se potpuno oslobođenje zemlje može izvojevati samo kroz istovremenu borbu protiv okupatora i kapitalističke klase uopšte, što je nesumnjivo potvrđivao dotadanji razvitak klasne borbe i što je naročito očigledno pokazala početna borbena praksa oružane borbe, ipak se politička forma borbe, unutar koje se ona dotada razvijala, morala ne samo i dalje zadržati, nego je morala dobiti još širi, još uopšteniji karakter, budući da se, upravo kroz takvu formu, omogućavala brza politička diferencijacija, demaskiranje i potpuno razbijanje cjelokupne reakcije. Socijalistička revolucija, u takvim uslovima, nije se mogla voditi pod parolom borbe za uspostavu diktature proletarijata, ona se pojavljivala u uopštenoj formi narodnooslobodilačke borbe koja je obezbjeđivala najširu mobilizaciju radnih masa na specifičnom rješavanju bitnih pitanja same revolucije. Rukovodstvo Partije je znalo da takva forma borbe, ma da zaklanja sadržinu, ne samo da ne može doći u sukob s njom, nego u potpunosti obezbjeđuje njeno pretvaranje u stvarnost. Takva forma je omogućavala neposrednu masovnu revolucionarnu borbu svih eksploatisanih klasa protiv eksploatatora, protiv kontrarevolucije, jer su mase prihvatile oslobodilačku borbu, pokretane dubokim ekonomskim potrebama, što znači da je svaki njihov uspjeh u borbi neminovno morao da bude ozakonien na ekonomskom i političkom polju. Radnička klasa, siromašno seliaštvo i većina srednjih slojeva, uključujući njihovu inteligenciju, pod jedinstvenim i isključivim rukovodstvom Komunističke partije sačinjavali su snagu revolucije, koja je istupala u formi narodnooslobodilačkog pokreta, a tim samim bila je obezbjeđena garancija da se takva borba mora razvijati kroz neizbježni ekonomski prevrat, lomljenje čitave stare nadgradnje, uspostavu novih ekonomskih odnosa i stvaranje nove nadgradnje koja odgovara tim odnosima. Zbog toga je rukovodstvo Partije i na sva ostala osnovna pitanja oružanog ustanka (pitanje vlasti, revolucionarne vlade i revolucionarne armije) gle-

dale sa stanovišta takve forme unutar koje se razvijala socijalistička revolucija. Glavna materijalna sila revolucije — armija, čiji je komandni kadar bio sastavljen isključivo od članova Partije i SKOJ-a, glavno boračko jezgro sačinjavali su radnici, a samu masu radnici i siromašni seljaci — stvarala se i izgrađivala pod nazivom narodnooslobodilačke armije; organi revolucije kao narodnooslobodilački organi; političko rukovodstvo ustanka, u prvo vrijeme, dok ustanak nije stvorio materijalnu bazu za samostalnu pojavu, objedinjava dejstvo sa vojnim rukovodstvom pod jedinstvenim nazivom Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, a kasnije, odvojeno, kao Nacionalni komitet oslobođenja itd. Pod takvom političkom formom borba se razvijala sve dotle dok socijalistička revolucija nije izvojevala konačnu pobjedu u društveno-političkim odnosima, tako da je tek ta pobjeda do kraja otkrila i iznijela na javnost pravu sadržinu borbe.

Pitanje forme oružanog ustanka u vojnom pogledu, njegove organizacione forme, rukovodstvo Partije, takođe, rješava na specifičan način. Pronalaze se novi putevi kojima se, u postojećim uslovima, jedino može razvijati oružana borba u Jugoslaviji — oružani ustanak se organizuje i vodi u formi partizanskog rata.

Neprijatelji su raspolagali brojno snažnim garnizonima, snabdjevenim modernom tehnikom, koje slabo opremljene revolucionarne snage u uličnim borbama ne bi mogle savladati, već bi neminovno morale doživjeti poraz. Za oružani ustanak je neobično važno, presudno, stalno postizanje ma i neznatnih uspjeha — frontalni napad golorukih masa na oružane snage fašističkih sila koje su bile opremljene najmodernijom ratnom tehnikom, ne samo da ne bi doveo do uspjeha, nego bi, naprotiv, postigao obrnutu svrhu — dao bi neprijatelju mogućnost da se u jednom jedinom sukobu obračuna s čitavom revolucijom.

Mi ne možemo danas voditi narodni ustanak drukčije nego u formama partizanskog rata. Zato je pogrešno ako se vi zanosite nekim iluzijama o »munjevitim udarcima« itd. Mi ne tvrdimo da je kod nas nemoguća brza pobjeda ustanka na čitavoj terito-

riji, ali nipošto nije sigurno da ćete vi biti i u stanju da držite čitav taj teritorij. Prema tome, ne dajte da vas neprijatelj uništava na tvrdim frontovima, koje vam on nameće, nego držite se partizanskog načina ratovanja.¹⁾

Uspjeh oružanog ustanka stoji, takođe, u tijesnoj vezi s borbenim iskustvom revolucionarnih snaga, izgrađenom taktikom, razvijenom navikom ratovanja protiv odgovarajućeg neprijatelja i dr. Revolucionarne snage nisu imale mogućnost da u toku kratkotrajnog rata steknu potrebna iskustva borbe protiv takve moderne ratne mašine, zbog čega bi pretstavljalo avanturu ući u direktnu borbu, poći na juriš, sa svim snagama, a da se prethodno nije upoznao neprijatelj, njegov način ratovanja, da se prethodno nijesu otkrile mogućnosti kako da se pomoću primitivnijih sredstava borbe pariraju udarci savremene tehnike. Mogućnost uspješne borbe sa takvom modernom silom nije još bila jasna najširim narodnim masama, one su je morale shvatiti kroz vlastito iskustvo, što je, u takvim uslovima omogućavala jedino partizanska akcija.

Male akcije u partizanskom ratu vode krupnim. Male akcije uče ljude ratovanju, i to znanje najbolja je garancija da se partizanski odredi neće raspasti u slučaju ako »krupna akcija« ne uspe.²⁾

Potrebna vojna sila koja je neophodna za obezbjeđenje pobjede revolucije — budući da zato nije dovoljna samo moralna snaga društvenog mišljenja, što neosporno pretstavlja važan preduslov — mogla se stvarati samo kroz svestrano razvijanje partizanske borbe, kroz njeno prerastanje u opštenarodni ustanak. Organizacija vojne sile i njena taktika u direktnoj su zavisnosti od nivoa raspoložive vojne tehnike, zbog toga se pri postojanju gotovo isključivo pješadiskog naoružanja, i to u nedovoljnim količinama, što se sakrilo prilikom kapitulacije stare vojske, dok se osnovno naoružanje moralo oduzeti od neprijatelja, nije mogla neposredno formirati takva vojna sila

¹⁾ Pismo CK KPJ PK-u za Crnu Goru, Boku i Sandžak od 10 novembra 1941 — Zbornik dokumenata i podataka o Narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, t. III, knj. 1, str. 229.

²⁾ Isto, str. 229.

koja bi bila sposobna da izvojuje u odlučujućem sukobu pobjedu, niti je taktika takve vojne sile mogla da bude drukčija osim partizanske.

Osnovne neprijateljske snage bile su dislocirane po važnijim industriskim i političkim centrima, dok su manja naselja i sela kontrolisana, bilo manjim vojnim jedinicama, bilo žandarmerijom, ili samo opštinskim vlastima. Takav raspored je omogućavao da se prostim tehničkim sredstvima brzo likvidiraju manje neprijateljske posade, da se oslobode manje teritorije koje bi služile kao baza za smještaj ranjenika, ishranu jedinica i mobilizaciju ljudstva. Kada se ima u vidu da je mreža partiskih organizacija obuhvatila čitavu zemlju, razumljivo je da su se partizanski odredi mogli uporedo razvijati, sa manjim ili većim uspjehom, u svim krajevima, pošto su komunisti sačinjavali osnovno jezgro odreda. Istovremeni razvitak partizanskih odreda na prostranoj teritoriji onemogućio bi neprijatelju da se koncentrisanim snagama, u jednom udaru, obračuna sa snagama revolucije.

Na kraju, samo partizanski rat, u takvim uslovima, omogućavao je neprekidno ofanzivno dejstvo revolucionarnih snaga, što pretstavlja osnovni princip oružanog ustanka. Takav rat se ne gubi zbog odsustva krutih frontova, već naprotiv u nepostojanju takvih frontova — što znači u postojanju fronta svuda i na svakom mjestu — takav rat daje neizmjernu snagu revolucionarnoj armiji. I dalje, takav rat se ne gubi gubitkom neke određene oslobođene teritorije, već, obrnuto, gubitak jedne uslovljava brzo stvaranje druge slobodne teritorije. To je rat neprekidnog pokreta, neprekidnog razvijanja istoriske inicijative ustaničkih masa, neprekidnih udara, uzmaca, manevra i ponovnih udara. U takvom ratu revolucionarne snage napadaju neprijatelja, u većini slučajeva, pod uslovima koji su za njih najpogodniji i pomoću kojih se znatno smanjuje prevaga neprijateljskih snaga u ljudstvu i, naročito, u tehnici (napad iz zasjede, noću, pod zaštitom magle, u šumi, klisuri, s boka, iz pozadine itd.). Takav rat omogućava brzu mobilizaciju masa i maksimalno razvija njihovu ogromnu, neiscrpnu stvaralačku inicijativu, na što je rukovodstvo Partije računalo kao na jedan od presud-

nih elemenata za uspješno vođenje borbe. Kroz dejstva partizanskih odreda izgrađivaće se takve borbene jedinice, stvaraće se takav kadar koji će ući kao jezgro regularne armije koja će kroz partizanski rat izvojevati konačnu pobjedu itd.

Drug Tito karakteriše proces stvaranja vojne sile na sljedeći način:

Dug i težak je to proces bio, jer se naša narodna vojska rađala iz malih partizanskih odreda, stvarala se od golorukih rodoljuba, seljaka, radnika, poštene inteligencije, omladinaca grada i sela, koji su se digli na ustanak, u borbu protiv okupatora i njihovih plaćenika. Trebalo je, sa krvavim žrtvama, osvajati od neprijatelja svaku pušku, svaku bombu, svaki metak, svaki mitraljez, svaki bacač, svaki top i odolijevati mnogobrojnim ofanzivama brojčano i tehnički nadmoćnih neprijatelja, koji su htjeli da pošto poto unište partizanske odrede i brigade, da uguše narodni ustanak. Prema tome, naša narodna vojska nije stvorena odozgo, putem dekreta, prisilno; nije naoružana iz fabrika, preko vojnih liferantata... Naprotiv, svaki borac naše hrabre narodne vojske, teškom borbom i svojom krvlju, osvojio je i osvaja naoružanje od neprijatelja, kome su ga sramotno predali izdajnici našeg naroda, razni viši oficiri i generali bivše jugoslovenske vojske u aprilu prošle godine.

Stvaranje divizija i korpusa, stvaranje naše narodne vojske došlo je baš u vrijeme kada su za to sazreli svi uslovi, kad se za to pokazala neophodna potreba, kad su već bile stvorene mnogobrojne brigade i bataljoni, kad su te brigade i bataljoni bili naoružani skoro svim vrstama oružja (osim avijacije), kad je postalo nemoguće rukovoditi na dosadašnji način svim brigadama, bataljonima i odredima, i, konačno, kad je oslobođen veliki dio naše teritorije; pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera.¹⁾

Sve su to samo neki od osnovnih elemenata koji su usloveli odluku Partije da organizuje i vodi oružani ustanak u formi trajnog partizanskog rata, koji je trebalo da zahvata sve veće i veće mase, da učvrsti savez radnika i drugih narodnih masa, unutar kojeg je trebalo da se izgradi snažna revolucionarna armija koja bi bila sposobna da pod takvim istoriskim uslovima uništi neprijatelja i izvojuje konačnu pobjedu revolucije.

¹⁾ Tito, »Borba za oslobođenje Jugoslavije«, »Kultura« 1947, str. 111-112.

Oružana borba nije se mogla voditi u okviru organa vlasti stare Jugoslavije, koji su služili kao organi za pobijavanje i eksploataciju radnih narodnih masa i koje je, kao takve, okupator u cjelini stavio u svoju službu. Revolucija se mogla razvijati samo kroz uništavanje tih organa i izgradnju novih, svojih organa. Zbog toga je rukovodstvo Partije donijelo odluku, u skladu sa opštom formom političke borbe, o formiranju, u toku borbe, narodnooslobodilačkih organa vlasti.

Osnovna linija naše Partije, još na početku oslobodilačke borbe, bila je:

1) Radi uspješnijeg razvijanja ustanka potrebno je, u prvom redu, uništiti aparat stare Jugoslavije, koji je okupatoru uspješno staviti potpuno u svoju službu. Uništavanje žandara, policije, upravnih uprava i arhiva, katastra i drugog — to je bio zadatak partizana, pored napada na okupatora, i to se pokazalo kao vrlo efikasno, jer je okupator na taj način izgubio uporište u selima i u manjim mjestima. Svuda gdje je od partizana bila uništena stara vlast onemogućena je okupatoru, na taj način, pljačka naroda.¹⁾

Narodnooslobodilački odbori, izgrađivani odozdo gore, obavljali su sve funkcije vlasti na odgovarajućem području, izuzev onih koje u ratnim uslovima obavlja vojna vlast. Kroz narodnooslobodilačke odbore svih stepena do Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, revolucija je izgrađivala novi aparat socijalističke države i pretvarala u stvarnost uspjehe postignute na vojnom polju.

Na osnovu principijelnog rješenja osnovnih pitanja oružanog ustanka, CK Partije usmjeruje glavnu aktivnost Partije na pripremu ustanka, polazeći od marksističko-lenjinističke postavke da je oružani ustanak vještina, isto kao i rat, kao i drugi vidovi vještine i da je, tim samim, potčinjen izvjesnim pravilima koja se moraju poznavati, usvojiti, da bi se izvojevala pobjeda. U tu svrhu CK Partije održava u toku maja savjetovanje rukovodećih grupa iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske, Slovenije, Vojvodine, Bosne i Hercegovine. »Proleter« za mart—april—maj 1941

¹⁾ Tito, Referat na V Kongresu KPJ, Stenografske beleške, str. 88.

godine, povodom savjetovanja piše da »zbog tehničkih razloga nisu mogli stići na savjetovanje drugovi iz Makedonije«. CK je tada tek naslućivao izdajnički rad sekretara PK Makedonije Metodija Šatorova-Šarla, koji je priznao okupaciju Makedonije od strane bugarske fašističke vojske i već početkom maja putovao u Sofiju, gdje se povezao s CK BRP(k) i u saglasnosti s njima priključio partisku organizaciju Makedonije bugarskoj partiji. Zbog toga Šarlo nije htio da prisustvuje majskom savjetovanju, jer više nije priznavao CK KPJ za pretpostavljeni forum. Na toj liniji on je sabotirao sve odluke Partije, uključujući i poziv na oružani ustanak. Ma da je kasnije Šatorov izbačen iz Partije kao neprijateljski elemenat, ipak se njegova antipartiska politika štetno odrazila na organizovanje oružane borbe u Makedoniji, gdje su partizanska dejstva dobila širi razmah tek u 1943 godini, tj. tek tada kada je na intervenciju i uz direktnu pomoć CK KPJ, početkom te godine, konačno sređeno stanje u partiskoj organizaciji Makedonije. Primjer Makedonije, sa svoje strane, ubjedljivo potvrđuje opštepoznatu istinu da bez postojanja istinski revolucionarne i snažne partiske organizacije oružana borba revolucionarnih snaga ne može da dođe do izražaja, bez obzira na to što su zastupljeni odgovarajući objektivni uslovi. Ustanak se u Makedoniji raspplamsao tek onda kada je na čelo revolucionarnih snaga istupila jedinstvena revolucionarna Partija.

Majsko savjetovanje sazvano je s ciljem da se riješe sljedeća osnovna pitanja: »1) da se u novonastaloj situaciji usljed okupacije zemlje naša Partija brzo organizaciono prilagodi novim uslovima, 2) da se izvuku pouke i zaključci iz bliskih minulih događaja koji su prethodili i odigravali se za vreme napadaja imperijalističkih osvajača na našu zemlju, o ulozi naše Partije u to vreme, 3) da se utvrde zadaće koje se sada postavljaju pred našu Partiju, kada je zemlja rasparčana, a narodi Jugoslavije, opljačkani i porobljeni, stenju pod okupatorskom čizmom imperijalističkih grabežljivaca«. ¹⁾ Rješavanje tih pitanja stajalo je na liniji priprema Partije »kako bi savladala velike

¹⁾ »Proleter« mart—april—maj 1941 g.

i teške zadaće koje stoje pred njom u ovim sudbonosnim danima, kada se oči porobljenih masa svih zemalja upiru u našu Komunističku partiju kao rukovodioca njihovih borbi.¹⁾ Svestrana analiza rada Partije u minulim događajima pokazala je da izvjesne partiske organizacije i pojedini članovi Partije u vojsci nijesu znali da organizaciono primijene liniju Partije, da iskoriste razne povoljne uslove kako bi uticaj Partije u masama organizaciono učvrstili, da onemoguće rad pete kolone itd. Usljed toga se događalo da su u pojedinim krajevima (Sloveniji i, djelimično, Srbiji) bile obrazovane posebne dobrovoljačke čete od komunista i simpatizera, čime su se komunisti izolirali od boračke mase, bili izloženi uništenju i, uključivanjem cjelokupnih partiskih organizacija u borbene jedinice, napustili rukovođenje borbom u pozadini. Usljed slabo organizovane informativne službe partiskih organizacija, često se dešavalo da se komunisti nađu neočekivano pred svršenim činom — pred kompletnom predajom jedinica neprijatelju, koju su pripremili i organizovali elementi pete kolone. Takvih slučajeva je bilo čak i unutar pojedinih jedinica u kojima je broj članova Partije bio veći od broja neprijateljskih elemenata. Pojedine partiske organizacije nisu uspjele da spriječe predavanje uhapšenih komunista neprijatelju kao ni nova hapšenja, zbog čega su izvjesni partiski kadrovi stradali. U novonastaloj situaciji nije posvećena dovoljna pažnja pitanjima konspiracije i budnosti.

Pitanje konspiracije jeste od ogromnog značaja za uspjeh naše Partije, za očuvanje kadrova Partije. No to ne znači da se sada treba začauriti na neke sektaške organizacije, naprotiv, sada je potrebno još više proširiti mrežu partiskih organizacija. Treba obuhvatiti u partiske organizacije najbolje elemente radnika i seljaka i poštene inteligencije, sve one koji su se pokazali ili pokazuju u ovim uslovima kao neustrašivi i disciplinirani borci. S druge strane, iz Partije treba ukloniti sve one elemente koji su se pokazali u posljednjim događajima ili se pokazuju u ovim uslovima kao kolebljivi i nesigurni.²⁾

¹⁾ Isto.

²⁾ Isto.

Linija Partije, da se vodi energična borba protiv okupatora, bila je prihvaćena i izvršena od svih članova, »tu nije bilo kolebanja kod članova Partije, tu je bila potpuna jednodušnost.«¹⁾ Komunisti su u izvršavanju te linije stekli simpatije i privrženost boračke mase, podoficira i dijela nižeg oficirskog kadra, što se ispoljavalo u njihovoj spremnosti da se zajedno s komunistima energično suprotstave neprijatelju. Isto tako, Partija je na toj liniji, kojom se samo produžavala njena dosljedna borba u odbrani narodnih interesa, u znatnoj mjeri ojačala svoj uticaj na najšire radne mase. »To, da su te mase prihvatile poziv Partije da se brani nezavisnost naroda, jeste veliki politički uspjeh naše Partije. Dok su se sve buržoaske partije svojim izdajstvom, svojom nesposobnošću i kolebljivošću potpuno kompromitovale kod širokih narodnih slojeva, Komunistička partija Jugoslavije stekla je svojom dosljednošću u borbi za nezavisnost naroda veliki ugled.«²⁾

Međutim, do potpunije konkretizacije, do organizacione primjene linije Partije: oduzimanja komandnih funkcija izdajničkim elementima i predavanje komande u ruke sposobnih i odanih patriota, opšte naoružanje naroda, a naročito radnika po gradovima i organizovanje borbe zajedno s vojskom, produžavanje borbe putem partizanskog rata usljed velike nadmoćnosti napadača, energično čišćenje pete kolone itd., nije došlo, kako usljed jedinstvenog otpora čitave reakcije i brzog sloma jugoslovenske vojske, tako i usljed grešaka izvjesnih partiskih organizacija koje nisu poznavale suštinu partiske linije. Nepoznavanje linije, kao i postojanje izvjesnih iluzija u srpski generalštab, za koga se nije pretpostavljalo da je tako duboko zaražen izdajom, u znatnoj mjeri je onemogućilo da se iz rata izađe sa oformljenim vojnim jedinicama koje bi u unutrašnjosti zemlje, na partizanski način, nastavile borbu protiv okupatora, za što su postojali potrebni uslovi. Zbog toga je i postavljen, prije svega, kao glavni zadatak pri osposobljavanju komunista da djeluju »u svako vrijeme, u svakoj situaciji, ako je potrebno,

¹⁾ Isto.

²⁾ Isto.

«samostalno, brzo i odlučno», upoznavanje, usvajanje suštine linije Partije, budući da im ona u takvim slučajevima služi kao osnovna orijentacija za njihov rad. Tako je, kroz analizu grešaka i slabosti, kroz njihovo otklanjanje i savladivanje, otpočela priprema Partije za oružani ustanak.

Prvo što je potrebno da naše partiske organizacije učine jeste da se u svim partiskim organizacijama temeljito i kritički pretrese rad Partije u posljednjim događajima, da se utvrde razne slabosti i nedostaci i povuku potrebni zaključci iz toga.¹⁾

Na savjetovanju, drug Tito je u ocjeni situacije, između ostalog, podvukao da je proces kompromitovanja građanskih partija došao do takvog stepena na kome one više ne predstavljaju odgovarajuću političku silu koja bi mogla skrenuti radničku klasu i radne mase s puta borbe za socijalističku vlast. U svijesti masa je pobijedilo shvaćanje da je njihov dalji opstanak moguć samo u novom društveno-političkom uređenju, za čije su ostvarenje spremne da se do kraja bore pod rukovodstvom Komunističke partije. Ujedinjena reakcija vrlo je dobro osjećala raspoloženje masa i zbog toga je već tada pristupila organizaciji kontrarevolucije i slala u šume razne ljude koji su trebali da budu spremni da u povoljnom momentu preuzmu vlast u svoje ruke. S druge strane, neprekidno produbljivanje suprotnosti među zaraćenim blokovima govorilo je o tome da će se unutar zemlje neminovno morati izmijeniti odnos snaga (bilo napadom Njemačke na SSSR, što se pretpostavljalo kao vrlo vjerovatno — na osnovu zaoštavanja njihovih međusobnih odnosa i prilično vidljivih pokreta njemačke vojske prema Istoku — bilo daljim razvijanjem ratne situacije uopšte), tako da će se stvoriti potrebni uslovi da se povede opštenarodni ustanak. Analiza konkretnih prilika i predviđanje daljeg razvoja međunarodne vojno-političke situacije, prema procjeni druga Tita, sa kojom se jednodušno složio čitavi CK, jasno i nedvosmisleno su govorili o tome da se dalja borba radničke klase i radnih masa može razvijati samo kroz organizaciju oružanog ustanka sa kojim će otpočeti socijali-

¹⁾ Isto.

stička revolucija i da nikakvih drugih etapa ili među-etapa ne može da bude. Glavna sila na putu za osvajanje vlasti bila je oružana sila okupatora i zbog toga će se socijalistička revolucija morati razvijati jedino kroz borbu protiv okupatora i njihovih slugu u zemlji, dakle, kroz opštenarodnu oslobodilačku borbu. O takvoj ocjeni situacije i stavu CK KPJ bila je uskoro zatim obaviještena Kominterna, na što je odgovorila poznatom depešom o kojoj će naknadno biti govora.¹⁾

Odluka rukovodstva Partije da se uzme kurs na oružani ustanak prihvaćena je na savjetovanju kao jedino revolucionarno rješenje koje proizilazi iz datih objektivnih uslova. Okviri unutar kojih se odvijala klasna borba postali su sada uski, forme borbe nedovoljne, revolucija je morala da kroz oružani ustanak, kao najvišu formu borbe, krči put k potpunoj pobjedi. Na oružani ustanak Partija je morala poći, ukoliko nije htjela da proigra povjerenje masa, da izgubi rukovodstvo, da prestane postojati kao avangarda, da iznevjeri marksističko-lenjinističku ideologiju, da iznevjeri revoluciju. Što su u uslovima okupacije okviri i forme ranije borbe postali uski, ne znači da je okupacija, sama po sebi, uslovlila oružani ustanak, do koga je moglo doći samo u tom slučaju ukoliko je prethodno bila pripremljena revolucija. Okupacija niza zemalja u toku čitavog Drugog svjetskog rata nije dovela do opštenarodnog oružanog ustanka, do revolucije, zbog toga što revolucionarne snage nijesu bile pripremljene za oružanu borbu, zbog odsutnosti istinskih marksističkih partija koje su jedino sposobne da rukovode takvom borbom; zato što je kod radnih masa, usljed pomanjkanja vlastitog borbenog iskustva, sposobnog rukovodstva i jasne perspektive, obavezno morala nastupiti demoralizacija.

Na liniji priprema za oružani ustanak preduzimaju se potrebne organizacione, vojne, političke, agitaciono-propagandne i druge mjere. Politbiro je prešao u Beograd da bi lakše rukovodio pripremanama u svim oblastima. Članovi Centralnog komiteta su upućivani u razne pokrajine radi rukovođenja pripremanama naroda za ustanak.

¹⁾ Titov referat o političkoj situaciji i zadacima Partije nije sačuvan. Podatke sam dobio od druga M. Dilasa.

Obrazovan je Vojni komitet na čelu sa sekretarom CK drugom Titom. Vojni komiteti su, takođe, obrazovani i kod ostalih partiskih foruma, tako da je njihova mreža obuhvatila čitavu zemlju. Nastavilo se sa prikupljanjem oružja, za što je već ranije bila data direktiva, kada je otpočelo predavanje vojnih jedinica. Pripremao se sanitetski i drugi materijal. Pristupilo se organizaciji obavještajne službe. Formirane su udarne grupe, jačine desetine, koje su se vježbale u rukovanju oružjem i eksplozivnim materijalom. Upućeni su članovi Partije u zbjegove srpskih izbjeglica koje su se, pred ustaškim pokoljem, sklanjale po šumama u Bosni i Hercegovini, u Liki i na Korčunu, da ih organizuju i vode u borbu protiv neprijatelja.

U tim krajevima narod se pod vodstvom komunista počeo dizati na ustanak još prije napada na Sovjetski Savez... Period od dva mjeseca — od polovine aprila do 22 juna — kada se u navedenim krajevima već vodila borba, sve partiske organizacije u zemlji su iskoristile za posljednje pripreme za ustanak, za vršenje diverzija, prikupljanje oružja itd. Održavane su partiske konferencije i savjetovanja, od nacionalnih CK, pokrajinskih, oblasnih i mjesnih komiteta do ćelija, i na njima se diskutiralo i donosili zaključci o radu Partije pod novim uslovima, o tome kako će se i sa najaktivniji rad najlakše sačuvati kadrovi, diskutiralo se o pripremama za opći ustanak naroda u čitavoj zemlji i o stavu KPJ prema raznim bivšim političkim partijama itd.¹⁾

Što se tiče platforme saradnje s buržoaskom demokratijom, ona je sadržana u direktivi Partije da se uspostavlja kontakt »sa svim onim grupama i pristalicama negdašnjih kahiranih buržoaskih partija koje su voljne da se bore pod rukovodstvom Kompartije protiv okupatora i protiv svega onoga što je donijelo narodima Jugoslavije današnje patnje i zlo.« Jedino takvu platformu saradnje mogla je prihvatiti narodnooslobodilačka borba.

Naročito intenzivan politički i agitaciono-propagandni rad sprovodi Partija (putem letaka, proglosa, živom riječju) unutar najširih narodnih masa za prihvatanje

¹⁾ Tito, Referat na V Kongresu KPJ, Stenografske beleške, str. 40.

oružane borbe. Rezultati svih tih pripremnih mjera počeli su se pojavljivati u pojačanom autoritetu Partije kod najširih narodnih masa, u povećavanju narodnog samopouzdanja koje se ispoljavalo kroz sve uporniji pasivni otpor prema okupatoru, kojima više nije bilo moguće da jedino pomoću autoriteta dolaze do hrane, radne snage, da obnavljaju rad po preduzećima itd. Takođe su počele da se, tu i tamo, pojavljuju iskre aktivne borbe kroz raznovrsne diverzije, kroz organizovanu borbu izbjeglica po šumama i dr. Sve te činjenice su jasno svjedočile o tome da su ubrzano sazrijevali uslovi za rješenje pitanja izbora momenta, za donošenje odluke o ustanku.

Izbor momenta zavisio je od stepena sprovedenih priprema, od postignutog stepena aktivnosti revolucionarnih klasa, od jačine nemira i kolebanja unutar neprijateljskih redova, od opšteg odnosa snaga, od međunarodne situacije i razvoja sukoba među zaraćenim blokovima itd. Međutim, Partija nije zauzela kruti stav čekanja da se ostvare idealno povoljni uslovi za dizanje oružanog ustanka, kao što nije zauzela ni sam kurs na oružani ustanak na osnovu neke apsolutne tačne procjene šansa, budući da takvim putem idu suvi doktrinari, a ne revolucionari, koji znaju da se kretanje žive stvarnosti ne može unaprijed predvidjeti u svim njegovim detaljima, a s druge strane, odluka da se oružani ustanak vodi u formi partizanskog rata zahtijevala je, sama po sebi, brzo sprovođenje početnih akcija.

Proglas CK Partije od 22 juna 1941 godine značio je zadnju političku pripremu, zadnji bojni poziv, prije odluke o ustanku. Angažovanje glavnih fašističkih snaga na Istočnom frontu izmijenilo je odnos snaga uopšte i, posebno, u zemlji, što je pretstavljalo bitan preduslov da bi se mogao otpočeti opštenarodni ustanak. Osim toga, ulazak Sovjetskog Saveza u rat, za koji su narodne mase, na osnovu dugogodišnje aktivne propagande Partije, čvrsto vjerovale da pretstavlja socijalističku zemlju, koja je iskreni pobornik oslobodilačke borbe naroda, ojačao je vjeru u mogućnost uspješne borbe. S druge strane, zadnji bojni poziv Partije, objavljen upravo na dan napada fašističke Nje-

mačke na Sovjetski Savez, svjedočio je o tome kako naša Partija shvata svoje internacionalističke obaveze, kojima je i ranije, svakom prilikom, časno odgovarala. A to, konkretno, znači da se na ustanak nije pošlo s proračunom na dobijanje neposredne pomoći od Sovjetskog Saveza, već, obratno, s namjerom da se, između ostalog, upravo Sovjetskom Savezu ukaže takva pomoć vezivanjem znatnih neprijateljskih snaga u zemlji.

Neposredno poslije objavljivanja programa CK KPJ objavljeni su takođe proglašeni nacionalnih CK, pokrajinskih i oblasnih komiteta. A odmah zatim otpočela je gigantska opštenarodna borba. Požar narodnog ustanka počeo je da plamsa po svim krajevima zemlje.

IV

Ukoro poslije okupacije Jugoslavije — i to upravo u periodu kada je Komunistička partija, na osnovu postavljenog kursa na oružanu borbu, pristupila preduzimanju konkretnih mjera za organizovanje oružanog ustanka — vlada Sovjetskog Saveza prekida diplomatske odnose s Jugoslavijom i time de fakto priznaje činjenično stanje za zakonito, priznaje rasparčavanje naše zemlje i obrazovanje »Nezavisne Države Hrvatske«. Takav stav vlade BSSR-a bio je uslovljen, s jedne strane, njenim nastojanjem da, davanjem ustupaka Hitleru na račun naroda Jugoslavije, produži pomirljive odnose s fašističkom Njemačkom koji su svakim danom postajali sve zategnutiji i, s druge strane, nevjerovanjem u snagu revolucionarnog pokreta u našoj zemlji koja bi mogla pretstavljati neku vrijednost za njenu političku računicu. Tim postupkom, objektivno, išlo se na ruku nastojanjima okupatora i cjelokupne reakcije u zemlji — da potpuno demorališu revolucionarne snage, da im potpuno ubiju vjeru u mogućnost uspješne borbe.

Ovakav stav vlade SSSR-a, ovaj prvi konkretni postupak čija se sadržina u praksi pokazala kao udar po revolucionarnom pokretu, Partija nije mogla objasniti narodnim masama, koje su baš na osnovu dotadašnje partiske

agitacije i propagande bile ubijeđene u to da Sovjetski Savez stoji na čelu revolucionarnog pokreta u svijetu, na čelu borbe porobljenih i kolonijalnih naroda kao njihov učitelj i drug, vjerni saveznik i dosljedni branilac. Objasnjavati žrtvovanje revolucionarnih snaga i naroda kao cjeline zbog »viših interesa« nemoguće je kada svijet govori o tome da se viši interesi sastoje iz ukupnog zbira pojedinačnih interesa, da je takva žrtva osnovna karakteristika ljudske predistorije, da je to organska pojava isključivo eksploatatorskog društvenog uređenja i velikodržavnih hegemonističkih interesa, a ne onog društvenog poretka koji je trebalo da uspostavi Oktobarska revolucija. S druge strane, potpuno je razumljivo da se samo na osnovu toga, kao i niza sljedećih konkretnih postupaka nije mogla tako brzo uočiti materijalna baza koja porađa takve pojave, jer se procesu uočavanja stvarnosti suprotstavljalo čvrsto ubjeđenje da se u Sovjetskom Savezu izgrađuje i da se već izgradio socijalizam, tome se energično suprotstavljala plemenita ljudska mašta da je tamo onako kako bi to moralo i trebalo da bude i kako njegovi rukovodioci — »komunisti« — govore da jeste. Ta iluzija o ostvarenim snovima čovječanstva, na šestini zemaljske kugle, predstavljala je snažnu pokretačku silu za jačanje revolucionarne borbe, za razvijanje samoprijedora i heroizma boraca i zbog toga se revolucionarna svijest nije mogla tako lako odreći postojanja Sovjetskog Saveza kao socijalističkog bedema, i pored toga što su na osnovu tvrdoglave prakse, s vremena na vrijeme, iskrsavale kao varnice, pojedinačno i nepovezano, misli o izvjesnim nerazumljivim pojavama, nesvojstvenim socijalističkom uređenju — koje su, u većini slučajeva, tumačene kao privremene, nebitne, kao neophodno zlo u određenim istoriskim uslovima, ili kao posljedica nepoznavanja prave suštine stvari. Trebalo je duže vremena, više prakse, jačeg zaoštavanja tih konkretnih postupaka i pojava, da se kroz pojedinačne misli i sumnje dođe do cjelovitog saznanja da je Sovjetski Savez, kao država, prestao biti sovjetski, da je postao reakcionarna tvrđava, sa čijih bedema državni kapitalizam sipa ubitačnu vatru na revolucionarni pokret u svijetu.

Ma da su uslovi za pripremu oružanog ustanka i vođenje borbe uopšte bili znatno otežani takvim stavom vlade SSSR-a (o čemu se kod nas dosada nije pisalo, iako je za pravilno istorisko osvjetljavanje naše revolucije i, naročito, uloge Partije u revoluciji, neobično važan, štaviše, bitan elemenat da se revolucija u Jugoslaviji razvijala i izvojevala pobjedu, ne više u uslovima postojanja Sovjetskog Saveza kao socijalističke zemlje, već kao hegemoniističke države, čija politika je postajala sve jasnija u procesu razvitka same revolucije). Partija, ipak, nije promijenila svoju odluku o oružanoj borbi iz prostog razloga što takva odluka i nije donesena s nekim proračunom na konkretnu pomoć Sovjetskog Saveza, već je proizilazila iz određenih objektivnih i subjektivnih uslova koji su pružali mogućnost da se maksimalnim razvijanjem vlastitih revolucionarnih snaga ostvari oslobođenje naroda Jugoslavije iz fašističkog ropstva. Izbor momenta za oružani ustanak naročito očigledno potvrđuje tu činjenicu. Partija nije objavila poziv na oružani ustanak onda kada je Crvena armija stupila na jugoslovensko tlo, ili kada je bila u neposrednoj blizini naših državnih granica, nego, naprotiv, onda kada se ogromna fašistička ratna mašina sručila svom silom na leđa Crvene armije, koja je bila primorana, podnoseći teške udarce, da odstupa u unutrašnost svoje zemlje. Time se, s druge strane, ne želi da umanja uloga Sovjetskog Saveza u ratu. Naprotiv, kao što je već ranije rečeno, tek ulaskom Sovjetskog Saveza u rat stvoreni su svi neophodni objektivni uslovi za oružani ustanak u Jugoslaviji, upravo zbog toga što je Istočni front vezao za sebe glavne snage fašističkih zemalja. I ne samo to. U moralnom pogledu ulazak Sovjetskog Saveza u rat pretstavljao je neobično važan elemenat za organizovanje opštenarodne borbe, budući da se sada mogao uspješno preovladati osjećaj usamljenosti, da se time doprinijelo jačanju samopouzdanja i vjere u konačnu pobjedu opšteg savezničkog fronta u kome narodi Jugoslavije zauzimaju određeni sektor (bez obzira na postojanje iluzija i kod Partije i kod masa o pravog sadržini Sovjetskog Saveza).

Linija žrtvovanja revolucionarnog pokreta fašističkim silama u korist uskih, sebičnih interesa, koju je spro-

vodila vlada SSSR-a do izbijanja rata s Njemačkom, dobila je, čim je izbio rat, već prvog dana, »novu« sadržinu — očajničko preklinjanje istog tog pokreta, na koji je ranije gledala sa nipodaštavanjem, da povede borbu na život i smrt protiv fašističkih osvajača »da bi se poduprla i ojačala pravedna borba sovjetskog naroda«. ¹⁾ Do tog momenta vladu SSSR-a nije boljela sudbina naših naroda, ona se o njoj interesovala samo utoliko ukoliko je predstavljala ili mogla predstavljati neku cifru ili faktor u igri oko sfera uticaja, a težnje naroda za slobodom i naponi revolucionarnog pokreta da se te težnje ostvare putem surove i neravnopravne borbe, predstavljali su za vladu SSSR-a samo »unutarnju« stvar naših naroda za koju ona nije imala nikakvog interesa i zbog koje nije željela ne samo da ma šta reskira, nego ni da se ma kome »zamjeri«. Međutim, kada je izbio rat, pokazalo se da »vjerolomni napad Njemačke na SSSR nije samo udarac uperen protivu zemlje socijalizma, već i protiv slobode i nezavisnosti sviju naroda. Odbrana SSSR-a jeste istovremeno i odbrana naroda koje je okupirala Njemačka«. ²⁾ To je, konkretno, na našem vlastitom primjeru, značilo: da naši narodi nijesu zadobili udarac u aprilu kada je zemlja bila rasparsana i okupirana, već je taj udarac zadobijen u junu, kada je napadnut SSSR i da kroz odbranu SSSR-a narodi stiču pravo na vlastitu odbranu, budući da o njoj, ranije, vlada SSSR-a nije vodila računa ne samo kao, objektivno, o svojoj odbrani, nego, štaviše, nije ni priznavala pravo narodima da povedu takvu borbu iz koje ona ne bi mogla izvući, momentano, neposrednu korist. O takvom gledanju na stvari vlade SSSR-a naša Partija, ni prije ni poslije okupacije, nije mnogo brinula, već je, za razliku od mnogih drugih komunističkih partija, čitavo vrijeme vodila dosljednu revolucionarnu borbu kako protiv domaće buržoazije, tako i protiv imperijalističkih porobljivača. U tome je nisu mogli pokolebati nikakvi potezi u spoljnoj politici vlade SSSR-a, nikakvi ugovori s fašističkim zemljama, pa čak ni stav rukovodstva SKP(b) izražen u shva-

¹⁾ Iz depeše Kominterne od 22 juna 1941. Dokumentat u arhivi CP KPJ.

²⁾ Isto.

tanju — da je postojanje revolucionarne partije u drugoj zemlji opravdano jedino utoliko ukoliko koristi najužim interesima Sovjetskog Saveza (najbolju ilustraciju takvog stava daje raspuštanje KP Poljske koje je izvršio Staljin 1938 godine). Ovu istorisku istinu podvlači i nota njemačkog ministarstva spoljnih poslova sovjetskoj vladi povodom izbijanja rata između Njemačke i SSSR. U odjeljku koji obrazlaže neprijateljsku djelatnost Kominterne u okupiranoj Evropi, navode se podaci o radu Komunističke partije Jugoslavije, koja u svojim lecima »poziva na protest protiv paktiranja režima Cvetković sa imperijalističkim vladama Berlina i Rima«. ¹⁾ U obrazloženju note, prilikom čitanja raznih dokumenata, Ribentrop je naročito podvukao neprijateljski rad Komunističke partije Jugoslavije: »... Tako je povodom godišnjice njemačko-ruskog sporazuma od 23 avgusta 1940 godine, izdati letak napao jugoslovensku vladu zato što ona sprovodi politiku zbliženja ka Rimu i Berlinu i zato »što želi da se upregne u imperijalistička kola Njemačke i Italije«. Spoljnopolitička propaganda zahtijeva naslanjanje Jugoslavije na Rusiju. Tako je u jednom komunističkom letku rasturenom u novembru u Zagrebu napadnut Maček »zato što želi zemlju da proda fašističkim imperijalistima u Berlinu i Rimu«. U jednom letku koji je u Sloveniji cirkulisao povodom ruskog dana revolucije, 7 novembra 1940, upućuje se protest »protiv vršljanja Cvetkovićevog režima sa imperijalističkim vladama u Berlinu i Rimu«. Istom cilju služile su i masovne demonstracije... « itd. itd. (V. »Novo vreme« br. 37 od 23. VII. 1941). Bez obzira na to što Ribentrop nastoji da djelatnost Komunističke partije Jugoslavije koristi za optužbu protiv vlade SSSR, budući da je ona »davala takve direktive« (za istoriju to nema značaja, jer ona računa sa činjenicama, a ne sa željama), on je nezavisno od svoje volje, bacajući oštricu na rad Komunističke partije Jugoslavije, ustvari ukazao na istorisku činjenicu koliko je, za razliku od mnogih drugih komunističkih partija, bila pravilna linija naše Partije i kako je ona jasno

¹⁾ V. Deutschland im Kampf, Verlagsanstalt Otto Stollberg, Berlin W. 9.

gledala na događaje i zauzimala dosljedno revolucionaran stav, uprkos konkretnim postupcima sovjetske spoljne politike koji su, kada bi se u određivanju generalne linije moralo s njima računati kao odlučujućim faktorom, zahtijevali dijametralno suprotan stav. Zahvaljujući tome što je dosljedno stajala na revolucionarnim pozicijama, naša Partija se nije pavela za takvom politikom koja na praksi izdaje interese revolucije, bez obzira na to što sama sebe naziva »jedino revolucionarnom« i bez obzira na to što su se za njom povele mnoge druge partije (KP Francuske je poslije okupacije tražila od Njemaca da joj se dozvoli štampanje »Imanitea« i izvjesna legalnost! Ma koliko zvučalo apsurdno, ipak je istoriski tačno).

Da je »nova« sadržina političke linije vlade SSSR-a prema revolucionarnom pokretu u Jugoslaviji pretstavljala ustvari dosljedno produžavanje već ranije određene, stare linije, koja se ispoljavala u gledanju na pokret isključivo sa stanovišta najužih egoističnih interesa, neobično jasno potvrđuje teoretsko obrazloženje borbe koju je potrebno, po nalogu Kominterne, organizovati protiv fašističkih sila koje su izvršile »vjerolomni« napad. Kroz sve direktive primljene iz Moskve, počev od 22 juna, proteže se kao crvena nit osnovna postavka da se strogo vodi računa o tome »da se u sadašnjoj etapi radi o oslobođenju od fašističkog podjarmljivanja, a ne o socijalističkoj revoluciji«. ¹⁾ Izričito zahtijevanje da kao osnovno rukovodstvo za akciju služi isključivo takva uopštena postavka za sve zemlje, došlo je već na prvom koraku u sukob sa živom stvarnošću u našoj zemlji, koja je otkrila svu njenu besmislenost, a za koju se u prvi mah smatralo da rezultira iz nepoznavanja konkretne situacije, o kojoj su, uostalom, bili redovno obavještavani, a kasnije je postojala sve jašnija, sve očiglednija njena reakcionarna i kontrarevolucionarna sadržina. S obzirom da se u »sadašnjoj etapi« ne radi o socijalističkoj revoluciji, zahtijeva se stvaranje jedinstvenog nacionalnog fronta, koji bi okupio sve društvene snage u zemlji. Kao platforma za saradnju trebalo bi da služi isključivo borba protiv okupatora, bez obzira na

¹⁾ Iz depeše Kominterne od 22 juna 1941. Dokumentat u arhivi CK KPJ.

ta kakva će biti buduća Jugoslavija. Razumije se da bi takva grupacija snaga, na bazi takvog programa, ne samo nemogućila rukovodeću ulogu Komunističke partije, nego bi neminovno uslovlila njeno kompromitovanje. Odreći se borbe protiv onih društvenih snaga koje su dovele zemlju u takvo stanje i koje nastoje da održe to stanje značilo je likvidirati sebe kao revolucionarnu partiju. Pa i kada bi se sve to htjelo da uradi u »službi viših interesa«, praktično je bilo nemoguće. Klasna borba u zemlji već tog momenta podijelila je sve snage na dva neprijateljska tabora koji se više nijesu mogli ne samo pomiriti, nego nisu mogli opstati jedan pored drugog, već je jedan morao biti razbijen, uništen. To je potvrdila početna praksa oružane borbe. Ustanku se nije suprotstavio samo onaj dio buržoazije koji se stavio otvoreno u službu okupatora, već i onaj drugi, »saveznički« dio. Draža Mihailović je odbio saradnju zato što je, na osnovu sporazuma trebalo voditi zajedničke vojne operacije pod zajedničkim operativnim štabom protiv svih neprijatelja; zato što je trebalo u interesu borbe stvarati nove organe vlasti rušenjem starih koji su bili u službi okupatora; zato što je trebalo povesti opštenarodnu borbu itd., tj. zato što je trebalo voditi narodni rat u interesu naroda, čega se buržoazija više plašila nego same okupacije. I ne samo da je odbio sporazum, već se, na liniji borbe protiv naroda, stavio otvoreno i uz punu saglasnost naredbodavaca iz Londona, na stranu okupatora. Tako je sama praksa pokazala svu apsurdnost poslanke o takvom jedinstvenom nacionalnom frontu. I uopšte, odvajati borbu protiv fašizma, kao najbrutalnije imperijalističke forme, od borbe za političke i ekonomske zahtjeve porobljenih naroda, i to u uslovima kada na čelu cjelokupne borbe stoji »istinski socijalistička« zemlja, samo po sebi je nemoguće, jer bi takav postupak, umjesto da razvije borbu, doveo do sputavanja revolucionarne energije radnih masa, do njihove potpune demoralizacije. Borba protiv fašizma, protiv određenih imperijalističkih sila, u takvim uslovima, pretstavlja, u svjetskim razmjerama, borbu protiv imperijalizma u cjelini, bez obzira na to što u toj borbi učestvuju i druge imperijalističke snage koje su na to primorane silom unutarnjih protivvrječnosti,

jer pobjeda nad takvim zemljama neminovno slabi cjelokupni imperijalistički lanac. Zbog toga zahtijevati da se borba protiv fašizma ne povezuje s borbom za novu vlast i nove odnose s revolucijom, budući da »revoluciju — kako kaže Lenjin — mogu stvarati samo mase, pokretane dubokim ekonomskim potrebama«, znači po svaku cijenu spriječiti revolucionarni karakter rata protiv fašizma, spriječiti pretvaranje takvog rata u rat protiv imperijalizma uopšte, nego se ograničiti, samo i isključivo, na rat između dva zaraćena imperijalistička bloka i priključiti se onom koji ima više »pravo« da vlada svijetom. Takvi zahtjevi bili su u toku čitavog rata postavljeni iz Londona i oni su bili sasvim razumljivi i »umjesni«. Međutim, postavljeni iz »socijalističkog« centra, oni su, u najmanju ruku, u prvo vrijeme izazvali zabunu, jer se nije mogla shvatiti »opravdanost« takve jedne potpuno nemarksističke postavke, čak i kada bi se prihvatili kao »opravdani« svi »viši« i »najviši« interesi iz kojih bi proisticalo kao nužno javno odricanje od marksizma. Kasnije je postalo jasno da je rukovodstvo SSSR-a, rukovodstvo boljševičke partije, koje se već obračunalo s tekovinama Oktobarske revolucije, s velikim Lenjinovim djelom, imalo kao osnovni cilj da borbi naroda u Jugoslaviji da isključivo takav karakter, takvu sadržinu koja bi se iskoristila u ostvarenju hegemonističkih ciljeva. Sve to govori o tome da se vlada SSSR-a našla u odnosu na oružani ustanak u Jugoslaviji (kao i prema oslobodilačkom pokretu uopšte) u protivrječnom položaju: s jedne strane, morala je pomagati ustanak, jer joj je bila potrebna njegova pomoć, a i radi svojih ciljeva da ga stavi kao protivteg u pregovorima s Londonom, a s druge strane, nije smjela da ga pomaže u onoj mjeri u kojoj bi mogao da ometa sporazum s Londonom, ili da se pretvori u samostalnu revolucionarnu silu od međunarodnog značaja.

Da bi se potpuno obezbijedila politička sadržina borbe, nije bila dovoljna jedino procjena međunarodne situacije sa stanovišta »revolucionarnog« pokreta, već je bilo neophodno dati i odgovarajuće, konkretne forme unutar kojih se borba mora odvijati.

Organizirajte, ne gubeći niti jedne minute, partizanske odrede i raspirite u neprijateljskom zaleđu partizanski rat. Potpalište ratne fabrike, skladišta goriva (nafta, benzin i dr.), aerodrome, uništavajte i rušite željeznice, telegrafsku i telefonsku mrežu, nemojte dopuštati prevoz trupa i municije (ratnog materijala uopšte). Organizirajte seljaštvo da bi sakrivalo žito, otjeralo stoku u šume. Neophodno je potrebno pomoću sviju sredstava terorizirati neprijatelja, tako da će se on osjećati kao da se nalazi u opsadenoj tvrđavi.¹⁾

Takav način ratovanja, takva vojna forma rata, u izvjesnoj mjeri nadopunjuje političku sadržinu borbe uopšte, time što je konkretizuje i još jasnije rasvjetljava osnovni cilj koji bi trebalo postići takvom borbom. Na rat koji bi trebalo organizovati u Jugoslaviji posmatra se apsolutno isto tako kao i na druga vojna dejstva koja bi trebalo voditi u ma kojoj sovjetskoj pokrajini, okupiranoj od Njemaca. To je partizanski rat diverzantskog karaktera, koji ima pomoćni, drugostepeni značaj u odnosu na rat koji vodi Crvena armija i koji je u potpunosti potčinjen njenim operativnim zahtjevima i usmjerava se na rješavanje isključivo takvih zadataka koji olakšavaju izvršavanje njenih operativno-strategiskih planova. Posmatrano sa stanovišta interesa Sovjetskog Saveza, Jugoslavija za vladu SSSR-a pretstavlja samo zaleđe fašističkih snaga koje napadaju na Istočni front i zbog toga je neophodno da se u tom zaleđu, u fašističkoj pozadini, razviju, prvenstveno, diverzantske akcije: koje će otežavati koncentracije neprijateljskih snaga, koje će nanositi fizičke gubitke neprijatelju (napadom iz zasjede, dizanjem u zrak željezničkih vozova i dr.), koje će umanjivati njihov ratni potencijal (paljenjem skladišta materijala, rušenjem ratnih fabrika i dr.), koje će primoravati neprijatelja da odvajaju od osnovnih snaga što veće efektivne za obezbjeđenje dotične teritorije, koje će nanositi ekonomsku štetu neprijatelju time što će mu sprečavati da koristi dotičnu teritoriju kao bazu za snabdijevanje («organizujte seljaštvo da bi sakrivalo žito, otjeralo stoku u šume») i sl. Sve u svemu: potrebno je raditi ono što neposredno, direktno koristi

¹⁾ Iz depeše Kominterne od 1 jula 1941. Dokumentat u arhivi CK KPJ.

samo Crvenoj armiji, a što se tiče vlastite sudbine, rješavanja gorućih pitanja koja je unutrašnji razvitak postavio na dnevni red, tome ne treba poklanjati posebnu pažnju («uzmite u obzir da se u sadašnjoj etapi radi o oslobođenju od fašističkog podjarmljivanja, a ne o socijalističkoj revoluciji«).

Jugoslavija je samostalna država, a ne dio Sovjetskog Saveza. Unutar te države razvijala se dugo godina žestoka klasna borba. Iz dana u dan radnička klasa, na čelu s Komunističkom partijom, razvijala je svoje forme borbe i organizacije, uporno se pripremala za odlučujući napad. U toku aprilskog rata i okupacije bio je završen dugogodišnji proces sazrijevanja za posljednji juriš, koji se, u novonastaloj situaciji, mogao jedino izvesti na poseban način, kroz opštenarodni oružani ustanak u formi opštenarodnog partizanskog rata, dakle, opštenarodnog rata za potpuno oslobođenje. I, umjesto da pomogne revolucionarni pokret u Jugoslaviji, da na bazi već stvorenih odgovarajućih unutarnjih uslova pravilno iskoristi povoljne istorisko-društvene uslove u međunarodnim razmjerama, kako bi dosljedno riješio pitanje oslobođenja vlastitog naroda, kako bi, na odgovarajući način, kroz borbu izgradio revolucionarnu armiju, kako bi pravilno riješio pitanje izgradnje nove vlasti i nove države, kako bi revoluciju doveo do konačne pobjede — vlada SSSR-a postupa sasvim suprotno. Umjesto stalnog opštenarodnog rata, pod rukovodstvom Partije, protiv okupatora i kapitalističke klase kao njihovog oslonca, vlada SSSR-a zahtijeva stvaranje nacionalnog fronta s buržoazijom i vođenje diverzantskih dejstava na takve objekte od kojih prijeti direktna opasnost Crvenoj armiji, a što joj bez ustanka i onako ne bi bitno pomoglo. Razumije se da to nije nimalo slučajno. Osnovno je u tome da se takvom grupacijom snaga i takvim dejstvima, rješavanjem postavljenih konkretnih zadataka, s jedne strane, cijepa i pasivizira opštenarodna borba, a s druge strane, pravac glavnog udara revolucionarnog pokreta upravlja se u potpuno suprotnu stranu. Riječ je o posebnoj, samostalnoj zemlji, a ne o sovjetskoj teritoriji okupiranoj od Njemaca na kojoj je partizanski rat drukčiji, pretstavlja samo dio rata koji vodi glavna materijalna

sila države, njena regularna armija, i, tim samim mora da rješava principijelno drukčije zadatke, ma da, što se tiče masovnosti naroda koji učestvuje u tome ratu, i u tom slučaju, takav rat trebalo bi da obuhvati cjelokupno stanovništvo na dotičnoj teritoriji, a ne da se svodi isključivo na posebne, manje oružane formacije. Svesti partizanski rat samo na rat posebnih oružanih grupa koje izvršavaju konkretno postavljene zadatke, znači dati takvom ratu drugu sadržinu da bi se postigao suprotni cilj — ne opštenarodni rat, ne naoružanje cjelokupnog naroda, koji kroz nemilosrdnu borbu rješava pitanje svog sopstvenog opstanka, ne razvijanje neiscrpne opštenarodne inicijative na liniji samostalnog izgrađivanja novog života, već iskorišćavanje takve pristupačne, revolucionarne forme rata da se kroz žrtve revolucionarnog pokreta druge zemlje postigne ostvarenje vlastitih egoističkih interesa, uz istovremeno sprečavanje pobjede revolucije u dotičnoj zemlji.

Obezbjeđujući, u prvo vrijeme, neposredno, direktnu korist od takvog rata, vlada SSSR-a je, kasnije, kada je borba u Jugoslaviji postala važan faktor u međunarodnoj vojno-političkoj situaciji, proširila računicu, povećala cifru koju je trebalo postići tom borbom. Sada se na Jugoslaviju moglo gledati »šire«. Ona zauzima veoma važan strategijski položaj (u potpunosti natkriljuje Grčku, povezana je sa sredozemnim Morem, otvara najzgodnije puteve za Italiju, predstavlja solidnu ekonomsku bazu itd.), koji ne bi trebalo, jednostavno, prepustiti partneru. Zbog toga vlada SSSR-a razvija živu djelatnost na političkom polju po pitanju Jugoslavije, nailazeći na otpor, isto takve djelatnosti njenog saveznika, engleskog imperijalizma. Suprotnosti između saveznika na pitanju Jugoslavije rješavaju se »pravedno«, podjelom uticaja — po pola.

Ovaj letimičan osvrt na razvoj događaja, na odnos vlade SSSR-a prema našem oružanom ustanku, prema Revoluciji u cjelini, pruža dovoljno dokaza o tome da se idejni sukob koji je već počeo u prvim danima ustanka (već u njegovoj pripremi) i koji je duže vremena zaklanjan i za paravana »viših interesa«, obavezno mora dalje produbljivati i zaoštavati, jer se u praksi sve više ispoljavao kao sukob između dvije suprotne ideologije, između dva

oprečna gledanja na svijet, kao sukob između revolucionarnog i velikodržavnog hegemonističkog shvatanja.

Osnovna politička linija vlade SSSR-a prema oružanom ustanku u Jugoslaviji sastojala se u tome da se ustanak, borba u cjelini, od prvog do posljednjeg dana iskoristi za postizanje hegemonističkih ciljeva. Revolucionarnu borbu naroda Jugoslavije vlada SSSR-a priznavala je i pomagala, i to gotovo isključivo, u moralnom pogledu, samo utoliko ukoliko je ta borba objektivno doprinosila ostvarenju njenih ciljeva, vezujući za sebe snažne neprijateljske formacije i ukoliko je, kasnije, predstavljala određenu materijalnu silu koja bi proširila njena potraživanja u podjeli interesnih sfera sa anglo-američkim imperijalističkim blokom. Međutim, ukoliko su revolucionarne promjene, kroz revolucionarnu borbu, postajale stvarnost i ukoliko se borba, na osnovu već izvršenih promjena, kako u društveno-političkim odnosima tako i u shvatanjima ljudi, razvijala dalje, pretvarajući u djelo marksističko-lenjiniističku nauku, ostvarujući u praksi postojeće tendencije društvenog razvitka, utoliko je vlada SSSR-a sve više nastojala da spriječi takav tok stvari i, na kraju, budući nesposobna da određenim mjerama: »savjetima«, autoritetom, zahtjevima da se doslovno kopira njihova društvena stvarnost i drugim, zaustavi život, ona stupa u otvorenu borbu s revolucijom u Jugoslaviji i tek kroz tu borbu iznosi pred lice naprednog čovječanstva poraznu istinu o već ozakonjenim kontrarevolucionarnim promjenama koje su izvršene u društvenim odnosima unutar Sovjetskog Saveza, i koje su, sve dotle, bile vješto sakrivene iza »tekovina« Oktobarske revolucije, »dikta-ture proletarijata«, »izgradnje socijalizma«, »prelaza od socijalizma ka komunizmu« itd.

Međutim, kao što je poznato, sve namjere imperijalista (razumije se, i onih u SSSR-u) u odnosu na našu zemlju pretrpjele su potpuni poraz u sukobu s konkretnim činjenicama, s postojećom stvarnošću o kojoj imperijalisti nisu vodili računa, ili su je sasvim potcijenili. Jugoslovenska stvarnost je pokazala da postoji siguran način i put da se borba revolucionarnih snaga vodi u interesu revolucionarnog pokreta uopšte, u interesu daljeg društvenog ra-

svitka, uprkos nastojanjima imperijalističkih sila da je iskoriste kao oruđe za postizanje suprotnih ciljeva.

Rukovodstvo naše Partije je redovno potvrđivalo prijem direktiva (sve direktivne depeše završavale su se izričitim zahtjevom: »Potvrdite primitak tih direktiva i saopćite činjenice koje dokazuju ispunjenje tih direktiva«), ali se u radu rukovodilo potpuno suprotnim postavkama, ne na liniji svjesne borbe protiv takvog stanovišta centra, jer se tada još uvijek nije mogla naslutiti, a kamo li otkriti kontrarevolucionarna sadržina političke linije vlade SSSR-a, već prosto na liniji pravilne procjene situacije, gledanja na stvari sa stanovišta interesa revolucionarne borbe (praksa je i ovdje bila jača od idejnih predrasuda i mora biti kod revolucionara koji nisu činovnici). Rukovođeći se isključivo interesima revolucionarne borbe, smatrajući da će samo kroz njihovo potpuno ostvarenje dosljedno izvršiti komunističke dužnosti i najsvrsishodnije pomoći borbu Sovjetskog Saveza, rukovodstvo naše Partije je, istovremeno, s pripremom i provođenjem oružanog ustanka, s dosljednom primjenom marksističko-lenjinističke nauke, stvorilo i prve, osnovne objektivne i subjektivne predušlove, ne rukovođeći se u tom pravcu nekom svjesnom namjerom, da se kasnije razgoliti kontrarevolucionarna uloga rukovodstva SSSR-a kao i oportunistički i lažnja revolucije sa strane rukovodstva raznih komunističkih partija.

Revolucionarni pokret, kroz neposrednu primjenu najviše forme političke borbe, u jurišu za odlučujuće osvajanje vlasti, nužno se morao sukobiti sa svima neprijateljima, jer takav momenat ne dozvoljava više nikakvu dvoiličnost, nikakvo lažno revolucionarstvo koje se u mirnim vremenima može prikivati zvučnim frazama; takav momenat, na pitanju: za ili protiv revolucije, razvrstava sve društvene snage u dva neprijateljska tabora koji vode međusobnu borbu na život i smrt. Praksa oružanog ustanka u Jugoslaviji, još jedanput više, potvrdila je tu istinu. Rukovodstvo SSSR-a uporno je nastojalo da borbu revolucionarnih snaga u našoj zemlji usmjeri određenim pravcem koji bi vodio ostvarivanju njegove hegemonističke politike. Ta nastojanja su sve više zaoštravana, postavljana

su u sve grubljoj formi ukoliko se revolucija približavala konačnoj pobjedi (do najvećeg razmimoilaženja došlo je poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, 1943 godine, tj. poslije donošenja istoriskih odluka kojima se ozakonjuju izvršene promjene i daje perspektiva daljeg razvoja, a koje su za vladu SSSR-a značile — »zabadanje nož u leđa«). Sve dotle dok se nije pojavila konkretna opasnost potpune pobjede revolucije u Jugoslaviji, rukovodstvo SSSR-a moglo je voditi, u manjoj ili većoj mjeri, prikrivenu borbu, nadajući se da će konačno spriječiti pobjedu; međutim, toga momenta, prestali su da postoje svi obziri i ona je u nevjerovatno surovoj, divljačkoj formi preduzela napad.

Otvorenu borbu protiv revolucije u Jugoslaviji, kao sastavnom, nerazdvojnem dijelu revolucije uopšte, svesrdno je prihvatio sav ološ i šljam koji se nalazi unutar revolucionarnog pokreta u svijetu. Svi oni koji su u takvom prelomnom istoriskom momentu, do kojeg je doveo Drugi svjetski rat, izdali interese radničke klase i revolucije, vidjeli su u pobjedi revolucije u Jugoslaviji smrtnu opasnost za svoje birokratske privilegije u radničkom pokretu. Revolucionarne snage, pojedinačno u svakoj zemlji, morale su postaviti pitanje odgovornosti za pretrpljene neuspjehe, zato što se objektivni uslovi nijesu iskoristili, kada se, na primjeru Jugoslavije, ubjedljivo vidi da se to moglo učiniti. Odgovor na postavljeno pitanje mogao bi da bude u većini slučajeva (konkretno: Francuska, Čehoslovačka, Poljska, Italija poslije kapitulacije itd.), samo jedan — rukovodstvo revolucionarnog pokreta u dotičnoj zemlji nije blagovremeno pripremilo revoluciju i u takvom odlučnom momentu izgubilo je svaku revolucionarnu perspektivu.

Opravdati neaktivnost opštom političkom linijom vlade SSSR-a da se ne vodi revolucionarna borba s ciljem osvajanja vlasti i izgradnje socijalističkog društvenog uređenja, što bi joj onemogućilo da eksploatiše revolucionarni pokret, bez obzira na to u kojoj je mjeri takva linija spriječila razvijanje borbe, značilo bi javno priznati oportunitizam. Zato je i napad na revoluciju u Jugoslaviji s »najmjerodavnijeg« mjestu, značio najsigurniju odbranu izdajnika radničke klase i revolucionarnog pokreta,

likvidatora marksističko-lenjinističke nauke, koji su se svesrdno svrstali u redove kontrarevolucije, pod »mudrim rukovodstvom«, da bi se rehabilitovali, da bi povratili izgubljeno povjerenje, da bi i nadalje koristili blagodeti svojih unosnih mjesta.

Tako je oružani ustanak u Jugoslaviji počeo da otkriva nove kontrarevolucionarne snage, koje su bile tim opasnije ukoliko su bile nepoznate, ukoliko su mogle da djeluju sakriveno. Naša Partija odigrala je odlučujuću ulogu u odbrani marksističko-lenjinističke nauke i stekla istorisku zaslugu za socijalistički i demokratski pokret uopšte, upravo time što je u novonastalim uslovima, na prelomnom istoriskom momentu, produžila da dosljedno djeluje s marksističko-lenjinističkih pozicija, što je kroz već izvršenu pripremu revolucije pošla na oružanu borbu. Kroz trijumf marksističko-lenjinističke misli u Jugoslaviji, kroz pobjedu socijalističke revolucije, počeli su da se otkrivaju neprijatelji revolucionarnog, demokratskog i nacionalnooslobodilačkog (u kolonijama) pokreta i socijalizma uopšte, koji su, vješto zamaskirani, trovali njihovu dušu, sprečavali razvijanje njihovih snaga i iskorišćavali ih za postizanje kontrarevolucionarnih ciljeva. Socijalistički i napredni pokreti u svijetu, na praksi revolucije u Jugoslaviji, sve odlučnije postaju i moraju postati na osnovi sopstvene prakse svijesni činjenice da se ostvarenje njihovih ciljeva može postići samo kroz prethodni idejni i politički obračun s tim neprijateljima, kroz njihovo potpuno raskrinkavanje i stavljanje u red ostalih klasnih neprijatelja. U tome se sastoji, sa stanovišta klasne borbe uopšte, jedan od osnovnih političkih uspjeha našeg oružanog ustanka.

(Članak uzet iz »Komunista« br. 4—5/51)

General-potpukovnik MILINKO ĐUROVIĆ

BITKA NA SUTJESCI — PREKRETNICA U NOR-u

Bitka na Sutjesci je završni dio jedinstvene kampanje okupatorskih i kvislinških snaga, koja traje od 20 januara sve do polovine juna 1943 godine. Borbe naših jedinica u tom periodu imaju poseban značaj ne samo sa gledišta postignutih vojnih rezultata nego i političkih uspjeha (organizacija i funkcionisanje političkih i društvenih organa, Prvo zasijedanje AVNOJ-a i značaj njegovih odluka). One su se odvijale na širokoj teritoriji počevši od Kupe i Une, pa preko Zapadne i Centralne Bosne do Crne Gore i Sandžaka i natrag od Crne Gore do Istočne Bosne. Cilj ove kampanje bio je uništenje jezgra Narodnooslobodilačke vojske. To je bila akutna potreba osovinskih sila kako sa gledišta od naših snaga ugroženog okupatorskog sistema u Jugoslaviji, tako i zbog uticaja koji je imao naš Narodnooslobodilački rat na planove sila Osovine na glavnim frontovima Evropskog i Afričkog ratišta. Zato ovaj njihov poduhvat ustvari pretstavlja reakciju na uspjehe koje je naša vojska postigla u čitavoj zemlji, a posebno u Zapadnoj i Centralnoj Bosni, Dalmaciji i krajevima Hrvatske (Lika, Kordun, Banija, Gorski Kotar, Slavonija).

Pojavom grupe brigada sa Vrhovnim štabom polovinom 1942 godine u Zapadnoj Bosni nastaje prelom u razvitku Narodnooslobodilačke borbe u tim krajevima. Oružani ustanak dobija sve organizovaniji i još masovniji

karakter. Naše snage imaju široku inicijativu i izvode sve zamašnije operacije (naprimjer Bihaćku), okupatorske i kvasilinške snage prisiljene su da se stalno pojačavaju, ali su i pored toga u stalnom uzmaku pred ofanzivnim dejstvima naših jedinica.

Krajem 1942 godine snage Narodnooslobodilačke vojske narastaju na oko 150.000iskusnih boraca, formiranih u 2 korpusa, 9 divizija, 11 samostalnih brigada i u široku mrežu partizanskih odreda gotovo u svim krajevima Jugoslavije. Oslobođena teritorija, koja se proteže od Kupe i Une do Neretve i od Bosne i Save ka Jadranu, iznosi oko 50.000 km². Okupatorska tvorevina tzv. Nezavisna Država Hrvatska ozbiljno je vojnički i politički poljuljana, a četničke formacije bile su prisiljene da demaskiraju svoje pravo lice — saradnika okupatora. Naše jedinice vezuju sve veći broj neprijateljskih snaga¹⁾ i sve uspješnije ometaju ili sprečavaju korišćenje materijalnih i ljudskih rezervi za potrebe osovinskih sila na ostalim frontovima protivu drugih naroda. Primjer Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji i njeni uspjesi postaju sve privlačnija snaga i uzor za porobljene narode Evrope kojim putem treba poći u borbu za oslobođenje od fašističke tiranije.²⁾

¹⁾ Oko 666.000 vojnika (od toga oko 400.000 italijanskih, oko 100.000 njemačkih, oko 75.000 bugarskih i 25.000 mađarskih trupa, pored brojnih kvasilinških snaga. U toku 1942 neprijatelj je imao oko 52.000 poginulih, pored mnogo većeg broja ranjenih i velikih gubitaka u oružju i drugom materijalu. (Istoriski atlas Oslobođilačkog rata naroda Jugoslavije 1941—1945. Izdanje Vojnoistoriskog instituta JNA, 1952.)

²⁾ »Jugosloveni su svojom borbom stekli priznanje i divljenje svih slobodoljubivih ljudi, oni su uništavali komunikacije, bacali u vazduh vozove, razarali okupatorske pruge. Oni su za svoju zemlju prikovali mnoge njemačke snage. Sada oni dobijaju rat. Hrabra zemlja Srba, Hrvata i Slovenaca biće blistav simbol generacijama i generacijama svih slobodoljubivih naroda svijeta« (podvukao M.D.). — Džems Devis, senator, član Senatskog komiteta SAD za spoljne poslove u članku pod naslovom »Američki senatori o Jugoslaviji«, koji je objavljen u »Glasniku Ujedinjenih nacija« od 1 aprila 1944 godine.

»Srčani patrioti Jugoslavije! Vaša borba za slobodu i nezavisnost domovine služi svim narodima Evrope kao primer koji ih oduševljava...« Jedna od parola CK SKP (b) povodom 26-to godišnjice Crvene armije.

To su bili osnovni faktori i, nema sumnje, dovoljno ubjedljivi i jaki da se njemačko-italijansko komandovanje, pod neposrednim Hitlerovim rukovodstvom, moralo pozabaviti pitanjem oslobodilačke borbe Jugoslavije. Pored neposredne opasnosti koju je oružani ustanak imao za čitav okupacioni sistem i njegove interese u našoj zemlji, on postaje još i veća potencijalna opasnost s obzirom na razvoj događaja na Istočnom frontu i u Africi. Jer, takva jedna borbena snaga u dubokoj pozadini »Evropske tvrđave«, koja vezuje sve brojnije snage i nanosi sve snažnije udarce okupatorskim i kvislinškim snagama, sa tendencijom stalnog jačanja prirodno je morala izazvati reakciju. To su bili razlozi što je njemačko-italijansko komandovanje odlučilo da preduzme svoju Četvrtu, a kasnije i Petu ofanzivu protivu naših snaga, sa ciljem da ih uništi i time otkloni opasnost koju su one predstavljale.

Treba napomenuti da okupatori — iako su u cjelini sagledali potencijalnu opasnost koja im prijete od Narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji i preduzeli sve mjere koje su im stajale na raspoloženju — nijesu bili u stanju i da sagledaju snagu naše revolucionarne armije, njenu udarnu snagu i neuništivost, što su kasniji događaji i potvrdili. Četvrta neprijateljska ofanziva (plan »Vajs« 1 i 2 i »Vajs« 3), koja je bila sračunata na munjevito uništenje naših glavnih snaga na teritoriji Hrvatske, Zapadne i Centralne Bosne, potpuno je krahirala forsiranjem Glavne operativne grupe Vrhovnog štaba i Centralne bolnice preko Neretve početkom marta 1943 godine.

Umjesto ostvarenja plana njemačkog komandovanja u ovoj ofanzivi, situacija je dobila još oštrije i akutniji vid. Naime, u prvom dijelu kampanje (Četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi) još više se ispoljila snaga i operativna sposobnost naših jedinica. Tada je i formirana Glavna operativna grupa koja je forsiranjem Neretve preuzela inicijativu u svoje ruke, razbila krupne četničke formacije, početkom aprila forsirala Drinu i širokim frontom izbila u sjeverne krajeve Hercegovine, Crne Gore i Sandžak. Izbijanjem na prostoriju gdje je u drugoj polovini 1941 i prvoj polovini 1942 godine oružani ustanak imao opštenarodni karakter, gdje su simpatije masa za Narodnooslobodilačku borbu

bile vrlo razvijene i politički uticaj Komunističke partije veoma jak — i pored toga što je ustanak bio privremeno ugušen dejstvima okupatorsko-četničkih snaga u Trećoj neprijateljskoj ofanzivi i strašnim terorom okupatorsko-četničkih vlasti — stvoreni su veoma povoljni uslovi za masovan priliv boraca (koji su već imali jednogodišnje iskustvo u oružanoj borbi protiv okupatora), ne samo za popunu jedinica Glavne operativne grupe, već i za formiranje novih jedinica — brigada i odreda. Taj proces je već bio otpočeo. Priliv novih boraca bio je iz dana u dan sve veći. Oružani ustanak počinje da se sve snažnije osjeća i na neoslobođenoj teritoriji Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine, dok je poslije razbijanja četnika na Neretvi kod četničkih elemenata i ostalih kvislinga zavladała prava panika. Italijanske snage, sa svoje strane, u takvim uslovima otpočinju da utvrđuju garnizone u gradovima i da se orijentišu na odbranu primorske obale.

Sam položaj Glavne operativne grupe postaje vrlo osjetljiv za okupatora. Ona je sa te teritorije mogla brzo, prema razvoju situacije, da prenese oružani ustanak u Srbiju i da ugrozi strategisku komunikaciju Beograd — Solun i značajne izvore sirovina u tom dijelu zemlje, kao što su Trepča i drugi rudnici. Osim toga, njen položaj je bio vrlo povoljan za efikasnu intervenciju i brzo operativno sadejstvo u pozadini u slučaju iskrcavanja Saveznika u Grčkoj ili bilo na kom drugom mjestu Balkanskog Poluostrva južno od ušća Neretve. Vrhovni štab je bio razvio intenzivne pripreme za uređenje operacijske prostorije kao i druge pripreme u cilju predviđenih ofanzivnih dejstava u pravcu istoka. Prema tome, bilans prvog dijela okupatorske kampanje protiv naših snaga bio je: umjesto rješavanja krize — ona za neprijatelja postaje još akutnija, neposrednija i ozbiljnija. Ako tome dodamo operativne mogućnosti koje su ispoljile jedinice Glavne operativne grupe u borbama u toku Četvrte neprijateljske ofanzive onda je neprijateljsko komandovanje utoliko više moralo da se ponovo pozabavi situacijom koja je nastala završetkom prvog dijela kampanje protivu naših snaga.

Ocjenjujući realno opasnost od postojanja Glavne operativne grupe na takvom povoljnom položaju, u vezi sa

razvojem događaja na ostalim ratištima, njemačko komandovanje, odmah po slomu svoje Četvrte ofanzive, s obzirom na razvoj događaja na Istočnom frontu (uništenje Paulusove armije kod Staljingrada) i na neposrednu opasnost od stvaranja novog fronta na Balkanskom Poluostrvu koju je nagovještavala pobjeda Saveznika kod El Alamejna u Africi,³⁾ priprema i planira novu operaciju (koja će biti završni dio kampanje koja je otpočela 20. januara 1943. godine), jer je opasnost od razvoja Narodno-oslobodilačke borbe, a posebno Glavne operativne grupe, postajala sve akutnija i aktuelnija. Planirajući brzo uništenje naših glavnih snaga sa Vrhovnim štabom, nacističko komandovanje računa ne samo na stabilizaciju okupacionog sistema i nesmetano korišćenje materijalnih izvora naše zemlje, već i na izvlačenje znatnih snaga i njihovo upućivanje na istočno i zapadno ratište gdje se osjeća sve veća potreba za novim snagama.⁴⁾ Osim toga,

³⁾ »Impresionira i zapanjuje koliko je dosada napredovala organizacija pobunjenika (NOV — primjedba M.Đ.). Sada je krajnji trenutak da uništimo pobunu ako ne želimo da se izložimo opasnosti da budemo napadnuti s leđa u momentu jednog iskrcavanja Anglosaksonaca na Balkanu...« (Iz poruke Hitlera Musoliniju, upućene krajem februara 1943. godine. V. Zincone: Hitler i Musolini — pisma i dokumenti.)

⁴⁾ Neposredno pred početak bitke na Sutjesci naše snage vezivale su oko 744.000 neprijateljskih vojnika, i to:

— njemačkih okupatorskih snaga: 8 divizija, 4 pješadiska i 4 policiska puka, 25 samostalnih bataljona, razne druge manje jedinice i vazduhoplovstvo — ukupno 194.000 vojnika;

— italijanskih: 16 pješadiskih divizija, djelovi 1 konjičke divizije, 2 obalske brigade, 18 bataljona i 7 diviziona granične straže, veći broj raznih bataljona, druge manje jedinice, vazduhoplovstvo i ratna mornarica. Ukupno oko 290.000 vojnika;

— bugarskih: 5 divizija, 1 konjička i 2 granične brigade, pored drugih manjih jedinica — ukupno 75.000 vojnika;

— mađarskih: djelovi 2 pješadiske i 1 konjičke divizije, 2 pogranična ostsjeka, 1 samostalni puk, pomoćne jedinice i vazduhoplovstvo — ukupno oko 25.000 vojnika;

— kvislinške snage: snage NDH: 7 divizija, 15 brigada, 64 samostalna bataljona, 6 žandarmerijskih pukova, druge manje jedinice, vazduhoplovstvo i mornarica — ukupno oko 181.000 vojnika; — u Srbiji: Srpska državna straža, Ljotičev Srpski dobrovoljački korpus, četničke snage Draže Mihailovića i Ruski zaštitni korpus — ukupno oko 34.000 vojnika i u Sloveniji: Bijela garda (MVAC) oko 5.000 vojnika. (Po podacima V. I. I. JNA.)

ono je u slučaju uništenja glavnih snaga Narodnooslobodilačke vojske moglo da računa i na to da će pomoću kvislinške vlasti stvoriti izvjestan broj jedinica koje bi se mogle upotrebiti protivu drugih naroda, pored mobilizacije radne snage, za kojom se osjećala sve veća potreba.

Zbog svih tih razloga njemačko komandovanje se odlučuje da preduzme ofanzivu mnogo jačim i odabranim snagama sa ciljem da uništi Glavnu operativnu grupu kako bi otklonilo opasnost koju je ona predstavljala za ostvarenje njegovih planova za dalje vođenje rata. Ono je sa pravom moglo da računa na veoma povoljne okolnosti za uspjeh toga svoga poduhvata:

1) Glavna operativna grupa, opterećena Centralnom jedinicom⁵⁾, u dugotrajnim borbama od Zapadne Bosne do Erne Gore, bila je do te mjere iscrpena da je za njene jedinice koje su pretrpjele ozbiljne gubitke bio neophodno potreban bar kraći predah za odmor i popunu.

2) Pored odmora, popune i sređivanja jedinica, Glavnoj operativnoj grupi je bilo neophodno izvjesno vrijeme za uređenje operacijske osnovice za planirana ofanzivna dejstva u pravcu istoka. Trebalo je prethodno očistiti od okupatora i četnika dolinu Lima uzvodno od Bijelog Polja do Čakora, osloboditi Kolašin i Mojkovac, politički i organizacijski učvrstiti oslobođenu teritoriju, razviti i učvrstiti mrežu organa narodnooslobodilačke vlasti i drugih društveno-političkih organa, stvoriti teritorijalne jedinice za obezbjeđenje slobodne teritorije itd. S druge strane, njemačko komandovanje računa na mogućnost iznenađenja glavne operativne grupe i zato, u najvećoj tajnosti od Italijana i kvislinških snaga, priprema i planira ovu operaciju u cilju postizanja operativnog iznenađenja, u čemu je i uspjelo.⁶⁾

3) Glavna operativna grupa nalazila se na veoma neprijateljskom planinskom terenu, sa nadmorskom visi-

⁵⁾ Oko 4.000 ranjenika i tifusnih bolesnika kojima je trebalo dosta vremena za liječenje i oporavak. Zato je trebalo stvoriti stabilniju slobodnu teritoriju i potrebne uslove za liječenje i ishranu.

⁶⁾ Ofanziva je počela 15 maja, a Vrhovni štab je, zbog potpunijeg podataka, tek 18/19 maja došao do zaključka o obimu

nom i do 2.500 m i visinskim razlikama od 1.000 do 1.500 m, veoma nepodesnom za brzo manevrovanje po unutarnjim operaciskim pravcima.

4) Kružna komunikacija oko teritorije na kojoj se nalazila Glavna operativna grupa, sa koje su neprijateljske snage i otpočele ofanzivu, bila je veoma podesna za brzo pregrupisavanje neprijateljskih snaga prema razvoju situacije, kao i dovođenje snaga iz dubine u slučaju potrebe. To je svakako bila jedna od veoma povoljnih okolnosti za planirana dejstva protivu jedinica Glavne operativne grupe.

5) Teškoće snabdijevanja na siromašnom i krajnje iscrpenom terenu bile su veoma nepovoljna okolnost za naše snage. Zbog toga je okupator prilikom planiranja svoje operacije i računao na taj faktor koji mu je išao u prilog, nastojeći da što prije otpočne ofanzivu, tj. prije no što bi naše jedinice bile u stanju da prošire slobodnu teritoriju i stvore povoljnije uslove za život i snabdijevanje.

6) Opterećenost bolnicom ozbiljno je sputavala manevarsku sposobnost Glavne operativne grupe, tako da je neprijateljsko komandovanje nastojalo da iskoristi i tu okolnost prije nego što ova grupa stvori uslove za otklanjanje te teškoće.

7) Raspored naših jedinica u vrijeme otpočinjanja ofanzive bio je podešen za ofanzivna dejstva u pravcu istoka, tako da je trebalo čitav borbeni poredak prilagoditi zahtjevima borbe u operativnom okruženju u skladu sa odlukom Vrhovnog štaba za proboj u pravcu Bosne. To je tražilo odgovarajuće vrijeme koje je išlo u prilog neprijatelju.

8) Pošto je naše komandovanje težilo da sačeka najavljeni dolazak engleske vojne misije (koji je imao veliki vojno-politički značaj za dalji razvoj Narodnooslobodilačke borbe), izgubljeno je nekoliko dana do njenog spuštanja na aerodrom u Negobuđu, noću 27/28 maja.

i ciljevima neprijateljskog poduhvata. Početak ofanzive zatiče Glavnu operativnu grupu u fazi dejstava i političko-organizacionih mjera za proširenje i uređenje operaciske osnovice za planirana ofanzivna dejstva u pravcu istoka.

9) Ako svemu napred rečenom dodamo i za nas veoma nepovoljan odnos snaga, onda je njemačko komandovanje, vojnički gledano, zaista sa pravom i sigurnošću moglo da računa na potpun uspjeh ove svoje operacije. (Ono je pripremilo 117.000 vojnika⁷⁾ protiv 15.500, koliko je bilo brojno stanje Glavne operativne grupe u vrijeme otpočinjanja neprijateljske ofanzive.⁸⁾

U takvim, veoma nepovoljnim uslovima po naše snage, 15 maja 1943 godine otpočelo je izvođenje plana «Avaro», kod nas poznatog kao Peta neprijateljska ofanziva. Tada je Vrhovni štab nesumnjivo imao da rješava mnoga pitanja i da se bori s takvim teškoćama u kakvim se naše snage dotle nisu nalazile i u kakvim se možda nije našla bilo koja armija u istoriji ratovanja a da bitku — tako uz velike gubitke — pobjedonosno riješi, kao što je to uspjela da ostvari Glavna operativna grupa, da istovremeno neprijatelju nanese osjetne gubitke i da na taj način u potpunosti osujeti ostvarenje neprijateljskog plana.⁹⁾

U vremenu kada je već otpočela ofanziva trebalo je razriješiti niz veoma protivrječnih zahtjeva za izlaz iz situacije u kojoj se našla Glavna operativna grupa: zahtjevu što bržeg proboja iz okruženja suprotstavili su se: mogućnosti spasavanja ranjenika, naša shvatanja, moralne obaveze i naš odnos prema ranjenicima, što je sa svoje strane izlagalo opasnosti uništenja ovih naših snaga za koje je

⁷⁾ Pored ovih snaga bile su predviđene u rezervi još 117 lovačka divizija u rejonu Sarajevo — Višegrad i 373 divizija u rejonu Travnik — Konjic.

⁸⁾ Ne računajući ranjenike i bolesnike Centralne bolnice, jer su oni ne mogu smatrati borbenom snagom; štaviše, jedan dio borbenih snaga morao se angažovati za njihovo neposredno obezbjeđenje.

⁹⁾ »Naše trupe pretrpjele su osjetne gubitke, a najviše 118 lovačka divizija. Ukupan broj poginulih, koliko se mogu sjetiti, iznosi je 3.500«. (Ler, izjava u zarobljeništvu, arhiv V. I. I., dokument br. 12/1a, k. 20.) Po sopstvenom priznanju gubici neprijatelja samo u poginulim u ovim borbama iznose 3.134. U zvaničnim njemačkim izvještajima se konstatuje: »118 i 369 legionarska divizija su pregažene od jedinica Narodnooslobodilačke vojske«. Prema našim podacima ukupni neprijateljski gubici su iznosili ne manje od 7.000 izbačenih iz stroja.

u najvećoj mjeri bila povezana sudbina Oslobodilačkog rata i Narodne revolucije; zahtjevu proboja u pravcu Bosne suprotstavljao se faktor vremena za pregrupaciju naših snaga i okretanje borbenog poretka koji je bio usmjeren u pravcu istoka prema planu prodora u pravcu Srbije i Kosova; proboj iz okruženja u pravcu zapada tražio je odlaganje za duže vrijeme prenošenja težišta oružane borbe u Srbiju, a postojao je i niz drugih veoma zamršenih okolnosti, kao što su izrazito teška ishrana jedinica, čekanje engleske vojne misije itd.

Cijeneći tako zamršen protivrječan splet okolnosti, Vrhovni štab donosi odluku o proboju u pravcu zapada koja je u potpunosti odgovarala situaciji. Proboj u ovom pravcu davao je izgleda da se u prvom periodu ostvari iznenađenje o pravcu proboja naših snaga pod uslovom njihove brze pregrupacije i aktivnih dejstava manjim snagama u pravcu istoka. Ovakva procjena pokazala se opravdanom. Proboj u tom pravcu davao je izgleda za operativno sadejstvo i prihvata od strane naših snaga iz Bosne. (U tom cilju bila je upućena 5 krajiška divizija, ali ona nije uspjela da forsira Bosnu i da sadejstvuje Glavnoj operativnoj grupi.) Po proboju iz obruča izbija se na teritoriju gdje Narodnooslobodilački pokret ima masovnu i aktivnu podršku narodnih masa. Dok su na pravcu prodora prema istoku još uvijek postojala jaka uporišta četnika i albanskih kvislinga i dok je neprijatelj na tom pravcu imao više mogućnosti za intervenciju novim snagama iz Grčke i Bugarske, dotle Glavna operativna grupa nije mogla da računa na neki ozbiljniji prihvata u Južnoj Srbiji. Osim toga, proboj naših snaga u tom pravcu bio je izuzetno osjetljiv za neprijatelja, te se moglo očekivati da bi ga sa posebnom upornošću branio.

U procesu borbe aktivnim dejstvima po unutrašnjim operaciskim pravcima Vrhovni štab postepeno parira jedno od značajnih neprijateljevih preimućstava — operativno iznenađenje — koje je ostvario u toku priprema i početnih dejstava, dovodeći ga u situaciju da vrši česte pregrupacije snaga i u zabunu o pravcu i mjestu proboja Glavne operativne grupe. Na taj način je Vrhovni štab aktivnim dejstvima ispitivao mogućnosti i, prema razvoju

situacije, donosio odgovarajuće odluke o najpogodnijem mjestu i vremenu proboja iz neprijateljskog obruča.

Duboki prodor dva bataljona 5 crnogorske i jednog bataljona 4 crnogorske brigade u neprijateljsku pozadinu u cilju obezbjeđenja napada na Kolašin i Mojkovac, koji je trebalo izvršiti 17/18 maja 1943 godine, i uništenje jednog kompletnog italijanskog bataljona od oko 700 ljudi kod Bioča, i to baš u vrijeme kad je otpočela neprijateljska ofanziva, dovodi u zabunu neprijatelja o pravcu proboja naših snaga iz okruženja. Zbog uspjeha ove udarne grupe bataljona, neprijatelj rokira oko 12 svojih bataljona na taj pravac, procjenjujući ovu krupnu diverziju kao pravac našeg proboja. Na taj način jedna relativno snažna i brojna neprijateljska grupacija ostaje više dana pasivna i daleko od pravca kuda će se probijati naše snage.

Uporna i aktivna odbrana 3 divizije na pravcu Nikšića i 2 divizije na Sinjajevini u cilju obezbjeđenja aerodroma za spuštanje engleske vojne misije takođe vezuje znatne snage neprijatelja, što stvara uslove za pregrupaciju ostalih naših snaga i njihovo pomijeranje ka pravcu proboja.

Dejstvo grupe brigada (1 i 2 proleterska bez dva bataljona, 3 krajiška, 6 istočnobosanska i Majevička), pod komandom Koče Popovića, od 22 do 26 maja na sektoru Foča — Čelebić — Uzlup, i uspjeh koji je tamo postignut primorao je neprijatelja da izvuče znatne snage sa pravca donjeg toka Sutjeske za pojačavanje toga sektora na štetu pravca preko Vučeva i Sutjeske kojim će se probiti Glavna operativna grupa. Pošto je u borbama 21 i 22 maja odbijen pokušaj 118 njemačke divizije da izbije na Vučevo i otklonjena opasnost prelaza kod Tepaca na Tari, ova grupa dobija zadatak da otsiječe neprijateljske snage u trouglu ušća Tare u Drinu, zauzme Foču, forsira Drinu i tim pravcem omogući proboj naših snaga. Iako u vrlo ostrim i krvavim borbama, koje je vodila sve do 26 maja, nije uspjela — usljed brzog pojačavanja neprijateljskih snaga na tom sektoru, a posebno zbog pojave 369 divizije u njen desni bok i pozadinu, pravcem Gradac — Cerovci — Čelebić — da forsira Drinu i otvori izlaz našim snagama

iz okruženja, ona je privukla na sebe znatne neprijateljske snage i time je takođe u znatnoj mjeri umanjila značaj operativnog iznenađenja koje je ono imalo za prvi period ofanzive. Isto tako, protivudar grupe brigada (4 proleter-ske crnogorske, 7 krajiške i 10 hercegovačke) na pravcu s. Izgori prema 7 SS diviziji od 30/31 maja i uspjeh koji je ova grupa postigla imali su krupan značaj u pariranju neprijateljskog početnog iznenađenja. Taj protivudar otklonio je opasnost za prelaz Pive kod Mratinja i čak ukazao na mogućnost proboja obruča pravcem Javorak (Pivski) — s. Izgori — Zelengora (žand. st.). Pošto je neprijatelj zbog tog uspjeha privukao znatne i svježije snage 1 i 2 juna, Vrhovni štab je odustao od proboja tim pravcem.

Izbacivanje još 22 maja dva bataljona 2 proleterske na Vučevo i ojačavanje naših snaga na Sutjesci u rejonu Popov Most — Tjentište, koji će kasnije biti stalno ojačavani prema razvoju situacije, svjedoči o tome da je Vrhovni štab pravilno i blagovremeno uočio značaj Vučeva za proboj iz okruženja. No, to ne znači da je Vrhovni štab računao samo na taj pravac.

Opšta karakteristika dejstva naših jedinica koje su se našle u operativnom okruženju, kao što se vidi, sastojala se u aktivnosti na raznim pravcima po unutarnjim bokovima neprijateljskog obruča, što ga je dovodilo u neizvjesnost o mjestu proboja naših snaga i primoravalo da vrši česte pregrupacije. I u sljedećim fazama bitke karakteristika borbi naših jedinica bila su neprekidna aktivna dejstva i traženje najpogodnijeg mjesta za proboj iz okruženja. »Mi smo, međutim — ma koliko izgledalo paradoksalno to tvrditi kad se odnosi na bitku kao onu na Sutjesci, gdje smo bili u okruženju — u prkos ogromnoj nadmoćnosti neprijatelja i svemu ostalom stalno držali borbenu inicijativu u svojim rukama«. ¹⁰⁾ Ako se ima u vidu nepodesnost terena za brze manevre, opterećenost bolnicom i glad koja je još od samog početka bila stalan pratilac naših snaga, onda u tom svijetlu treba i cijiniti sav značaj, izdržljivosti i upornosti naših jedinica, kao i

¹⁰⁾ Koča Popović, »Pobjeda na Sutjesci — djelo svih jedinica koje su učestvovala u bici«, »Sutjeska«, zbornik radova, izdanje VIZ JNA »Vojno delo«, Beograd, 1958.

uspjeha koje su one postizale u toku jednomjesečne nepravne borbe.

Međutim, i pored svega toga, neprijatelj je višestruka nadmoćnim snagama, uz masovnu podršku artiljerije i avijacije (dnevno je bilo i po 70—90 aviopoleta), postepeno potiskivao naše snage, tako da se mogućnost proboja na zapad 3 juna svela samo na pravac preko Vučeva, Tjentišta i dalje preko Zelengore. U takvoj situaciji Vrhovni štab ovoga dana donosi odluku za podjelu grupe u dva dijela i proboj u divergentnim pravcima, i to Prva grupa (Prva i Druga proleterska divizija i 6 istočnobosanska i Majevička brigada), u pravcu preko Sutjeske i Zelengore, a Druga grupa (3 i 7 banijska divizija sa ranjenicima), prema razvoju situacije, u pravcu Sandžaka, Sinjajevine ili planine Golije. Ova odluka je izraz napete i krajnje teške situacije i traženja rješenja u razvlačenju neprijateljskog obruča kako bi se stvorili uslovi za spasavanje ranjenika vezivanjem što većih neprijateljskih snaga dejstvima Prve grupe, na čijem je pravcu već u to vrijeme bila orijentisana glavnina neprijateljskih snaga.

Od 3 do 15 juna borba postaje sve žešća, na život i smrt, a njen ishod sve neodređeniji i neizvjesniji. Pokušaj Druge grupe da se 5 juna probije preko Tare u pravcu Sandžaka nije uspio. Na pravcu proboja Druge grupe nalazile su se brojne neprijateljske snage (4 lovačka domobranska brigada i italijanska divizija »Taurinense« na desnoj obali Tare, na ostsjeku Tara — Durmitor — Piva: grupa »Ludviger«, 1 brdska divizija i 61 bugarski puk, a na lijevoj obali Komarnice i prema s. Izgori: italijanska divizija »Ferara« i dijelovi 7 SS divizije). Međutim, rukovodstvo Druge grupe, ni poslije prvog neuspješnog pokušaja forsiranja, nije uočilo da se ovako brojne neprijateljske snage nalaze prema njoj, i to u veoma povoljnim zemljišnim uslovima za dejstvo protiv naših snaga, pa da dode do zaključka da je proboj u predviđenom pravcu nemoguć. To je bilo utoliko ubjedljivije što je po odluci Vrhovnog štaba od 6 maja 7 banijska divizija već bila u pokretu za Prvom grupom, tako da je ostala sama 3 divizija sa Centralnom bolnicom. Treba imati u vidu da je po naredenju Vrhovnog štaba od 6 juna uveče (neki smatraju

7 juna) obustavljen pokret 3 divizije i ranjenika i stavljeno joj u zadatak da ponovo pokuša proboj u pravcu Sandžaka i Crne Gore zato što se situacija na pravcu proboja Prve grupe bila komplikovala (Košur nezauzet, teška situacija na Barama, neprijateljske snage izbijaju na Maglić i Volujak itd.). Međutim, i pored toga naređenja, rukovodstvo je — imajući u vidu situaciju i snage neprijatelja u pravcu Sandžaka — trebalo da uvidi te okolnosti i primi na sebe odgovornost za pokret i proboj pravcem za Prvom grupom. Jer, ako se imaju u vidu brojno stanje 3 divizije i iscrpenost ljudstva u zaštitničkim borbama, opterećenost ranjenicima, odnos snaga i svi ostali faktori, izgleda mi da je odluka o pokretu za Prvom grupom jedino davala bar neke izgleda na uspjeh.

Da je rukovodstvo Druge grupe tako postupilo smatram da bi ishod za 3 diviziju i ranjenike svakako bio povoljniji nego što je nastao poslije još jednog pokušaja (8 juna) da se preko Tare probiju u pravcu Sandžaka. Razumljivo, taj se pokušaj pokazao nemoguć, a time se izgubilo 2 dana u najkritičnijem momentu korišćenja pravca preko Vučeva, Tjentišta i Zelengore i dalje pravcem proboja za Prvom grupom. To potvrđuje i prodor tim pravcem 7 divizije koja je, doduše, u posljednjem momentu prešla preko Sutjeske, tj. u vrijeme kada još nije bio sklopljen neprijateljski обруч na tom dijelu fronta.

S druge strane, bez obzira na zaista neophodnu potrebu da se 10 juna na Vučevu obezbijedi 3 diviziji i Centralnoj bolnici makar nekoliko časova predaha poslije izlaska iz kanjona Pive, ipak izgleda da bi bilo bolje da je učinjen krajnji napor da ovoga dana krenu ka Sutjesci kako bi je forsirale prije no što su Njemci mogli organizovati i učvrstiti svoje položaje na njenoj suprotnoj obali. Ovo utoliko prije što ih je neprijateljsko vazduhoplovstvo bilo otkrilo i čitavog dana tuklo na visoravni Vučeva.

Ali 3 divizija je i u tako izuzetno teškoj situaciji, pored toga što je do krajnjih ljudskih mogućnosti učinila sve i herojski se žrtvovala za spas ranjenika, odigrala značajnu ulogu u odnosu na Prvu grupu, s obzirom na snage koje je za sebe vezivala. Ona je pokazala izvanredne

borbene kvalitete, heroizam i požrtvovanje koji takoreći prevazilaze granice ljudske moći.

Kao pozitivan i poučan primjer stvaralačke inicijative i preuzimanja odgovornosti u duhu nastale situacije može poslužiti postupak Štaba Prve proleterske divizije, koji je 9 juna samoinicijativno donio odluku i izvršio proboj neprijateljskog obruča na Balinovcu, što je imalo odlučujućeg uticaja za dalji proboj Operativne grupe preko Zelengore i komunikacije Kalinovik — Foča.

Odgovor na pitanje zašto se Vrhovni štab upustio u tako dugotrajnu — jednomjesečnu borbu, pod tako izuzetno teškim uslovima i sa tako nadmoćnijim protivnikom, jednostavan je i treba ga tražiti u odnosu Vrhovnog štaba prema ranjenicima, jer je svaka zamisao morala biti povezana i usklađena sa zadatkom spasavanja ranjenika. Zbog toga i nisu mogle biti iskorišćene manevarske sposobnosti borbenih jedinica za brzi proboj i izlazak iz okruženja. Iz tih razloga je i došlo do takve dinamike i žestokih borbi naših jedinica, naročito od 3 do 15 juna kada su borbe poprimile najkrvaviji karakter i ušle u odlučnu fazu.

Ima izvjesnih mišljenja da je tako čvrsto vezivanje operativnih jedinica za sudbinu ranjenika možda bilo kruto i suviše riskantno. Međutim, ako se imaju u vidu karakter našeg rata, ciljevi borbe i značaj moralnog faktora, a nadalje odnos koji je vladao i koji je njegovan u našim jedinicama, onda je jedino razumljiv i jedino ispravan takav odnos i takav karakter bitke, na koji se orijentisao Vrhovni štab u toj situaciji. Što se i u takvom odnosu snaga i u takvim uslovima Glavna operativna grupa mogla probiti iz okruženja i na taj način osujetiti plan neprijatelja, ima se zahvaliti u prvom redu izuzetnoj upornosti, izdržljivosti i drugim osobinama boraca kakav je bio sastav jedinica Operativne grupe u ovoj bici. A takve osobine naših boraca stvorene su na bazi duboko ljudskih i drugarskih odnosa koji su vladali među ljudima, a naročito prema ranjenicima.

Heroizam jedinica 4 proleterske, 10 hercegovačke i 7 krajiške brigade na Pivskom Javorku i Brljevu, ispoljen u borbi sa višestruko nadmoćnim neprijateljem, koji je 2 i

3 juna ubacivao sve veće i veće snage da onemogući prelaz našim jedinicama preko Pive kod Mratinja, samo je jedan od mnogih svijetlih primjera heroizma, požrtvovanja i upornosti naših jedinica.

Divan je primjer heroizma i upornosti 2 dalmatinske brigade na G. i D. Barama, koja je 6, 7 i 8 juna imala zadatak da održi i održala te položaje i na taj način omogućila korišćenje pravca preko Tjentišta i Krekova ka Zelengori i dalje prema Istočnoj Bosni. Poruka sa partiskog sastanka 2 bataljona štabu ove brigade sa tih položaja da je bataljon izgubio pola svoga sastava u dotadašnjim borbama, ali da na bataljon može računati kao da je u punom sastavu, impresivno djeluje, utoliko više kada se imaju u vidu glad, surov teren i desetostruka nadmoćnost koju je neprijatelj imao protiv 2 dalmatinske brigade.

Podvizi 40 boraca 2 čete 3 bataljona 4 proleterske brigade na Ljubinom Grobu i 2 proleterske na Košuti 10 juna ostaće u pamćenju njihovih drugova i čitavog našeg naroda kao primjer visoke svijesti, heroizma i požrtvovanja.

Nezadrživi nalet 1 proleterske i proboj neprijateljskog obruča na Balinovcu, koji je izvršen na inicijativu Štaba 1 proleterske divizije, izraz je visoke svijesti i heroizma jedinica, kao i smjelosti i samostalnosti rukovodstva u donošenju odluka prema nastaloj situaciji, što je kao posebna vrlina njegovano u našem NOR-u.

Herojski juriši 3 divizije 13 juna na neprijateljski obruč u cilju spasavanja ranjenih drugova izraz je plemenitih i drugarskih osjećanja boraca i rukovodilaca koji su shvatali suštinu i ciljeve naše borbe za slobodu svoga naroda i boljeg i naprednijeg društva. U prvom jurišu na čelu svoje divizije pao je pogođen u čelo i njen slavni komandant, legendarni junak našeg Narodnooslobodilačkog rata — Sava Kovačević. Nema primjera u istoriji da manje od 1.800 boraca — koliko je bilo brojno stanje 3 divizije u tom momentu — traži rješenje u proboju obruča koji je sačinjavalo oko 40.000 neprijateljskih vojnika, a da se pritom i ne pomisli na kapitulaciju i predaju, pa ni onda kada je divizija izgubila polovinu svoga brojnog stanja i kada je bila razbijena u više puta ponovljenim herojskim

lurkima na njemačke rovove. Ni tada ostaci divizije — grupe i pojedinci — nisu tražili rješenje u predaji, već su se kroz guste redove neprijatelja probijali iz obruča da bi oni koji su uspjeli da se probiju odmah ponovo stupili u borbu protivu okupatorskih i kvislinških formacija.

U takvom moralnom faktoru, koji je proizilazio iz svijesti boraca i rukovodilaca, u prvom redu treba tražiti razloge što je Glavna operativna grupa — iako uz natičovječanske napore i ogromne gubitke¹¹⁾ — mogla da izvojuje takvu veličanstvenu pobjedu kakvu je izvojevala Glavna operativna grupa probojem iz neprijateljskog obruča i da odmah poslije toga preduzme ofanzivna dejstva u Istočnoj Bosni, da oslobodi Olovo, Kladanj, Srebrenicu i druga mjesta i da pristupi popunjavanju novim borcima proređenih redova svojih jedinica.

Iako je neprijateljsko komandovanje poslije pobjede u bici na Neretvi došlo do približno tačnih podataka o operativnim mogućnostima naših snaga, ono ipak još nije bilo u stanju da shvati karakter snage i mogućnosti jedne revolucionarne armije, kakva je bila naša, i da su naše snage neuništive.¹²⁾ Zato se i odlučuje da povede još jednu — Petu po redu — ali i posljednju ofanzivu sa pretenzijom da uništi Glavnu operativnu grupu, koja je po udarnosti i kadrovskom sastavu stvarno predstavljala jezgro Narodnooslobodilačke vojske. Ono u pripremi za ovu ofanzivu koristi teško plaćena iskustva u dotadašnjim borbama i ofanzivama. To se posebno ogleda u obezbjeđenju brojne nadmoćnosti (7,5 : 1), i to odabranih trupa, u tajnosti pri-

¹¹⁾ O našim gubicima nema tačnih podataka, a prema dosadašnjim studijama i prikupljenim podacima cijeni se da smo u ovoj bici izgubili oko 8.000 boraca od kojih najviše iz 3 divizije, ranjenika i bolesnika Centralne bolnice.

¹²⁾ »Jugoslovenski partizani svojom nesebičnom borbom isplivali su na površinu kao glavna vojnička i politička sila koja oslobađa Jugoslaviju ispod jarma okupatora... Partizanska vojska Jugoslavije danas je već toliko moćna da ona vlada državom i drži front dug stotinu milja. Ona vodi nemilosrdnu i požrtvovanu borbu protiv okupatora i njegovih slugu. U toj borbi ona uništava cele kolone neprijateljskih tenkova, oklopnih kola, motorizovane pešadije«. (»Pomračenje Draže Mihailovića — jugoslovenski partizani su isplivali na površinu«, »Tajm« (Američki časopis) od decembra 1942 godine).

prema, izboru mjesta i vremena za ofanzivu, obezbjeđenju masovne i stalne podrške avijacije i artiljerije itd. Jednom riječi, neprijateljsko komandovanje je smatralo da je obezbijedilo sve što se vojničkom računicom može predvidjeti za potpun uspjeh poduhvata protiv ovih naših snaga. Ali ono, prirodno, svojom računicom nije moglo obuhvatiti i ocijeniti pravi značaj snage volje, upornosti, izdržljivosti, heroizma i revolucionarnog nadahnuća boraca i rukovodilaca naših jedinica sa kojima će se sudarati u tridesetodnevnoj bici na Sutjesci, a baš u tim nemjerljivim kvalitetima naših jedinica i komandovanja treba tražiti osnovni izvor naše pobjede i razlog kraha i ovog neprijateljskog pokušaja.¹³⁾ Svi ostali razlozi, greške i propusti njemačkog komandovanja u toku operacije nijesu od odlučujućeg značaja za ishod bitke. Napokon, oni su bili neminovni i uslovljeni nadmoćnošću našeg komandovanja u rukovođenju borbama (posebno nadmoćnošću revolucionarnog borca zadojenog plemenitim ciljevima borbe nad borcem osvajača) i našom odgovarajućom taktikom. Kvaliteti naših boraca i rukovodilaca omogućavali su našem komandovanju ne samo da parira neprijateljska preimućstva već i da brzo uočava i ispravlja vlastite greške koje bi se pojavile u toku borbe.

Najzad je i njemačko komandovanje, poslije ove bitke, moralo da odustane od dotadašnjih pretenzija za uništenjem naših snaga, svodeći u buduće svoje planove i dejstva na ograničene ciljeve, uglavnom odbranbenog karaktera i da prizna visoke borbene kvalitete naših jedinica i našeg komandovanja.¹⁴⁾

¹³⁾ Cijeneći ishod bitke na Sutjesci, Ler kaže: »Prvobitni zadatak da se oslobode njemačke snage koje su bile vezane u Jugoslaviji i pošalju na Istočni front uopšte nije postignut, nego naprotiv bilo je potrebno na kraju akcije dovesti nove njemačke snage i komande«. (Izjava u zarobljeništvu, arhiv V. I. I. JNA, dokumenat 12/1a, k. 20.)

¹⁴⁾ »Tok borbe je pokazao da su komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizovane, vješto vođene i da raspolazu borbenim moralom koji izaziva čuđenje. Neprijateljsko komandovanje bilo je izvanredno pokretno, takođe i u odbrani aktivno.

Pobjeda u bici na Sutjesci označava prekretnicu u odnosima zapadnih Saveznika prema Narodnooslobodilačkoj borbi naših naroda. Poslije bitke na Neretvi, posebno poslije ove pobjede, više nije bilo moguće prikrivati stvarno stanje u Jugoslaviji i rezultate Narodnooslobodilačke vojske u oružanoj borbi protivu okupatora prikrivati kvislingu Draži Mihailoviću. Slavnom pobjedom u bici na Sutjesci dolazi do zaslužene afirmacije i priznanja od strane Saveznika Narodnooslobodilačkoj borbi naših naroda i našoj vojsci pod Titovim rukovodstvom kao jedinjoj snazi koja je vodila i vodi borbu protivu fašističkih okupatora.¹⁵⁾

Karakteristični su bili masovni napadi prikupljenim snagama na jednom mestu, izvođeni pri atmosferskim prilikama povoljnim za neprijatelja (kad je nemoguć rad avijacije, i to tamo gde naša artiljerija nije mogla dobro da djeluje. *Komunistima je uvijek dolazilo za rukom da nadoknade svoj nedostatak teškog naoružanja i da, koristeći mrak, maglu i kišu dođu na otstojanje bliske borbe, prsa u prsa* (podvukao M.Đ.). Pri ovome su se pokazali kao fanatični, krajnje uporni, dobri borci, koji odlično poznaju teško planinsko zemljište.

... Nesumnjivo, komunisti su veoma žilav protivnik kome je došla samo jedinica koja je opremljena i naoružana svim potrebama za vođenje borbe u planinama i naviknuta na najveće teško naprezanje«. *Liters*, »Izveštaj o borbi i iskustvima u poduhvatu »Švarc« — Komandno mjesto, 20 juna 1943.

¹⁵⁾ »Krajem mjeseca obratio sam pažnju na pitanje da se dobiju što bolji rezultati iz lokalnog otpora prema Osovini u Jugoslaviji. Pošto sam prikupio potrebne podatke, ja sam 23 juna (1943 god. prim. M.Đ.) u Dauning Stritu, predsjedavao konferenciji načelnika štabova. U toku diskusije istakao sam veliku korist o davanju što je moguće veće pomoći Jugoslovenskom protivosovinskom pokretu (Narodnooslobodilačkom pokretu — prim. M. Đ.) koji u ovom rejonu vezuje oko 33 divizije sila Osovine«. (Vinston Čerčil, »Drugi svetski rat«, sveska V, Zatvaranje obruča, str. 409 do 411.)

»One su (jedinice Narodnooslobodilačke vojske — prim. M. Đ.) u vojničkom pogledu takve vrednosti za nas da ih moramo podržavati do krajnjih granica potčinjavajući političke obzire vojničkim«. Isto. str. 414.

»Razlog zašto smo prestali da snabdijevamo Mihailovića oružjem i pomoću vrlo je prost. On se nije borio sa neprijateljem, a sam toga neki (ne neki nego svi — prim. M. Đ.) od njegovih potčinjenih napravili su nagodbe sa neprijateljem.« (Iz govora pretjednika britanske vlade Čerčila, održanog 24 maja 1944 g. u Do-

Pobjedom u bici na Nerétvi, posebno u bici na Sutjesci, Narodnooslobodilačka vojska je dokazala da je u stanju da uspješno vodi otsudne bitke i operacije sa nadmoćnijim neprijateljskim snagama i pod najtežim uslovima. Time ona postiže veliki ugled i dobija zaslužno priznanje ne samo od strane savezničkog već i od strane neprijateljskog komandovanja koje je iz poraza u ovim bitkama moralo da izvuče pouku i da se sa više respekta odnosi prema njoj.¹⁶⁾

Bitka na Sutjesci imala je ogroman vojni i moralno-politički značaj u čitavoj Jugoslaviji kako na oslobođenoj tako i na okupiranoj teritoriji. Priliv novih boraca u naše jedinice bio je sve veći, kao rezultat još većeg povjerenja naših naroda u svoju Oslobodilačku armiju, Komunističku partiju i njeno rukovodstvo. Razmah Oslobodilačke borbe uzima sve šire razmjere tako da smo spremno dočekali kapitulaciju Italije i mogli preduzeti efikasne mjere u cilju razoružavanja italijanske vojske u našoj zemlji i druge mjere koje su nastale u vezi sa tim događajem.

Poslije svega pet mjeseci od završetka bitke na Sutjesci stvoreni su uslovi za održavanje Drugog zasijedanja AVNOJ-a 29 novembra 1943 godine, na kome su udareni

njem domu, štampanog u »Glasniku Ujedinjenih nacija« od 28 maja 1944 g.)

»Vezani zajedno težnjom za slobodom, ovi vojnici (pripadnici NOV — prim. M. Đ.), bez obzira što misle ideolozi o njima i njihovim vodama, kao što je priznao i predsjednik Čerčil, imaju više prema sebi neprijateljskih divizija nego Peta i Osmo armija u Italiji«. G. L. Sulzberger, »Jugosloveni privrženi Titu zbog njegove viteške i teške borbe«, »Njujork Tajms« od 22 decembra 1943 god.

¹⁶⁾ »Probojem preko Zelengore i Miljevine Njemci su bili izigrani«, Izvještaj 6 italijanskog armijskog korpusa od 14 juna 1943 g. (Zbornik dokumenata Narodnooslobodilačkog rata, tom III, knjiga 5, dok. 212.)

»Partizanski rat (u Jugoslaviji — prim. M. Đ.) uzdigao se do karakterističnog fenomena Drugog svjetskog rata«... »U povijesti posljednjeg vijeka nema takvih primjera. Nikada, međutim, kao u nedavnom sukobu, partizanski rat nije primio tako široke razmjere i tako nove oblike«. Đuzepe Andelini, »Logorske vatre u Hrvatskoj«, str. 311.

temelji naše buduće socijalističke zajednice ravnopravnih naroda i odato priznanje našoj Narodnooslobodilačkoj vojsci i njenom Vrhovnom komandantu drugu Titu za veličanstvene pobjede u borbi protivu okupatora i narodnih izdajnika.

Svi ti ogromni vojni i politički uspjesi tijesno su povezani sa pobjedom u slavnoj bici na Sutjesci. U takvim njenim pozitivnim posljedicama izražava se sav značaj i prekretnica koju je ona imala za dalji tok Oslobođilačkog rata i Narodne revolucije.

Proboj iz operativnog okruženja naših jedinica postaje jednomjesečnih krvavih iscrpljujućih danonoćnih borbi u takvim nepovoljnim uslovima odnosa snaga, sistematske gladi, izvanredno teških zemljišnih uslova za manevrovanje po unutrašnjim operaciskim pravcima, opterećenih ranjenicima i bolesnicima, bez ikakvog operativnog sadejstva spolja, u dubokoj pozadini neprijatelja, tj. u uslovima strategiskog okruženja, svakako je jedinstven primjer u istoriji ratovanja. Zato je bitka na Sutjesci ne samo izraz i sinteza heroizma, upornosti, izdržljivosti, drugarstva i inicijative naše Narodnooslobodilačke vojske već i veoma izrazit, poučan i sadržajan primjer za izučavanje iskustava ratne vještine, ne samo za naše već i za sve narode koji se bore za slobodu, nezavisnost, za ravnopravne odnose među narodima i za održavanje mira u svijetu.

Svakako je od posebnog značaja i interesa izučavanje elemenata moralno-političkog faktora koji su, zajedno uzeti, imali odlučujući uticaj na karakter borbenih dejstava i sam ishod bitke.

... »Plan neprijatelja da uništi našu strategisku grupu opet se razbio na grudima naših proleterskih i udarnih divizija i brigada. Ovu bitku treba da izučavaju naši mladi vojni kadrovi, jer je ona klasičan primjer upornosti, herojstva i umješnosti naše Oslobođilačke narodne revolucionarne armije«. ¹⁷⁾

¹⁷⁾ Josip Broz-Tito, »Borba za socijalističku demokratiju«, knjiga V, »Kultura«, Beograd, 1953, str. 519.

... »Izdržali smo ogromne napore, u kojima su sinovi naših naroda pokazali takva nečuvena junaštva i samoodricanja, sa kojima će se vjekovima ponositi pokoljenja naših naroda«. ¹⁸⁾

... »Takvu vojsku mogla je vaspitati samo Komunistička partija«. ¹⁹⁾

(Članak uzet iz »Vojnog dela« br. 6/58)

¹⁸⁾ Josip Broz-Tito, »Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—1945« knjiga I, »Kultura«, 1947, Beograd, str. 172.

¹⁹⁾ Josip Broz-Tito, »Izgradnja nove Jugoslavije«, »Kultura«, Beograd, 1950, knjiga III, str. 372.

Pukovnik VELJKO KADIJEVIĆ

ULOGA RATNIH ISKUSTAVA U IZGRADNJI TEORIJE RATNE VEŠTINE

Da bismo ustanovili naučnu osnovu pojma i sadržine ratnog iskustva, za momenat ćemo apstrahovati njegove vojne specifičnosti i poći od shvatanja iskustva u društvenoj delatnosti uopšte. Prvo pitanje na koje treba odgovoriti u ovom slučaju jeste — odnos prakse i iskustva. U njemu i nema naročito spornih stvari. Formulacije kao što su: »iskustvo je koncentrisana praksa«, ili »uopštena praksa«, ili »norme izvedene iz prakse« itd. izražavaju bitno istu suštinu i mislim da nemaju potrebe za posebnom argumentacijom. Ono što je za nas ovde najvažnije da konstatujemo jesu dve stvari: 1) da iskustvo nije isto što i praksa i 2) da se ono zasniva isključivo na praksi i da se preko njega praksa javlja kao faktor uticaja u opštedruštvenoj delatnosti.

Ne ulazeći još uvek u specifičnosti ratne prakse, pa prema tome i ratnog iskustva, zadržavajući se u okvirima odnosa prakse i iskustva, treba konstatovati i sledeće: teorija ratne veštine, kao i svaka druga teorija o određenoj ljudskoj delatnosti, jeste forma subjektivnog odraza određene objektivne stvarnosti u ljudskoj svesti. Prema tome, i proces te spoznaje, odnosno izgradnje teorije ratne veštine ide po osnovnoj marksističkoj gnoseološkoj

devizi: od živog posmatranja ka apstraktnom mišljenju i od njega ka praksi. To bi značilo da je ratna praksa onaj prvi osnovni izvor izgradnje teorije ratne veštine. Na njoj se primarno vrši to »živo posmatranje«, koje je polazna tačka svake teorije. Ali, prvi rezultati sređivanja, uopštavanja i sistematizovanja ratne prakse javljaju se ustvari kao određena ratna iskustva, koja dalje fungiraju kao jedan od faktora izgradnje teorije ratne veštine.

Međutim, ratna praksa pa, prema tome, i ratna iskustva imaju nekoliko svojih specifičnosti koje, uz načelno pravilnu primenu iskustava uopšte, bitno opredeljuju njihovo korišćenje. Te specifičnosti bile bi uglavnom sledeće:

1. — Ratna praksa nije nešto što se neprekidno odvija. Ona je povremena, sa većim ili manjim razmacima, otuda i krnja, nepotpuna. Ukoliko je razmak između prakse prošlog i budućeg rata veći bilo vremenski, tehnički, ekonomski, društveno-politički ili u bilo kojoj oblasti naučnih dostignuća, utoliko je nepotpunost prošle ratne prakse veća pa, prema tome, i njena uloga u izgradnji teorije ratne veštine budućeg rata trebalo bi da bude manja. Zato se često u vojnoj literaturi susrećemo sa izrekom: »Novi rat nikada ne počinje tamo gde se prošli završio«. To se veoma često ističe kao pouka. No, i pored toga, mi ćemo u istoriji ratova i ratne veštine, ne retko, naići na slučajeve gde su se pojedine zemlje spremale »za prošli, a ne za budući rat«.

2. — Da bi se nadoknadio taj »nedostatak« ratne prakse, period između dva rata ispunjen je t.zv. mirnodopskom praksom koja, svakako, igra određenu ulogu u izgradnji teorije ratne veštine. Međutim, mirnodopskoj praksi koja se sastoji iz raznih vežbi, manevara itd., nedostaje nekoliko bitnih elemenata prave ratne prakse kao što su: stvarno reagovanje neprijatelja, koje je često drukčije od naših predviđanja: zatim, nepostojanje opasnosti po život itd. Vrednost mirnodopske prakse zavisi, pre svega, od toga koliko je pravilno sagledana perspektiva, uslovi, karakter i fizionomija budućeg rata, kao i glavne karakteristike dejstava obeju ratujućih strana. Ukoliko su predviđanja dalje od realne ocene, utoliko je veća de-

tektnost uticaja mirnodopskih iskustava na teoriju, doktrinu i, naravno, buduću ratnu praksu.

3. — Izrazita specifičnost korišćenja ratnih iskustava izazvana je i činjenicom da se vojna aktivnost nikad ne primenjuje na mrtvu materiju, ili na neki živi objekat koji uglavnom pasivno reagira. Naprotiv, to je uvek delovanje na živi objekt koji svesno, često za suprotnu stranu, potpuno neočekivano reagira. To daje posebno obeležje naučavanju ratnih iskustava sa naročitim akcentom protiv težnje za iznalaženjem šematizovanih zakona vođenja rata.

Imajući u vidu načelne naučne postavke o ulozi iskustava pri izgradnji određenih teorija, kao i istaknute osobenosti ratnih iskustava, možemo prići konkretnoj analizi uloge ratnih iskustava u izgradnji teorije ratne veštine.

Ako je praksa polazna tačka ispitivanja svake teorije, onda je i ratna praksa polazna tačka ispitivanja i osnova teorije o ratu. Već smo ranije rekli da se ratna praksa u izgradnji teorije ratne veštine ne javlja onako sirova, nego sređena, uopštena u vidu određenih ratnih iskustava.¹⁾ To bi bio prvi i jedan od bitnih izvora izgradnje teorije ratne veštine. Drugi važan izvor jesu iskustva stečena u tzv. mirnodopskoj praksi, dok bi treći bitni izvor bio novi materijalno-tehnički i društveno-politički uslovi vođenja rata.

To bi bili osnovni izvori od kojih se u najširem smislu polazi u izgradnji teorije ratne veštine. Njih ne treba bekati sa anatomskim faktorima rata i ratne veštine, kao što su: čovek, materijalni faktor, prostor i vreme. Ustvari, uloga svakog od ovih faktora se i sagledava kroz korišćenja pomenutih osnovnih izvora teorije ratne veštine.

Zbog tri tako istaknuta izvora na kojima bazira svaka teorija ratne veštine, u vojnoj literaturi se često susrećemo sa nekim spornim pitanjima od kojih je jedno naročito interesantno sa stanovišta ove teme. To je pitanje važnosti pojedinih izvora i njihov međusobni odnos u izgradnji teorije ratne veštine.

¹⁾ I za sređivanje te sirove ratne prakse potrebna je naravno sređena teoretska delatnost. Ali to je posao istorije ratova.

Ovo pitanje, ili tačnije, ova oblast pitanja raščlanjuje se na nekoliko logički povezanih problema, od kojih bi najinteresantniji bili sledeći: koji od tri istaknuta izvora igra presudnu ulogu u izgradnji teorije ratne veštine? To pitanje je sporno više kad se radi o izgradnji teorije ratne veštine budućega rata, nego kad se radi o oceni istorije teorije ratne veštine. Naime, ako bi se ono prevelo na praktičan jezik, glasilo bi: da li teoriju ratne veštine i na bazi nje određenu ratnu doktrinu budućeg rata treba prvenstveno zasnivati na ratnim iskustvima minulih ratova, ili na predviđanju uticaja novih materijalno-tehničkih i društveno-političkih uslova vođenja rata? Zatim, da li je u skladu sa postavljenim pitanjem tačno tvrditi da bazu teorije ratne veštine čini ratna praksa i to, u najvećem stepenu, praksa i iskustvo poslednjega rata? Ako za momenat odgovorimo na ovo poslednje pitanje potvrdno, pod uslovom da se između prošlog i budućeg rata nisu dogodile neke značajnije promene koje bi mogle bitno uticati na vođenje budućeg rata, ipak taj odgovor moramo podvrći ozbiljnoj analizi ako je u pitanju revolucionarni skok u sredstvima i ostalim uslovima za vođenje rata, kao što je to upravo slučaj sada, posle Drugog svetskog rata.

Odgovori na ta pitanja mogli bi se svesti u dve osnovne grupe sa jednom zajedničkom napomenom: da niko potpuno ne isključuje uticaj bilo koji od pomenutih izvora, ali zato znatno potencira ili umanjuje značaj pojedinih od njih u skladu sa svojim gledanjima.

Jedni tvrde da se teorija ratne veštine budućeg rata ne može bitno zasnivati na iskustvima minulih ratova uključujući tu i Drugi svetski rat, nego na svojstvima najnovijih ratnih sredstava. U potvrdu ove teze pominje se dosta argumenata od kojih bi sledeći bili najinteresantniji:

a) Sporno je da li treba teoriju ratne veštine prvenstveno zasnivati na iskustvima prošlih ratova čak i kada u međuvremenu nema nekih većih promena u sredstvima za vođenje rata. Međutim, kada se sredstva i ostali uslovi za vođenje budućeg rata bitno menjaju u odnosu na pro-

Ali rat, onda su tu potrebne i kvalitativno nove forme organizacije i formacije armija i kvalitativno novi postupci u svim domenima ratne veštine. Tu stara iskustva ne mogu biti baza novoga kvaliteta.

b) Istorija nas uči da se, tamo gde su iskustva prošlih ratova bila dominantna u izgradnji doktrine za budući rat, promašio cilj, da se spremalo za prošli a ne za budući rat. Kao primer uzima se Francuska i niz drugih evropskih zemalja pred Drugi svetski rat.

c) Treba voditi računa o istoriskoj istini da staro uvek vuče nazad i da se, istovremeno, energično bori protiv novoga koje se rađa i koje je obično upočetku slabije iako perspektivnije.

Gledanja druge, ovoj suprotne grupe vojnih teoretičara po istaknutim pitanjima mogla bi se uglavnom svesti na sledeće: da pojava kvalitativno novih sredstava za vođenje rata, istina, menja mnoge postupke i organizacione forme dejstva — u taktici više nego u strategiji — ali da osnovni principi vođenja rata, izvedeni iz ratnih iskustava, ostaju i dalje na snazi i da, prema tome, oni i ubuduće moraju biti osnova izgradnje savremene teorije ratne veštine.

Postavlja se pitanje: koja je od dve pomenute teorije tačna, odnosno da li je ijedna od njih u celini prihvatljiva? Odgovor na to pitanje može dati samo konkretna analiza osnovnih elemenata tih teorija.

Na prvi pogled, bez nekih ozbiljnijih analiza, vidi se da i jedna i druga teorija imaju elemenata istine, ali da istovremeno obe, iako po suštini potpuno suprotne, imaju jednu zajedničku slabost, a ta je: isključivost i jednostranost u shvatanju suštine i smisla ratnih iskustava. Iz toga sleduje logički zaključak da za argumentiranu analizu pomenutih teorija treba prethodno jasno opredeliti shvatanje suštine i smisla ratnih iskustava.

Da pođemo logičkim redom, upravo onakvim kakav se u praksi događa. Rekli smo da je ratna praksa polazna tačka ispitivanja teorije ratne veštine i to, obično, sa težištem na poslednjem ratu. Prvo sređivanje te sirove građe, njeno sistematizovanje i hronološko povezivanje,

uz izvesno uopštavanje, stvaranje zaključaka i fiksiranje određenih iskustava vrši, normalno, istorija ratova. Ona, ta relativno sređena iskustva, predaje teoriji, koja ih koristi za svoje dalje razvijanje i eventualno stvaranje nove doktrine.

Kako sada izgleda to korišćenje? Načelno ovako: kritička analiza iskustava kombinuje se sa rezultatima mirnodopskih iskustava i sa predviđanjem novina koja će izazvati nova sredstva i novi opšti i posebni uslovi vođenja rata. To zajedničko kombinovanje, ako je realno učinjeno, normalno će korigovati kako izvesne ekstremnosti u predviđanjima novina, tako i težnje za apsolutiziranjem i konzerviranjem iskustvenih normi. Dalji put ide od teorije ka doktrini da bi se vrednost svega toga proverila u praksi budućeg rata. Razume se da posao teorije ne prestaje početkom i tokom budućeg rata, nego, naprotiv, tada postaje najintenzivniji.

To znači da je i teorija ratne veštine, kao i svaka druga teorija koja ima određenu društveno-praktičnu vrednost, mogla biti primarno izvedena samo iz prakse. I ovde, kao i u drugim oblastima, teorija ima, naravno, relativnu samostalnost. To, između ostaloga, znači da ona, na određeni način, povratno deluje na ratnu praksu, da u drugom stepenu zavisi i od nekih drugih elemenata, ali sve to skupa mora opet biti provereno u ratnoj praksi kao jedinom i vrhovnom kriterijumu vrednosti teorije i doktrine. Radi toga i u uslovima kad je u pitanju takav revolucionarni skok u sredstvima i drugim elementima vođenja rata kakav je to danas, ne može se teorija ratne veštine budućega rata zasnivati na nekoj proizvoljnoj oceni uticaja novih sredstava. Naprotiv, osnovni okviri te teorije ne mogu mimoći celokupno dosadanje ratno iskustvo, nego se baš moraju zasnivati na njemu. I u ratnoj praksi i veštini, kao i u ostalim oblastima društvene delatnosti, novo se rađa iz staroga, ukida ga, prevazilazi, ali nikada ne nastaje bez veze sa starim.

Ako se Francuzima kao i nekim drugima prebacuje da su se između Prvog i Drugog svetskog rata pripremali za rat koji je prošao a ne za onaj što je nailazio, onda se

to čini s potpunim pravom. Ali, to istovremeno ne može biti nikakav ozbiljan argument u dokazivanju veoma male vrednosti ratnih iskustava za buduće ratove. To može biti samo dokaz da ne treba nenaučno prilaziti korišćenju ratnih iskustava. Francuzi su u pomenutom primeru ispoljili, pored već niza poznatih slabosti u korišćenju ratnih iskustava, i jednu slabost koju je relativno lakše učiniti. Naime, oni su se dosta bukvalno držali preporuke da se treba koristiti u prvom redu iskustvima poslednjeg rata. Nema sumnje da je ta preporuka, ako se pravilno shvati, sasvim na svome mestu. Ali, treba imati u vidu da, ako možda u pogledu taktičkih postupaka ne treba ići mnogo dalje unazad od poslednjega rata (ni ovo se ne sme apsolutizirati), tako isto ne stoji i sa nizom problema iz oblasti strategije. Ako se ratna praksa dužeg istoriskog perioda podvrgne naučnoj analizi, jasnije se mogu uočiti tendencije i novoga što se rađa i staroga što odumire, jasnije se, u strategiskim okvirima, mogu sagledati karakteristike budućega rata nego ako se to predviđanje zasniva na korišćenju iskustava samo poslednjega rata.

Ako bismo ukratko rezimirali ocenu argumenata one prve teorije onda je, verovatno, najbolje reći sledeće: ne treba brkati pitanja o korišćenju ratnih iskustava u izgradnji teorije ratne veštine sa pitanjem o načinu njihovoga korišćenja. Ako isključujemo loš način njihovoga korišćenja, ne treba isključivati i njihovo korišćenje uopšte.

Suština stavova druge teorije bazira na metafizičkom gledanju na društveni razvitak uopšte i proces spoznaje posebno. Njihova osnovna argumentacija bazira na pretpostavci o postojanju nekih »večnih« principa i zakona rata do kojih se, navodno, došlo proučavanjem prakse. Oni stalno dejstvuju, suština svih postupaka je u njima sadržana, dok nova sredstva i uslovi rata modifikuju samo forme njihove realizacije. Lako je videti koliko ta tvrdnja protivreči realnom shvatanju o suštini i karakteru samoga rata. Očividno je da jedna istoriski ograničena pojava kao što je rat ne može imati nikakve »večne« zakone. Osim toga, ako bi se sve novine u načinu vođenja rata i

svega onoga što je vezano za to svele na obično kvantitativno modifikovanje već postojećih i poznatih zakona, naročito u strategiskim okvirima, što se posebno potencira, onda bi se jako uprostila problematika vođenja rata, a i uloga ratnih iskustava faktički bi se degradirala, iako to, možda, na prvi pogled izgleda baš suprotno kod ove teorije. Iako ova teorija jako protivreči savremenoj društvenoj praksi u svim njenim oblastima i nekako na prvi pogled svojom konzervativnošću ostavlja utisak pogrešnije teorije od one prve, ipak se dosta često susreće u zapadnoj vojnoj literaturi.

Na osnovu izloženog izlazi da je ratna praksa preko ratnih iskustava jedna od osnova svake teorije ratne veštine. To znači da se pri izgradnji svake teorije ratne veštine mora najpre poći od ratnih iskustava. Ono što nova ratna sredstva i ostali novi uslovi vođenja rata nose sobom, suočava se na određen način sa ratnim iskustvima. Ovakav logičan put izgradnje teorije ratne veštine ne treba pobrkati sa stepenom učešća tri pomenuta izvora u toj izgradnji. Iako su metodološki ratna iskustva uvek osnova svake teorije ratne veštine, to nikako ne prejudicira stvarni stepen njihovoga učešća u izgradnji svake konkretne teorije ratne veštine. Koliki će taj stepen biti zavisi, pre svega, od toga kolike su kvalitativne promene izvršene u sredstvima i ostalim uslovima za vođenje rata. Ukoliko su te promene veće, utoliko će učešće iskustvenih normi iz prošlih ratova u izgradnji buduće teorije ratne veštine biti manje i obratno. Treba posebno podvući da se važnost promena ne odnosi samo na sredstva, odnosno ratnu tehniku, nego i na ostale opšte i posebne uslove vođenja rata. To znači da, i pored ogromnih kvalitativnih promena u naoružanju i ostaloj tehnici uopšte, jedna zemlja može voditi eventualni budući rat u nekim drugim uslovima (naprimer, opštem odnosu snaga, posebno odnosu u tehnici itd.) veoma sličnim sa ratom koji je vodila u prošlosti. Jasno je onda da će ona moći i trebati koristiti i ta svoja ratna iskustva uopšte i po pojedinim pitanjima, utoliko više ukoliko su uslovi budućega rata po pojedinim opštim i posebnim problemima slični sa ratom čija se iskustva koriste.

Pored toga, stepen učešća ratnih iskustava u izgradnji teorije ratne veštine zavisi još i od kvaliteta samih iskustava, kao i od toga koliko će subjektivni faktor umeti pravilno da ih koristi.

U vezi sa dosadašnjim izlaganjem hteo bih istaći još jednu, po mome mišljenju, pogrešnu pojavu koja se susreće i u našoj vojnoj literaturi, a koren joj je u nepotpunom razumevanju odnosa tih osnovnih izvora u izgradnji teorije ratne veštine. Smatra se da svaki od osnovnih izvora bitno formira jedan deo teorije ratne veštine koji ima relativno zaseban značaj i samostalnost. Tako, na primer, često se ističe da onaj deo teorije ratne veštine koji je izrađen na bazi izučavanja prošlih ratova, ukoliko je objektivno, naučno obrađen i obuhvata iskustva većeg broja država, čak dobija opšti, univerzalni značaj i važi, načelno, za sve oružane snage bilo koje zemlje. Međutim, teorija ratne veštine ne može imati svoj zasebni deo koji je obrađen samo na bazi ratnih iskustava, niti on kao takav može da fungira u teoriji ratne veštine. Ako se shvata suština jedinstva teorije ratne veštine, onda se zaključci izvedeni iz ratnog iskustva ne mogu smatrati delom teorije ratne veštine u njenoj finalnoj formi, nego samo elementom koji će se kombinirati sa ostalima i tek će ta kombinacija dati gotovu, rezultatski jedinstvenu teoriju ratne veštine. Mislimo da je pomenuto shvatanje rezultat pomalo mehanicističkog gledanja na ulogu osnovnih izvora u izgradnji teorije ratne veštine.

Uz tako načelno dato mesto i ulogu ratnih iskustava u izgradnji teorije ratne veštine potrebno je istaći još neke bitne karakteristike o kojima je nužno voditi računa. Svaka iskustvena norma mora se svestrano razmotriti, ali pre svega treba ustanoviti sledeće:

— Šta je bilo pravilno a šta pogrešno sa stanovišta one konkretne istoriske situacije iz koje je ta norma izišla?

— Šta je u toj normi nebitno, slučajno, a šta opšte, relativno zakonito?

— Šta je to bitno novo i ima tendenciju razvoja u budućem ratu, iako u datoj istoriskoj situaciji nije igralo značajnu ulogu, odnosno, šta je to što ima tendenciju odumiranja iako je u datom momentu možda i dominantno?

— Šta se od onoga što je relativno zakonito može koristiti za teoriju i doktrinu budućega rata, a šta se opet od toga može koristiti u specifičnim uslovima jedne zemlje ili jedne određene situacije?

Osnovni pozitivan rezultat proučavanja svih iskustava jeste u tome što daje mogućnost pravilnog rezonovanja radi snalaženja u raznim situacijama i raznim uslovima, a ne neko pozitivno poznavanje recepata po kojima bi se radilo. Zbog toga jedan od prvih zahteva od istraživačko-naučnog rada na sređivanju i korišćenju iskustava jeste objektivno-kritički odnos prema iskustvima, bez obzira na to čija su i koliko su na prvi pogled korisna. Pored ostalog, treba, naprimer, voditi računa i o tome da se ne mogu sa sigurnošću glorifikovati svi postupci pobednika u uslovima kad je on imao takvu opštu nadmoćnost da pobeđeni, makar izvesne stvari vrlo dobro radio, nije mogao značajnije uticati na opšti ishod borbe. Tu se često gube iz vida dobre stvari koje je pobeđeni radio i obratno, ne uočavaju se uvek čak i ozbiljne greške koje je pobednik učinio.

Potrebno je imati u vidu da različiti uslovi korišćenja potpuno različito reflektuju jedno isto iskustvo u istom vremenskom periodu, tj. različiti uslovi pojedinih zemalja i konkretnih borbenih situacija zahtevaju potpuno različito korišćenje istih iskustava.

* * *

Pokušaću da konkretnom analizom nekih primera iz Drugog svetskog rata i NOR-a dokažem metodološku i suštinsku vrednost postavki iznetih u prethodnom izlaganju.

NAČIN UPOTREBE, ORGANIZACIJA I FORMACIJA
OKLOPNIH JEDINICA U POČETNOM PERIODU DRUGOG
SVETSKOG RATA

Poznato je da je u početnom periodu Drugog svet-skog rata Nemačka imala bitno drukčiju doktrinu upotrebe, pa prema tome i organizaciju i formaciju oklopnih jedinica, nego, naprimer, Francuska i SSSR. Dok su Nemci svoje oklopne jedinice upotrebljavali u masi, na glavnom pravcu udara, na uskom frontu u prvom ešelonu i dok su im one bile nosioci strategiskog manevra, dotle su Francuzi i Sovjeti svoje oklopne jedinice upotrebljavali prvenstveno za izvršavanje taktičkih zadataka pružajući neposrednu i posrednu vatrenu podršku pešadiji. To je, naravno, imalo za posledicu adekvatnu organizaciju i formaciju oklopnih jedinica. Kod Nemaca su krupne oklopne formacije — korpusi i armije, kod Francuza najveća jedinica je oklopna divizija, a kod Sovjeta oklopna brigada, dok su tek 1942 god. formirali oklopne korpuse i armije. Rezultati tako bitno različitih rešenja upotrebe, organizacije i formacije oklopnih jedinica kod Nemaca, Francuza i Sovjeta su veoma dobro poznati.

Postavlja se pitanje kakvi se zaključci opšteg značaja mogu izvući iz proučavanja tih iskustava?

a) Doktrina upotrebe oklopnih jedinica sa kojom su Nemci ušli u Drugi svetski rat bila je znatno bolja od sovjetske i francuske. Ona je pravilnije uočila i shvatila mogućnosti koje je pružao tenk kao borbeno sredstvo. Upravo te mogućnosti bile su jedna od osnova na kojima je građena celokupna nemačka doktrina munjevitog rata. Sva iskustva Prvog svetskog rata našla su posve drugo mesto u nemačkoj nego u francuskoj ili sovjetskoj doktrini. Ona su se savim drukčije reflektovala kod Nemaca, koji su u tenku podržavanom avionom videli osnovno sredstvo koje će budući rat učiniti izrazito manevarskim, nego kod Francuza koji su na tenk gledali kao na pomoćno sredstvo vatrene podrške. U skladu sa tako različitim gledanjima na ulogu i mogućnosti tenka i tenkovskih jedinica, došlo je i do adekvatno različite organiza-

cije i formacije tih jedinica, tako da su Nemci i po ovome pitanju imali bolje rešenje i veliku prednost.

b) Prava vrednost nemačke doktrine u primeni ne može se potpuno realno oceniti samo na osnovu rezultata koje su Nemci postigli u početnom periodu Drugog svetskog rata, jer ti rezultati, kao što sam već ranije rekao, dolaze i kao posledica izrazitih slabosti i grešaka njihovih protivnika, pogotovo što su to greške uglavnom subjektivne prirode. Da su Francuzi i Sovjeti upočetku imali pravilno gledište o upotrebi oklopnih jedinica i u skladu s tim njihovu odgovarajuću organizaciju i formaciju, kao što su objektivno realno mogli, drukčije bi izgledala i primena nemačke doktrine. U tom slučaju Nemci bi, na primer, obavezno morali voditi računa o nezaštićenim bokovima svojih izduženih »klinova«. To bi bitno menjalo stvar, jer bi smanjivalo tempo nastupanja, zahtevalo veće snage itd., tako da bi primena te nemačke doktrine imala sasvim drugu fizionomiju i druge rezultate. Prema tome, uglavnom pozitivno nemačko iskustvo o upotrebi tenkovskih jedinica iz početnog perioda Drugog svetskog rata treba smatrati kao krnje i jednostrano sa stanovišta izgradnje savremene teorije ratne veštine. Jer, nikada teoriju ratne veštine budućega rata ne možemo graditi i na pretpostavci da će protivnik praviti tako kardinalne greške kao što su to činili Francuzi i Sovjeti, pogotovo što je Drugi svetski rat sam po sebi poučno iskustvo u tom smislu.

Ako bismo pobrojana iskustva o upotrebi tenkovskih jedinica u početnom periodu Drugog svetskog rata suočili sa nekim bitnim karakteristikama savremenog tehničkog razvitka u svetu, mogli bismo približno ustanoviti gde je i kakvo mesto tih iskustava u izgradnji savremene doktrine oklopnih jedinica.

Upotreba atomskog i hidrogenskog oružja daje nekoliko karakteristika budućim ratnim dejstvima koja će imati jake reperkusije baš na dejstvo oklopnih jedinica. Neke od tih karakteristika bile bi sledeće:

a) Veća rastresitost borbenog poretka, a to znači veća rastojanja između borbenih ešelona uz istovremenu po-

trebu da se ta raštojanja znatno brže savlađuju, kako bi se mogli eksploatirati rezultati upotrebe atomskog oružja. To je poseban problem u operativno-strategiskim okvirima kad se zna da će upotreba komunikacija biti znatno otežana, ponegde i ponekad i sasvim onemogućena.

b) Problem što brže eksploatacije dejstva atomskog oružja vezan je i za sekundarno zračenje.

c) Zahvaljujući razvoju vazduhoplovstva postoji mogućnost masovne upotrebe vazdušnodesantnih manevara. To je jedan od elemenata koji će rat činiti veoma pokretnim, brzim i elastičnim.

Lako je uočiti kako svaka od pomenutih karakteristika prosto u prvi plan ističe upotrebu oklopnih jedinica. One se javljaju kao rešavaoci mnogih problema koje će ratu nametnuti savremena tehnička dostignuća. To znači da je perspektiva razvitka oklopnih jedinica veoma velika, posebno da će se sve više razvijati njihova relativno samostalna manevarska uloga, kako u taktičkim tako i u strategiskim okvirima. Zato su i nemačka iskustva upotrebe oklopnih jedinica iz početka perioda Drugog svetskog rata veoma interesantna za savremenu teoriju ratne veštine. Naprimera, veoma su interesantna kako pozitivna tako i negativna iskustva obezbeđenja bokova izduženih »klinova«, način i organizacija snabdevanja jedinica koje su vršile duboke prodore, kako se održava tempo nastupanja u dubinu itd.

Za razliku od nemačkih iskustava francuska i sovjetska iskustva iz početnog perioda Drugog svetskog rata nemaju skoro nikakav praktični značaj za savremenu teoriju ratne veštine, osim što služe kao pouka kako nije trebalo raditi.

Ova rezonovanja odnose se na onaj način ratovanja koji će verovatno dominirati u svetskim razmerama, a to znači na rat među blokovima. Međutim, ako bismo tim zaključcima i analizama koje su dovele do njih prišli sa stanovišta malih vanblokovskih zemalja, onda bi oni, svakako, bitno drukčije izgledali. Naime, i te zemlje bi morale usvojiti pomenute zaključke kao verovatnu osnovu po kojoj će raditi njihov eventualni protivnik. Ali, oče-

vidno je da njihove ekonomske i druge mogućnosti traže potpuno drukčija rešenja u pogledu zadataka i načina upotrebe oklopnih jedinica. Jer, izgradnja oklopnih jedinica u duhu ranije istaknutih zaključaka zahteva, između ostaloga, njihov veliki broj, jako vazduhoplovstvo radi podrške i zaštite i atomsko oružje. Ako nedostaje ma koja od pomenutih stvari, onda se i doktrina o velikoj relativno samostalnoj ulozi oklopnih jedinica ne može realizovati u savremenim uslovima. Otuda, pomenuta iskustva upotrebe tenkovskih jedinica iz početnog perioda Drugog svetskog rata imaju za razne zemlje različiti značaj, različite pouke, pa, prema tome, i drukčiji metodološki i suštinski način njihovog korišćenja.

Za male, vanblokove zemlje koje se spremaju za odbranbeni rat ta iskustva su interesantna, pre svega, sa stanovišta odbrane od jakih tenkovskih napada, zatim sa stanovišta što racionalnije upotrebe relativno malog broja tenkova.

Vidimo, dakle, kako različiti uslovi korišćenja jedno isto iskustvo različito reflektuju.

EVOLUCIJA ODBRANE

Jedna od osnovnih karakteristika po kojoj se odbrana iz Drugog razlikovala od one iz Prvog svetskog rata jeste aktivnost. U skladu sa znatno efikasnijim napadom u odnosu na onaj iz Prvog svetskog rata, i prema tome, njegovim znatno većim mogućnostima za brže, elastičnije, manevarskije rešavanje zadataka, i odbrana je morala evoluirati, postajući aktivnija da bi parirala takve mogućnosti napada. No, i pored te svoje aktivnosti, ona je u Drugom svetskom ratu još uvek zadržala u velikoj meri one »pasivne« elemente zbog kojih se odbrana smatrala, u ograničenom stepenu, jačim vidom dejstva od napada. Kao što je poznato, tu teoriju o odbrani kao jačem vidu dejstva od napada razvio je Klauzevic i ona se prihvatila manje-više svugde, tako da je još i danas mnogi smatraju tačnom.

Ovde je interesantno nekoliko pitanja:

1. — Da li je pojačana aktivnost odbrane u Drugom svetskom ratu u odnosu na Prvi onaj faktor koji ima tendenciju daljeg i kakvog razvitka u budućem ratu? Na ovo pitanje može se sa sigurnošću odgovoriti potvrdno. Evo zbog čega. Već smo videli da je osnovni uzrok koji uslovljava veću ili manju aktivnost odbrane karakter napada, koji je, sa svoje strane, uslovljen, pre svega, materijalno-tehničkim činiocem napada. Ako je napad dinamičniji, pokretljiviji, brži, raznovrsniji, onda i odbrana mora postajati aktivnija da bi mu se suprotstavila i obratno. Pošto savremena tehnička sredstva očigledno rapidno povećavaju upravo one osobine napada koje prouzrokuju veću aktivnost odbrane, to je jasno da će odbrana u budućem ratu napraviti još kvalitativniji skok u svojoj aktivnosti nego što je to bio onaj koji je napravila u Drugom svetskom ratu. Prema tome, iskustva o aktivnosti odbrane iz Drugog svetskog rata od prvorazrednog su značaja za odbranu budućeg rata.

2. — Da li savremeni uslovi sve više brišu oštru granicu između napada i odbrane? Pozitivan odgovor i na to pitanje izgleda nepobitan jer, ukoliko odbrana više postaje aktivna, utoliko se ona, po formi dejstva, sve više približava napadu. U taktičkim okvirima ta se granica još nekako i može povući. Međutim, u strategiskim okvirima to je znatno teže. Tu se vrlo mnogo isprepliću napadna dejstva sa odbranbenim te je teško naći čist napad ili čistu odbranu. S obzirom na sve veće aktiviranje odbrane, dakle, po formi dejstva približavanje napadu, mislim, da u budućem ratu razlici odbrane od napada po cilju neće biti adekvatna i razlika po formi dejstva. Uzmimo, naprimer, dejstvo oružanih snaga u celini: na kopnu se može biti u defanzivi, u vazduhu u ofanzivi, na moru i jedno i drugo, a da pri tome forme napadno-odbranbenih dejstava sva tri vida oružane sile budu veoma različito kombinovane.

3. — Da li, u skladu sa gore istaknutim karakteristikama, savremena odbrana gubi preimućstvo nad napadom, čak i u onim ograničenim okvirima u kojima je to

postavio Klauzevic? Izgleda da je logičan odgovor i na to pitanje potvrđan. Ukoliko se odbrana po formi dejstva sve više izjednačuje sa napadom, utoliko ona gubi od svoga preimućstva. Klauzevic, obrazlažući svoju teoriju, ističe da upravo elementi »pasivnosti« uslovljavaju da je odbrana jači vid dejstva od napada. Ta konstatacija je data u uslovima kad su mogućnosti — pre svega vatrene i ostale — tehničkih sredstava bile takve da je pripremljeno i posednuto zemljište pružalo veće pogodnosti braniocu nego napadaču. Istina, i Klauzevicu je bilo jasno da se rat u celini ne može dobiti samo odbranom, pa u tom smislu i stoji njegova suštinska ograda, koja ograničava prednosti odbrane i svodi ih na sasvim određeni okvir. Zbog toga se on zalaže i za aktivnost odbrane, pa u tome ide čak dotle da protivofanzivu, za koju je trebalo stvoriti prethodne uslove vođenjem strategiske odbrane, uključuje u odbranu i kaže da bez te protivofanzive ili protivudara nijedna odbrana nije potpuna, prava, da joj nedostaje baš taj najvažniji, finalni deo. Međutim, očevidno je da strategiska protivofanziva o kojoj Klauzevic govori nije više nikakva odbrana ni po cilju ni po načinu dejstva. On je, dakle, video jednu logičnu i stvarnu protivrečnost između svoje teze po kojoj je odbrana jači vid dejstva od napada i druge, po kojoj se rat ne može dobiti samo odbranom. Ali, on nije teoriski potpuno uspeo naći rešenje tih dveju protivrečnosti i dokazati da su i jedna i druga teza u određenim istoriskim uslovima bile tačne i da, suštinski, nisu isključivale jedna drugu ako se posmatraju u dijalektičkom jedinstvu svog postojanja u širim okvirima — rata kao celine. On je pokušao naći to rešenje na taj način što je protivofanzivu uključio u odbranu. Očevidno je da je to u suštini mehanicističko rešenje i da znatno odudara od njegovih dijalektičkih rezonovanja po nizu drugih pitanja.

Klauzevic je, govoreći o odbrani kao jačem vidu dejstva u pomenutim ograničenim okvirima, u želji da što jače istakne osnovu na kojoj počiva njegova teza, rekao: »Ne plašimo se optužbe protivu našeg mišljenja: da je

najpasivnija odbrana i najjača«. (Klauzevic: »O ratu« str. 321 — izdanje »Vojnog dela« 1951 godine.)

Ali, očividno je da jedno takvo apsolutiziranje jedne strane stvari, makar i osnovne, ima kao i svaka jednostranost, određenijih nedostataka i može da postigne potpuno suprotan efekat od željenoga. I on je to video i zato se na drugim mestima zalaže opet za aktivnost odbrane. To je i razumljivo, jer tu postoji određena mera odnosa pasivnosti i aktivnosti koja je diktirana karakteristikama napada. Ako se ta mera pređe, dobijamo novi, suprotan kvalitet. Ono što je bilo pozitivno pretvara se u svoju suprotnost. To praktično znači da je prevaziđena mera pasivnosti u odbrani upravo čini nesposobnom da se suprotstavi napadu. Ali je zato očividno da, ukoliko odbrana gubi od svoje pasivnosti i po stepenu aktivnosti sve se više približava napadu, utoliko se ona i po jačini, kao vid dejstva, sve više izjednačuje sa napadom, gubeći svoja preimućstva. Mislim da bismo analizom i upoređivanjem iskustava iz Prvog i Drugog svetskog rata za ovu konstataciju našli apsolutnu potvrdu.

Ako tome pitanju priđemo sa stanovišta savremenih uslova doći ćemo do zaključaka koji, mislim, kvalitativno drukčije postavljaju odnos odbrane i napada. Danas je manje-više svakom potpuno jasno da odbrana, ukoliko se želi uspešno suprotstaviti napadu, mora biti neuporedivo aktivnija od one iz Drugog svetskog rata (ranije su postojala i potpuno suprotna mišljenja i o njima se pisalo u vojnoj literaturi Zapada) i to najmanje u onolikom stepenu koliko su mogućnosti napada za brža i raznovrsnija dejstva porasla. To znači da će se odbrana po formi dejstva sve više približiti napadu, jer aktivna dejstva u odbrani, po formi i do određenog stepena po suštini, i nisu ništa drugo nego napadna dejstva. Prema tome, i odbrana će sve više gubiti onaj osnovni faktor, koji je nju, u određenim okvirima, činio jačim vidom dejstva od napada. Ovde se sada mogu postaviti dva pitanja: prvo, da li, analogno gornjem rezonovanju, dolazi do potpunog brisanja razlike između napada i odbrane kao vidova dejstva; i drugo, da li odbrana i u onim ograničenim okvirima gubi od svojih

preimućstava samo adekvatno stepenu jačanja svoje aktivnosti ili je tu, zahvaljujući određenim faktorima, došlo do sasvim kvalitativnih promena koje su, možda, znatno veće.

U odgovoru na prvo pitanje ukratko bi se moglo reći ovo: iako se odbrana po formi dejstva znatno približavala napadu, ona se ipak potpuno ne identifikuje sa njim, a što je još važnije, ona će se po cilju i dalje bitno razlikovati od napada.

Odgovor na drugo pitanje, mislim, znatno je teži. Formalno, logički bi gubitak određenih ograničenih prednosti odbrane nad napadom bio adekvatan stepenu iščežavanja osnove — »pasivnosti« — iz odbrane, na kojoj je ta prednost bazirala. Međutim, postoji nekoliko ozbiljnih razloga koji navode na mnogo radikalniji zaključak. Savremena tehnička sredstva su po svojim osobinama i raznovrsnim mogućnostima mnogo više napadna nego odbranbena. Mogućnosti vazduhoplovstva, raketno, atomsko i termonuklearno naoružanje ne samo što u postupcima, taktičkim i naročito strategiskim, zahtevaju promene u smislu bitnog jačanja napadnih elemenata, nego, u mnogočemu proširuju dosadašnji opseg napada, dopunjujući, u izvesnom smislu, njegovu unutrašnju strukturu. Ako bismo za ovu tvrdnju tražili potvrdu u najširem smislu reči, mogli bismo je naći, naprimer, u analizi strategiskih dejstava dvaju protivnika koji raspolažu svim tim savremenim ratnim sredstvima. Nuklearni i termonuklearni udari ili protivudari mogu imati bitan značaj u postizanju strategiskih ciljeva određene etape rata, bez obzira na odnos napadno-odbranbenih dejstava na frontu kopnene vojske. Danas se i na Istoku i na Zapadu piše o tome da pojedini vidovi mogu samostalno izvoditi strategiske operacije i to u raznim kombinacijama, kao, naprimer: da oba protivnika vode istovremeno napadne operacije u vazduhu, a da pritom ostali vidovi vojske vode istovremeno ili napadne ili odbranbene operacije itd. To bi se, svakako, u znatno manjem stepenu moglo odnositi i na dejstva u taktičkim okvirima. Ako se, pak, ovom pitanju prilazi sa stanovišta situacije da jedna strana ne raspolaže atom-

skim oružjem, onda je upravo ta strana, u prvom redu, upućena na napadna dejstva, ako želi, što je moguće više izbeći dejstvu protivničkog atomskog oružja.

Sve to navodi na zaključak da je odbrana kao vid dejstva izgubila od svojih ograničenih prednosti nad napadom znatno više nego što je stepen iščezavanja iz nje osnove na kojoj je ta prednost bazirala — »pasivnosti«. Staviše, po mnogočemu izgleda da je tu došlo do sasvim kvalitativne promene odnosa u korist napada. Jasno je da je tu tvrdnju teoretski veoma teško *potpuno dokazati*, jer je to jedna od dosta čestih postavki teorije ratne veštine koju, sa sigurnošću, može dokazati ili opovrgnuti samo ratna praksa.

NOĆNE BORBE

U Drugi svetski rat ušlo se sa shvatanjima da će noćna dejstva biti ograničena i da nikako neće prelaziti taktičke okvire. Takva predviđanja pokazala su se nestvarnim, jer su se noćna dejstva razvijala često prevazilazeći taktičke, pa ponegde, naročito pri kraju Drugog svetskog rata, i operativne okvire. Na Istočnom frontu bilo je obostranih noćnih napada. Po prelasku inicijative na stranu Rusa, Nemci su noćna dejstva često primenjivali, naročito u situacijama kad je trebalo vršiti proboj iz okruženja. Inače, pri kraju Drugog svetskog rata u Italiji i na Zapadnom frontu Nemci su manje-više sva uspešna napadna dejstva vezivali za noć.

Rusi su masovnije praktikovali noćne napade u taktičkim i operativnim okvirima, stalno su proučavali i usavršavali noćna dejstva, tako da su u drugoj polovini Drugog svetskog rata postizali i odlične rezultate, vršeći prodor i do 16 kilometara u toku jedne noći u dubinu neprijateljske odbrane.

Dakle, noćna dejstva su se jako razvila u toku Drugog svetskog rata ali, ako posmatramo rat u celini, izuzimajući naš, ona ipak nisu bitno prevazilazila taktičke i operativne okvire. Međutim, zahvaljujući savremenim tehničkim sredstvima kao i proučenim iskustvima iz Drugog svetskog rata o mogućnosti noćnih dejstava, postoje

uslovi da se u budućem ratu daleko više razviju i da postanu normalan način borbenih dejstava i to, ne samo u taktičkim, nego i u strategiskim okvirima. Štaviše, ima mnogo izgleda da kod nekih zemalja i armija, naročito manjih, to postanu češće i normalnije praktikovana dejstva nego što će biti dnevna.

Interesantno je razmotriti neke od karakteristika noćnih borbi sa stanovišta savremenih tehničkih dostignuća. Uzmimo, naprimer, poznato iskustvo Drugog svetskog rata da su noćni napadi izvođeni znatno zgusnutijim borbenim poretkom uz, skoro, na pola smanjena normalna dnevna rastojanja i otstojanja. Kako to iskustvo izgleda ako se suoči sa dejstvom atomskog oružja i dosta razvijanim tehničkim sredstvima noćnoga izviđanja danas? Izgleda da će se norme rastojanja i otstojanja u okviru borbenog poretka pri noćnim dejstvima morati menjati, i to, ne samo proporcionalno opštim promenama tih normi predviđenim za normalna dnevna dejstva, nego znatno više, tako da će se te norme uglavnom približavati dnevnim, mada se sa njima sigurno neće i potpuno izjednačiti. U tom pravcu jako deluju savremena tehnička dostignuća. Ne sme se stvarati rentabilan atomski cilj noću kao ni danju, mada, i pored usavršavanja svih tehničkih sredstava noćnog izviđanja, noć još uvek pretstavlja veliku zaštitu u odnosu na dan. Osim toga, savremena tehnička sredstva omogućuju relativno brže savlađivanje prostora noću, tako da s te strane otpada potreba za znatno većim približavanjem rezervi, drugih ešelona itd. radi održavanja potrebnoga tempa u napadu, ili brzine reagovanja u odbrani.

PROBLEM PROSTORA NA BAZI ISKUSTAVA NOR-a

Već je Drugi svetski rat istakao u prvi plan problem prostora za one zemlje koje su bile žrtve agresije. Sve evropske zemlje koje su bile napadnute od strane Nemačke, osim Sovjetskog Saveza, bile su »male« za odbranu. Još je, dakle, u Drugom svetskom ratu napadač raspola-gao takvim tehničkim sredstvima koja su mu omogućila-

vala veliki tempo napada, da su se sve zemlje, osim onih najvećih, našle, pored ostalog, pred problemom pomanjkanja prostora potrebnog za izvođenje odbrane.

Pošto savremena tehnička sredstva omogućuju neuporedivo veći tempo nastupanja, to se problem prostora pojavljuje u znatno oštrijoj formi nego što je to bilo u Drugom svetskom ratu i to, ne samo za male i srednje nego i za velike zemlje, ili čak i za koaliciju većeg broja zemalja. Kako to izgleda može se videti iz činjenice da pojedine armije predviđaju dubinu bližeg zadatka jedne strategijske operacije na oko 1.000 kilometara.

Prema tome, one zemlje i narodi koji su spremni i hoće da se bore, a ne da podlegnu prvom munjevitom nalletu napadača, moraju, između ostalog, i problem prostora rešavati na način koji izlazi iz okvira klasičnih, isključivo frontalnih principa ratovanja. Mi u tome pogledu možemo naći izvanredne pouke u NOR-u. Nismo mi u NOR-u potpuno ignorisali prostor, kako bi to nekom površnom posmatraču moglo izgledati. Naprotiv, uvek smo težili da povećamo slobodnu teritoriju, međutim, zahvaljujući drugim faktorima, posebno brojnom i tehničkom odnosu naših i neprijateljskih snaga, nismo slobodu manevra mogli podrediti obaveznom čuvanju stvorene slobodne teritorije. Za nas je slobodna teritorija imala, pored političkog, i čisto vojni značaj. Zato smo branili slobodne teritorije dotle dok je ta odbrana mogla da se odvija u okvirima načela naše strategije i taktike. Ali, čim bi pretila opasnost da se ta načela naruše, a to praktično znači da prihvatimo kruto frontalni način ratovanja koji nam je pokušavao naturiti neprijatelj, mi bismo odustajali od odbrane dotada stvorene slobodne teritorije, napuštajući je, da bismo istovremeno ofanzivnim deistvima stvarali na drugoj strani novu, obično, još veću slobodnu teritoriju. Mi smo na taj način u uslovima NOR-a rešavali problem prostora. Relativno malu teritoriju Jugoslavije pretvorili smo svojim načinom dejstva u praktično beskonačan prostor za neprijatelja. Valja napomenuti da to nije idealno rešenje problema prostora, nego da je to nužno rešenje u uslovima inferiornog odnosa snaga prema

neprijatelju. Kad se taj opšti odnos snaga za vreme NOR-a promenio u našu korist, onda je i naš odnos prema teritoriji postao drukčiji. Mislim da takvo naše iskustvo u pogledu rešavanja problema prostora ima izvanredan značaj za savremene uslove.

ZAVISNOST I MEĐUSOBNI UTICAJ PROTIVNIČKIH DOKTRINA U SVETLOSTI ISKUSTAVA NOR-a

Dok je nemačka doktrina munjevitog rata trijumfovala po Evropi i za jedan određeni period vremena u Sovjetskom Savezu, dotle su se njena osnovna načela pokazala neuspešnim u borbi protiv NOR-a. To je toliko poznata stvar da nema nikakve potrebe za analizama i objašnjenjima, nego je, mislim, interesantnije izvući odatle neke zaključke koji bi imali opštu teoretsku vrednost. Oni bi se uglavnom mogli svesti na ove:

1. — U jednom istom vremenskom periodu ne može jedna doktrina imati univerzalan značaj. Važan faktor koji omogućuje uspešnu realizaciju jedne doktrine jeste i doktrina protivnika. Ukoliko je neprijateljska doktrina bliža najboljem rešenju korišćenja realnih uslova za rat, utoliko ona mora imati jačeg uticaja na doktrinu svoga protivnika. Naprimer, doktrina sa kojom je Francuska ušla u Drugi svetski rat nije, ni izdaleka, koristila sve realno postojeće objektivne uslove tadašnje situacije, pa, analogno tome, i Nemačka, pri stvaranju i razvijanju svoje doktrine, nije bila naročito obavezna da vodi računa o francuskoj doktrini, osim u smislu što većeg korišćenja njenih slabosti, a ne u smislu ispravljanja slabosti vlastite doktrine koja bi se mogla uočiti u poređenju sa protivničkom. Međutim, nemačka doktrina morala je trpeti bitne izmene u borbi protiv NOR-a u Jugoslaviji. Naša doktrina maksimalno je koristila sve postojeće objektivne i subjektivne uslove za uspešno vođenje upravo onakvog rata kakav smo mi vodili. Određeni uslovi su, dakle, rodili takav način rata da bi u povratnom dejstvu baš takav način rata bio u stanju da najpotpunije iskoristi te iste uslove koji su ga rodili. Doktrina koja je sve to imala

u vidu i na tim faktorima bila zasnovana, morala je dovesti u pitanje načela doktrine munjevitog rata pri njihovom međusobnom sukobu. To je potpuno logično još i zbog toga što se predstavnik doktrine munjevitog rata javlja kao napadač, koji se nije pripremio za vođenje rata kakav mu je nametnut i drugo, što je doktrina munjevitog rata dobrim delom bazirala na slabostima protivnika kojih, naravno, nije bilo u našem NOR-u.

2. — Stepem međusobnog uticaja doktrina dvojice protivnika zavisiće od toga čiji je način ratovanja vitalniji i više odgovara konkretnoj društveno-istoriskoj i vojno-političkoj situaciji. No, jedna stvar može se smatrati zakonitom, a to je, da dominantan uticaj na karakter i fizionomiju rata vrši ona doktrina koja je elastičnija, sveobuhvatnija, koja se može lako prilagoditi bitno različitim situacijama i koja, prema tome, sveobuhvatnije koristi sve postojeće uslove za vođenje rata.

NOR U SUŠTINI I PRETEŽNO STRATEGISKA OFANZIVA

Na kraju, još jedno pitanje koje je interesantno sa stanovišta metoda i suštine klasifikacije iskustava NOR-a. Da li je NOR bio pretežno strategiska ofanziva ili strategiska defanziva? Tu postoje različita mišljenja.

Pre nego što bismo analizirali ta različita mišljenja, treba odmah napomenuti da bismo sasvim promašili ako bismo u NOR-u tražili strategisku ofanzivu ili defanzivu po uzoru na te kategorije iz frontalnog načina ratovanja. Takvih kategorija u NOR-u nema, niti ih je moglo biti iz prostog razloga što je to drugi, specifičan način ratovanja koji je, normalno, morao imati i svoje posebne zakone i kategorije. Istina je da se i NOR u svojoj završnoj fazi po formi znatno približio klasičnom frontalnom načinu ratovanja karakterističnom za Drugi svetski rat, mada se sa njim nikada nije potpuno izjednačio. U toj fazi njegovi se postupci i norme mogu donekle, mada opet ne sasvim, upoređivati sa onima iz frontalnog načina ratovanja. Strategiska ofanziva i defanziva određene su kategorije koje je teorija strategije fiksirala na bazi izu-

čavanja klasičnog frontalnog načina ratovanja. Prema tome, strogo uzevši, ne bi bilo pravilno upoređivati pojmove izišle iz jedne stvarnosti sa praksom koja je kvalitativno drukčija. Međutim, kako mi nemamo obrađenu i ozakonjenu terminologiju NOR-a, naročito ne sa stanovišta i u domenu teorije strategije, to ćemo se terminima strategiske ofanzive i strategiske defanzive uslovno poslužiti, podrazumevajući tu samo onu osnovnu suštinu stvari koja bi se u vidu pitanja mogla formulisati i ovako: da li je NOR, posmatran u celini i u strategiskim okvirima, pretežno predstavljao ofanzivu ili defanzivu?

Argumenti onih koji smatraju da je NOR u suštini predstavljao strategisku defanzivu bili bi uglavnom sledeći:

1. — Mi smo bili u odbrani, odnosno branili smo svoju zemlju od okupacije, pa smo, prema tome, vodili strategisku odbranu.

2. — U domenu taktike mi smo bili manje-više stalno u ofanzivi, a u domenu strategije u defanzivi, jer nam, u velikom periodu rata, opšti odnos snaga nije dozvoljavao da preduzmemo strategisku ofanzivu. Tada, kad se opšti odnos snaga promenio u našu korist, i mi smo iz okvira ofanzivnih taktičkih dejstava prešli i na ofanzivna strategiska dejstva.

3. — Vremenski dobar deo NOR-a protekao je u velikim neprijateljskim ofanzivama kad smo bili prinuđeni da se branimo.

Mislim da se nijedan od pomenutih argumenata zajedno sa svojim obrazloženjima ne bi mogao prihvatiti. Uzmimo prvi argument. Njegova osnovna slabost je u tome što on brka pojmove, identifikujući odbranbeni rat sa strategiskom defanzivom. Istina je da smo mi vodili odbranbeni rat, ali to nikako automatski ne znači da se takav rat mora voditi isključivo defanzivom u strategiji. Naprotiv, i odbranbeni rat se može voditi najbeskompromisnijom strategiskom ofanzivom. Za to ima vrlo mnogo primera u istoriji ratova.

Kod nas je i specifičan slučaj i u tome smislu što NOR nije značio kontinuelan produžetak aprilskog rata. Nije to, dakle, bio prelaz armije potučene u frontalnom načinu ratovanja na partizanski način, da bi to davalo

jedan opšti pečat NOR-u. Naprotiv, NOR je počeo bez ikakvog oslonca i veze sa starom armijom, koja je bila potpuno razbijena. To znači da NOR suštinski i sa čisto vojnog stanovišta nije značio kontinuelan produžetak odbrane zemlje koju stara, regularna armija nije uspela odbraniti, nego je on predstavljao borbu za oslobođenje već okupirane zemlje. Dakle, i po suštini i po formi to je bio ofanzivan zadatak.

Što se tiče drugog argumenta teorije po kojoj je NOR predstavljao pretežno strategisku ofanzivu, treba, u prvom redu, reći da je teoretski tipičan primer navlačenja originalne specifične stvarnosti NOR-a na one teoretske kalupe koji su pravljani na bazi kvalitativno druge stvarnosti. Tvrdnja da smo u taktičkim okvirima bili u ofanzivi, ali da u strategiji nismo, mislim, da je ilustracija toga. Izgleda kao da je ta taktičko-ofanzivna dejstva trebalo pretvoriti u neku celovitu napadnu strategisku operaciju pa da bi se shvatila, ili priznala kao ofanziva u domenu strategije. Međutim, pri tome se ne vidi da bismo baš na taj način prešli na jedan drugi način ratovanja. Treba shvatiti da je zbir tih ofanzivnih taktičkih dejstava, a u mnogim periodima i situacijama, ne samo taktički nego i strategiski, predstavljao organsku celinu međusobno povezanu jednom strategiskom idejom, a organizaciski povezanu samo do toga stepena do koga je to bilo korisno u datom momentu u duhu suštine našega načina ratovanja. Ako bismo svoju praksu hteli ubaciti u stare teoretske kalupe, onda bi se za NOR još manje moglo reći da je bio strategiska defanziva nego strategiska ofanziva. Jer, mi nismo otsudno branili slobodnu teritoriju, nismo u njenom okviru imali državno težište itd. Normalno je da se u strategiskoj defanzivi smanjuje sopstvena teritorija, a kod nas se u NOR-u, naprotiv, svakodnevno povećavala slobodna teritorija itd.

Naša ofanzivna strategija u NOR-u nije se ogledala samo kroz ofanzivne vojne operacije strategiskog značaja nego, pre svega, u stalnom opštem jačanju i razvijanju NOR-a, sadržanom u svakodnevnom jačanju naših oružanih snaga, kako brojnom tako i organizaciskom, pove-

ćavanju slobodne teritorije, jačanju naših političkih pozicija itd. To je suština samo ofanzivne strategije jednog takvog rata, koja je, postepeno menjajući opšti odnos snaga, stvarala uslove i za vojne operacije relativno drukčijeg karaktera. Inače je, mislim, jasno da se defanzivnom strategijom ne bi mogli stvoriti onakvi uslovi za vođenje završnih operacija kakvi su postojali. Ako se uporede uslovi vođenja NOR-a u 1941 godini sa onim iz završnog perioda rata, mora se uočiti kvalitativna razlika u nekim bitnim faktorima — snazi oružane sile, teritoriji koju smo držali i u političkoj situaciji u zemlji. Strategiskom defanzivom u onakvom ratu kakav smo mi vodili ne bi se mogao stvoriti nijedan od pomenutih faktora. Naprimer, ne znam kako bi se strategiskom defanzivom moglo obezbediti onako stalno, rapidno povećanje naše slobodne teritorije?

U pogledu trećega argumenta koji govori o tome da je veliki deo NOR-a ispunjen neprijateljskim ofanzivama, pa bi, analogno tome, trebalo da smo i mi za to vreme u defanzivi, moglo bi se reći da se po nerazumevanju suštine NOR-a ne razlikuje od drugoga argumenta. Naša defanziva u čisto vojnom pogledu, čak ni na onom prostoru gde je vođena neprijateljska ofanziva, nije se sa njom potpuno vremenski poklapala. Naša, da je nazovemo operativno-strategiska defanziva, obično je kratko trajala i ustupala bi mesto ofanzivi. Suprotstaviti se neprijateljevoj ofanzivi izbegavanjem borbe koju je on hteo nametnuti uz istovremeno preduzimanje sopstvene ofanzive u nekom drugom pravcu — to je postalo jedno od poznatih vitalnih operativno-strategiskih načela NOR-a.

Ako bismo sa stanovišta pitanja o kome je reč analizirali ceo tok NOR-a našli bismo, mislim, mali broj veoma kratkih vremenskih perioda zaista kad smo bili u strategiskoj defanzivi. To je i razumljivo jer bi defanziva u strategiji kod onakvog načina rata značila oduzimanje upravo onih suštinskih preimućstava koje je on imao nad neprijateljskim i na kojima je, u velikoj meri, bazirana naša pobeda u NOR-u. Prema tome, to pitanje zaslužuje da bude pravilno osvetljeno i sa stanovišta teorije strategije.

(Članak uzet iz »Vojnog dela« br. 10—11/58)

Potpukovnik DUŠAN BILANDŽIĆ

NEKE OSNOVNE KARAKTERISTIKE OPERATIVNO-TAKTIČKIH POSTUPAKA NOV I POJ¹⁾

I

Operativno-taktički postupci su zavisni od načina rešenja strategiskih problema. A osnovni strategiski problem našeg rata sastojao se u tome kako da se uspešno vodi i završi Oslobođilački rat u uslovima izrazite nadmoćnosti agresora u živoj sili, a naročito u ratnoj tehnici.

Na jednoj strani okupatorsko-kvislinška vojska, koja je 1942/1943 godine brojala oko 830.000 vojnika, svrstanih u 38 kompletnih divizija sa oko 500.000 vojnika i više samostalnih brigada, pukova i bataljona sa oko 330.000 ljudi, što odgovara snazi od oko 52 divizije, bila je moderno naoružana i obučena za frontalno ratovanje. Ona je i tražila baš takve borbe u kojima će u nejednakim uslovima, na otvorenom bojnopolju nametnuti odlučujuću bitku našim snagama na što manjem prostoru i re-

¹⁾ Razmatranja u ovom članku su pokušaj da se prikažu neki osnovni metodi borbenih dejstava Narodnooslobodilačke vojske. Prema tome, članak se ne odnosi na početni i završni period našeg rata, sem ukoliko se to izričito kaže, već na period 1942, 1943 i 1944 godine.

šiti je u što kraćem vremenu. Nasuprot tako snažnoj neprijateljskoj vojsci stajala je naša koja je u tom periodu brojala oko 150.000 boraca, a bila je naoružana pretežno pešadiskim naoružanjem.

Zbog toga je naša vojska, nasuprot neprijateljskoj doktrini »blickriga«, koja traži frontalne sudare i rešenje rata sa nekoliko odlučujućih kratkotrajnih bitaka, nametnula neprijatelju svoju doktrinu ofanzivnog i dugotrajnog rata koji će se sastojati od niza bojeva i operacija pomoću kojih će se odnos snaga stalno menjati u korist NOV i POJ sve do stvaranja uslova za konačno oslobođenje zemlje.

Ovakvo rešenje sadrži u sebi i određeni početni oblik vojne organizacije koja se sastojala u stvaranju partizanskih odreda. Težilo se da svako selo, opština, grad, srez treba da ima, u početnom periodu, svoju borbenu jedinicu: desetinu, vod, četvu, bataljon, odred i na taj način da čitava teritorija Jugoslavije postane operaciski prostor — ratište. Istovremeno je CK KPJ dao perspektivu prerastanja partizanskih odreda u krupne vojne jedinice, pa je u prvom broju Biltena od 10. VIII. 1941 GŠPOJ odlučio: »U slučaju povoljnih strategijskih i drugih okolnosti stvoriće se iz više partizanskih odreda krupne vojne jedinice«.

Organizovanjem svenarodnog rata na čitavoj teritoriji zemlje rešeno je pitanje dimenzija prostora kao strategijskog faktora. Poznato je da je malim, a donekle i velikim zemljama nedostajao prostor za vođenje rata. Često su dimenzije neke zemlje bile manje od dimenzija jedne do dve napadne armijske operacije. Armije su kapitulirale pored ostalog i zato što nisu imale prostor za manevar po dubini. Nasuprot tome mi smo naš relativno mali prostor određenom strategijom vođenja rata pretvorili u relativno beskonačni prostor i vodili na njemu 4-godišnji rat. To se postiglo putem specifične fizionomije našeg fronta, koja se bitno razlikovala od fizionomije frontova Drugog svetskog rata, koji su imali oblik neprekidnih linija.

Sve borbene jedinice u Drugom svetskom ratu, osim onih koje su vodile partizanski rat, postrojavale su se u homogen i relativno zbijen borbeni poredak određene širine i dubine kojim su se izvodili bojevi i operacije. Takav

oblik fronta odgovarao je postojećim materijalnim borbenim sredstvima. Samo takvim borbenim poretkom bilo je moguće najefikasnije iskoristiti ubitačnu vatru pešadijskog naoružanja, artiljerije, avijacije i oklopnih jedinica. Van frontalnog oblika rata efekat vatre modernog naoružanja rapidno opada. Svi proračuni u odnosu snaga kod takvog oblika fronta svodili su se na poređenje količine vatre u jedinici vremena. *Pri svim ostalim jednakim uslovima pobeđuje ona strana koja u jedinici vremena izbací veću masu vatre izražene u broju metaka, granata, bombi i eksploziva.*

Nasuprot šemi neprekidnog fronta, u NOR-u imamo isprekidan, isprepleten front, u kome protivnici nemaju stalan borbeni kontakt na način kao kod neprekidnog fronta. Ovde nema nikakve precizno određene linije fronta duž koje bi se efikasno izrazila vatra modernog naoružanja, jer je čitava teritorija postepeno pretvarana u front.

U periodima relativnog zatišja, na periferiji slobodne teritorije nalaze se i dejstvuju partizanski odredi, samostalni bataljoni, čete i druge jedinice, a u dubini su partizanske straže, jedinice za obezbeđenje komandi mesta, područja, bolnica i drugih ustanova. Unutar »granica« slobodne teritorije imamo glavne snage: brigade, divizije i korpuse u obliku relativno jakih manevarskih grupa uvek spremnih za aktivna dejstva. Tako, naprimer, u Slavoniji na periferiji slobodne teritorije VI korpusa dejstvuje šest partizanskih odreda i više samostalnih jedinica, a na slobodnoj teritoriji tri divizije ovog korpusa čine jaku manevarsku grupu za najrazličitija napadna i odbranbena dejstva.

Nasuprot takvom rasporedu neprijatelj je takođe, u osnovi, imao dve grupe jedinica. Jednim delom snaga je u uporištima, garnizonima i duž komunikacija obezbeđivao okupacionu vlast i vitalne objekte, a drugim je gotovo neprekidno izvodio ofanzivne akcije. Krajem 1941 i početkom 1942 okupator je u Jugoslaviji imao 30 kompletnih divizija sa oko 370.000 vojnika, a u sastavu samostalnih brigada, pukova, bataljona i četa oko 250.000. Na prvi pogled vidi se da je broj snaga van divizija neuobičajeno visok. Njihov procenat zaista iznosi oko 40% od svih sna-

ga. Ovakva struktura neprijateljskih snaga je za naše jugoslovensko ratište normalna, zato što je odbrana mnogobrojnih objekata po čitavoj ustaničkoj oblasti zahtevala da se organizuje niz uporišta i garnizona veoma različitog sastava, a za takve potrebe mogu se formirati i samostalne jedinice u nedostatku jedinica združenog sastava.

Kod ovakvog oblika fronta naše jedinice su bile u stalnom operativnom okruženju, ali su i neprijateljske snage bile okružene, jer je čitava teritorija Jugoslavije bila sastavljena od niza oslobođenih rejona i oblasti između kojih neprijatelj drži rejone oko većih gradova i zone duž glavnih komunikacija.

U periodu jačih ofanzivnih dejstava čitav front se giba, menja i kreće, naše glavne, a i neprijateljske vrlo jake snage su istovremeno u ofanzivi i u stalnim pokretima, svuda se nalaze i naše i neprijateljske snage, vrše se smeli i duboki prodori naših manevarskih grupa — brigada, divizija, operativnih grupa i korpusa — u neprijateljevu pozadinu, a okupatorske grupacije prodiru u slobodnu teritoriju. Praktično, briše se granica slobodne i okupirane teritorije jer se svuda nalaze i naše i neprijateljske snage, dolazi do velike »infiltracije« dweju protivničkih vojski na relativno velikoj »ničijoj« zemlji. Ali, sve se te mnogobrojne borbe i bojevi, prividno nošeni stihijom, odvijaju planski s obe strane.

Ovakva fizionomija jugoslovenskog ratišta u kome nije bilo *tesnog borbenog kontakta glavnih protivničkih snaga daje osnovni pečat svim operativno-taktičkim postupcima* kako naših tako i neprijateljskih snaga. Štabovi naših jedinica imali su, u većini slučajeva, *glavne snage slobodne za ofanzivne radnje i aktivna dejstva u odbrani*. Zato su naše jedinice imale uglavnom inicijativu i name-tale borbu neprijatelju u uslovima koji su njima odgovarali i koji su neprijatelja lišavali podrške teže ratne tehnike.

Tako skiciranu fizionomiju naše ratište nije zadržalo do kraja rata zato što se odnos snaga stalno menjao u korist NOV i POJ, a slobodna teritorija bivala je sve stabilnija, pa je taj proces vodio nastajanju neprekidnog

fronta. Kada je krajem 1944 oslobođena istočna polovina Jugoslavije, počeo je da se formira manje-više neprekidan front — Sremsko-slavonski u obliku tesnog i neposrednog kontakta protivnika, a južno od Save do Jadranskog Mora u obliku opšte linije »labavog dodira«, linije koju čine neprijateljski garnizoni u dolinama Bosne, Vrbasa, Une, Ličke visoravni i Hrvatskog primorja. Pozadi ove linije dejstvovali su VI i X korpus između Save i Drave, IV i XI u Kordunu, Lici, Baniji i Gorskom Kotaru i VII i IX korpus u Sloveniji.

II

NEKI OPERATIVNO-TAKTIČKI POSTUPCI U NAPADU

1. — Odnos NOV i POJ prema napadu

»U našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh« ...

Tito

Ovim rečima je Vrhovni komandant odredio odnos NOV i POJ prema napadu. Naše iskustvo, kao i iskustvo većine ratova »malih i nemoćnih« protiv »velikih i moćnih« podiže princip ofanzivnosti na stepen osnovnog zakona određene vrste rata²⁾. Na prvi pogled izgleda da je ovaj princip sam po sebi protivurečan, zato što upućuje slabijeg u ofanzivna dejstva, a to se protivi drugom principu ratne veštine koji traži nadmoćnost u napadu kao bitan uslov pobeđe.

Po pravilu, vojska agresora, naoružana jačom i modernijom ratnom tehnikom, veća po broju vojnika, obučena za vođenje operacija i bojeva po klasično frontalnim principima ratovanja, traži *otsudnu bitku u što kraćem*

²⁾ Karakteristično je da princip ofanzivnosti za male vojske postaje sve neophodniji što se ratna tehnika više razvija. To će naročito važiti za eventualan rat s upotrebom atomskih sredstava. Jedinica koja bi se u tim uslovima prihvatila duže, a naročito statične odbrane, izložila bi se uništenju još pre nego što bi stupila u dejstvo.

vremenu i na što užem prostoru, jer samo tako može da dođe do izražaja njena nadmoćnost u živoj sili, a naročito u ratnoj tehnici.

U ovakvim uslovima mala vojska pribegava specifičnim vrstama vođenja borbenih dejstava. Ona najčešće i manjim snagama zadržava napadača, a glavnim izvodi ofanzivne akcije, napadajući najčešće bokove i pozadinu neprijatelja sa težnjom da ga prisili na razvlačenje snaga u cilju počesnog uništenja. Na taj način mala vojska nameće uslove borbe, koji, u prvom redu, njoj odgovaraju, težeći, pre svega, da neprijatelja liši nadmoćne ratne tehnike. Razume se da takvi manevri traže izvanrednu smelost, hrabrost i inicijativu boraca i starešina.

Naša vojska je sve do završnih operacija za konačno oslobođenje zemlje bila slabija po broju, a naročito po količini i kvalitetu ratne tehnike. Pri tako nepovoljnom odnosu snaga jedinice NOV i POJ su, po pravilu, u toku čitavog Oslobođilačkog rata izvodile uglavnom ofanzivne akcije.

2. — Cilj napadnih dejstava

Načelo da se »neprijatelj može uništiti ili zarobiti samo napadom« usvojeno je u svim vojskama. Ono je došlo do primene naročito u napadnim operacijama Drugog svetskog rata. U tom smislu cilj napadne operacije jedinica NOV bio je takođe uništenje neprijatelja. Rezultat svake napadne operacije naših jedinica bio je razbijanje, uništenje ili zarobljavanje neprijateljskih snaga.

Međutim, u pogledu cilja, osobenost napadnih operacija NOV sastoji se u tome da je *svaka naša napadna operacija imala i određene političke, revolucionarne ciljeve koje joj je namenilo rukovodstvo ustanka i revolucije*. Evo nekih primera:

— Ofanziva grupe proleterskih brigada sa tromede Zelengore u Zapadnu Bosnu imala je za cilj:

— da se partizanske snage izvedu sa područja na kome više nisu postojali povoljni uslovi za dejstva u tom periodu rata;

— da poveže slobodnu teritoriju od sliva Neretve do Slovenije i tako stvori bazu od velike operativno-strategijske važnosti, da se sa tako velike slobodne teritorije olakša manevrovanje krupnim snagama — divizijama i korpusima — u svim pravcima;

— da se plamen ustanka prenese na one krajeve gde je tek u začetku, tj. u zonu Gornjeg Vrbasa, Kupresa, Bugojna itd.;

— da se nizom borbi učvrsti i dalje razvije bratstvo i jedinstvo naših naroda i

— da se uništi okupacioni aparat vlasti i obezbedi dalje učvršćivanje i razvijanje novih organa narodne vlasti.

Ofanziva je trajala sedam i po meseci, a ciljevi su bili ostvareni.

— U januaru 1943 otpočela je ofanziva Glavne operativne grupe divizija iz zapadne i centralne Bosne u pravcu Kosmeta i južne Srbije sa sličnim ciljem koji je imala ofanziva grupe proleterskih brigada u zapadnu Bosnu.

— 28 slavonska udarna divizija je u jesen 1943 izvršila prodor iz Slavonije u Hrvatsko Zagorje. Cilj prodora je bio da se učvrsti i dalje razvije ustanak u Hrvatskom Zagorju, Moslavini i Podravini. Oslobođenjem niza sela i nekoliko gradova (Koprivnice, Ludbrega), u sadejstvu sa tamošnjim jedinicama, divizija je taj zadatak u potpunosti izvršila.

Naše jedinice su morale, s jedne strane, da uništavaju neprijatelja, a sa druge, da u svim krajevima zemlje podižu, učvršćuju i dalje razvijaju lokalna žarišta ustanka kako bi čitava teritorija Jugoslavije postala »operacijski prostor« — ratište, jednom rečju, da obezbede da započeti NOR postane totalan svenarodni rat. Ako bi neprijatelj uspeo da pasivizira i lokalizuje žarišta rata, onda bi u sledećem potezu uništio i lokalna žarišta, a to bi neminovno vodilo porazu. Upravo zato je u NOV i POJ morao vladati ofanzivni duh, jer se time razgara ustanak, borba ide u širinu i rat za oslobođenje postaje svenarodni.

Naše ofanzive su primer kako se usklađuju operativno-taktički postupci sa opštim strategiskim ciljem.

Naime, strategijski cilj, postavljen uoči ustanka sastojao se u tome da se partizanski rat vodi na teritoriji čitave Jugoslavije. Zbog toga su ofanzivni prodori naših jedinica imali, u većini slučajeva, kao jedan od glavnih ciljeva da na novoj teritoriji učvrste i dalje razvijaju lokalne snage ustanka.

3. — *Osnovni uslovi za napad: grupisanje snaga i iznenađenje u napadnoj operaciji*

Poznato je da je grupisanje snaga za napadnu operaciju u frontalnom načinu vođenja rata, koji je dominirao u Drugom svetskom ratu, vršeno pod zaštitom neprekidnog fronta. Za pretstojeću napadnu operaciju napadač je dovodio snage iz dubine ili ih je skidao sa dela fronta na kome neće napadati, a ponekad je bez veće pregrupacije jedinica KoV otpočinjao napad, ali je u tim slučajevima obezbedio izrazitu prevlast u vazduhu, pa mu je avijacija bila element nadmoćnosti (naprimer, kod anglo-američke vojske).

Grupisanje snaga u našim uslovima imalo je svoje specifičnosti koje su dolazile od karaktera obostranog operativno-taktičkog rasporeda i odnosa snaga. Naime, jedinice NOV nalazile su se na slobodnoj teritoriji koju su okruživali odvojeni neprijateljski garnizoni i uporišta, različitog sastava i jačine, počev od streljačkog voda, čete, pešadiskog bataljona, puka, pa čak i divizije (pred napad VIII dalmatinskog korpusa Mostar je branila 369-ta, a Knin 264-ta divizija).

Zbog toga su se neprijateljski garnizoni nalazili na slobodnoj teritoriji, a ne samo slobodna teritorija u neprijateljevoj pozadini. Dakle, oba protivnika su bila u operativno-taktičkom okruženju. Prividno, obe strane su imale podjednake uslove za ofanzivna dejstva. Ali, *okupator je bio vezan za teritoriju jer je morao da čuva gradove, komunikacije i određene objekte, dok su naše jedinice bile »slobodne od slobodne teritorije«*. (E. Kardelj u pismu Loli Ribaru od 14 jula 1942 godine.)

U tim uslovima gde nemamo kontakta u obliku neprekidnog fronta gotovo sve raspoložive snage slobodne su za izvođenje manevra koji se sastoji u izboru jednog, dva ili više neprijateljskih garnizona odnosno uporišta nad kojima se ostvaruje nadmoćnost u živoj sili, a često i u pešadiskom naoružanju, i kratkim ali žestokim napadom uništavaju se. Pritom se deo snaga upućuje u demonstrativan napad ili zasede prema svim okolnim garnizonima koji mogu da intervenišu. Takvi se napadi završavaju obično još pre nego što neprijatelj uspe da pokrene jače snage u pomoć napadnutom garnizonu.

Prema tome, u uslovima opšte nadmoćnosti okupacionih jedinica — čak i u lokalnoj razmeri — nadmoćnost se postiže time što se za objekt napada izabere određen deo neprijateljskih snaga, a istovremeno se preostali deo — često glavne snage neprijatelja, — parališe demonstrativnim napadima, prepadima ili zasedama. Poznato je da se vrhunac ratne veštine u napadu sastoji u tome da se branilac tuče po delovima. A upravo to su naše snage postizale.

Iz izlaganja o grupisanju lako se da uočiti i način postizanja iznenađenja. Naše snage su se, najčešće, nalazile u takvom operativno-taktičkom položaju da su mogle da dejstvuju u više pravaca. A poznato je da je jedan od uslova postizanja iznenađenja u napadu to da branilac ne zna kada ga i gde može napasti protivnik. U uslovima frontalnog ratovanja, ponekad, postoji samo jedan do dva napadna pravca pa su zato uslovi za iznenađenje ograničeni. U našim uslovima može se reći da su u većini slučajeva postojale mogućnosti za vođenje težišnih dejstava u svim pravcima radi čega neprijatelj nije bio u stanju da ih približno sigurno i predvidi. Tako je, naprimer, VI korpus mogao za cilj svoje ofanzive birati: prugu Beograd — Zagreb, na dužini više od 100 km, Podravinu, istočnu Slavoniju, Moslavinu, pa čak i Hrvatsko Zagorje, što je i činio, ali tako da neprijatelj nikada nije znao na koji će se pravac sručiti snaga tri divizije ovog korpusa.

Dakle, upravo u tome što nije bilo stalnog borbenog dodira, krile su se velike mogućnosti za iznenađenje. Ako je neprijatelj i otkrio gde se nalazi napadna grupacija

NOV i POJ on po njenom rasporedu nije znao objekt napada. Tako, naprimer, dva do tri dana uoči napada na Bihać 1942, pojedine naše brigade su bile i do 100 km daleko od objekta napada. Zbog toga je neprijatelj imao često potpuno pogrešnu sliku eventualnog budućeg dejstva naših brigada i divizija. Kod neprekidnog fronta, kada se uoči mesto grupisanja snaga, postoji verovatnoća da se tačno ocene i pravac i vreme napada.

4. — *Priprema i organizacija napadnih dejstava*

Za razliku od frontalnih operacija Drugog svetskog rata, u uslovima partizanskog načina ratovanja, prikupljanje i razvoj jedinica za napadnu operaciju ima drugačiji izgled koji zavisi od dva elementa: objekta operacije i obostranog rasporeda snaga.

Neke jedinice predviđene za učešće u ofanzivi bile su u neposrednoj blizini objekta ofanzive, a neke su upućivane sa prostorijske udaljene i preko 100 km.

Tako, naprimer, opšte pripreme za izvođenje Bihačke operacije trajale su od 18 oktobra do 2 novembra 1942. Međutim, 3 krajiška brigada je izvršila pokret 30 oktobra uveče sa položaja kod Ključa, i prevalivši preko 130 km po vrlo teškom zemljištu, već je 2 novembra uvedena u napad na Bihać, što znači da je njena priprema — prikupljanje i razvoj za napad — trajala svega 3 dana.

Najčešće su snage koje su izvodile ofanzivu morale da prođu jednu ili više linija — zona neprijateljskih uporišta da bi stigle na određenu prostoriju čije je oslobođenje pretstavljalo cilj ofanzive. U pokretu tom teritorijom koju je neprijatelj kontrolisao načelno su se izbegavale jače borbe, tako da bi jedinice stigle što svežije za izvršenje osnovnog zadatka. Primer za ovo je prodor naših divizija: 2-ge, 5-te, 17-te, 1-ve, 6-te, 16-te, 11-te, i 28-me u Srbiju 1944 godine.

Borbe koje su te divizije vodile u toku prodiranja iz Crne Gore i Sandžaka, centralne i istočne Bosne i iz Slavonije do Srbije, ne samo što nisu bile »nužne«, već su neke bile čak i vrlo štetne, jer je operaciski cilj bio da se

razbiju okupatorsko-kvislinške snage i oslobodi Srbija sa Beogradom, što je neprijatelj nastojao po svaku cenu da spreči nametanjem borbi što dalje od granice Srbije.

I u metodu rada komandi na pripremi napadne operacije javljaju se još veće razlike. U frontalnom načinu ratovanja viši štabovi do detalja planiraju borbena dejstva, a niži razrađuju te planove putem usitnjavanja dobijenih zadataka na podređene jedinice. Vrlo malo je ostavljeno inicijativi nižih starešina. Nasuprot tome, u našem ratu starešine su najčešće dobijale opštu direktivu u različitoj formi — počev od kratke depeše do relativno širokog pisma u kome se daju karakteristike vojno-političke i operativno-strategijske situacije i ukazuje kako treba dejstvovati, a štabovi odreda, brigada, divizija i korpusa sami odlučuju kada, kojim pravcem, kakvim grupisanjem će otpočeti i izvoditi ofanzivu. Ova razlika u sistemu komandovanja ima svoju osnovu u karakteru odnosno vrsti našeg rata. Kod tzv. regularnih vojski štab puka, divizije pa čak i korpusa dobija detaljno razrađen plan sadejstva, plan artiljeriskog i inžinjeriskog obezbeđenja itd., zato što je, u zbijenom borbenom poretku kod neprekidnog fronta, puk, divizija, korpus samo deo čvrsto zbijene mase više jedinice. U našim uslovima toga načelno nije bilo. U većini slučajeva brigade (pa i bataljoni) su dejstvovale manje-više samostalno, dok su divizije kao celine u zbijenom borbenom poretku ređe napadale, a korpusi izuzetno. Zbog toga je prostor za ispoljavanje inicijative nižih starešina bio vrlo širok, tako da su čak komandanti bataljona i brigada donosili osnovne odluke: o početku napada, borbenom poretku, obezbeđenju bokova itd., a štabovi divizija i korpusa donosili su uglavnom samostalno sve odluke o borbenim dejstvima, držeći se osnovnih smernica Glavnog i Vrhovnog štaba³⁾. Među-

³⁾ Ponekad je i izolovan partizanski odred dejstvovao po opštem pozivu Vrhovnog štaba NOV i POJ. Tako, naprimer, za vreme velikih neprijateljskih ofanziva, Vrhovni štab je preko radija otvorenim tekstom naređivao svim jedinicama, koje nisu zahvaćene ofanzivom, da napadaju neprijateljske garnizone, komunikacije i uporišta.

tim, kada su jedinice dejstvovale zajedno, dobijali smo vrlo precizne, detaljne i tačno određene zadatke.

5. — Tok napadnih dejstava

Po dominirajućoj praksi u Drugom svetskom ratu napadne operacije su, u većini slučajeva, otpočinjale probojem. Za tu svrhu su, na frontu od oko 10 km, grupisana 2—3 pešadiska korpusa pozadi kojih je bila postavljena pokretna grupa armije u jačini od oklopne divizije do oklopnog korpusa, zatim više desetina artiljeriskih pukova sa 100—300 artiljeriskih cevi na 1 km fronta, više pav i pt pukova, inženjeriske jedinice, jedinice veze, hemiske i jedinice za snabdevanje. Sve to obezbeđeno je prevlašću u vazduhu. Time se ostvarivala nadmoćnost od 3—5 puta u pešadiji, 6—10 puta u artiljeriji, 3—4 puta u tenkovima itd. Ovako grupisana masa žive sile i ratne tehnike redovno je uspevala da, snagom vatre i udara, probije gotovo svaku odbranbenu liniju. Posle proboja taktičke dubine odbrane napadač je izbijao u slobodan operativni prostor, okružavao i uništavao delove branioca, uz obezbeđenje operacije od protivudara braniočevih dubljih rezervi brzim prodorom i spuštanjem vazdušnih desanata.

Tok napadne operacije jedinica NOV i POJ nema ovakvu šemu zato što su uslovi bili drugačiji.

Zbog odnosa snaga, karaktera i oblika našeg fronta, u našem ratu nije bilo, niti je moglo biti, velikih frontalnih sudara armija, sa probojem taktičke dubine, ubacivanjem svežih snaga u brešu, eksploatacijom proboja i završetkom operacije po tipu »savremene Kane«. Ali smo zato imali danonoćne »izolovane« bojeve i operacije po čitavoj teritoriji Jugoslavije. Upravo zato se naša napadna operacija sastojala iz niza bojeva povezanih u jednu celinu, po prostoru i vremenu u kome se operacija odvijala i, po cilju i ideji kojoj je operacija težila. Evo primera: ofanziva Glavne operativne grupe divizija pod komandom Vrhovnog štaba iz centralne i zapadne Bosne u pravcu Jugoistoka u toku IV ofanzive sastojala se iz

niza bojeva kojima su uništeni svi neprijateljski garnizoni u slivu Rame i Neretve osim Konjica — razbijena je i uništena neprijateljska divizija »Murde«; bitka na Neretvi i forsiranje Neretve i gonjenje neprijatelja i prodora u Hercegovini i Crnu Goru krajem marta i početkom aprila 1943.

Najveći broj naših ofanziva sastojao se u tome što su se u određenoj zoni napadala i uništavala sva neprijateljska uporišta, što se u toj zoni učvršćivao i dalje razvijao ustanak, a zatim što su se popunjavale stare i formirale nove jedinice, što se umesto izgubljene »zadobijala nova, još veća i važnija slobodna teritorija« (TITO). Ofanziva je obično otpočinjala napadom brigada i divizija po odvojenim taktičkim pravcima odnosno napadom po nizu neprijateljskih uporišta i garnizona uz obezbeđenje od eventualne intervencije onih neprijateljskih snaga koje nisu bile pogođene ofanzivom. Pri tome su se napadnute jedinice neprijatelja najčešće okružavale, rasecale, a potom uništavale.

6. — Neki taktički postupci u napadu

U toku napadne operacije jedinice NOV su uvek nastojale da, s jedne strane, unište neprijatelja po delovima, a sa druge, da izbegnu krute i trajnije frontalne borbe i masovnu vatru branioca. Oba ova problema su najčešće uspešno rešavana. U periodu pripreme za ofanzivu jedinice su bile van borbenog dodira sa braniocem pa zato ih on u tom periodu nije ni mogao tući ni dalekometnom vatrom teškog naoružanja. U periodu podilaženja i posedanja polaznog položaja za napad, neprijatelj takođe nije mogao upotrebiti masovnu vatru artiljerije, minobacača, avijacije i pešadiskog naoružanja, zato što su naše jedinice posedale polazni položaj tajno i najčešće noću. U toku napada mogla je doći do izražaja, u većini slučajeva, samo pešadiska vatra branioca, dok artiljerija i avijacija nisu mogle uspešno dejstvovati po borbenom poretku naših jedinica jer su u toku napada bile »izmešane« sa trupama branioca infiltracijom u neprijateljev borbeni pore-

dak i udarom u bok i pozadinu. Tako se događalo da su avioni bombardovali i mitraljirali trupe branioca, a bačeni ratni materijal okruženoj jedinici u uporištu i garnizonu ponekad je padao u ruke napadača. Artiljerija nije mogla dejstvovati ne samo zbog izmešanog fronta, vrlo bliskog dodira napadača i branioca već i zbog istovremenog napada na njene vatrene položaje tako da je artiljeriska posluga često morala da vodi samoodbranu.

Ovakvi taktički postupci, čija je osnovna karakteristika iznenadni napad, vrlo bliski kontakt u toku napada, infiltracija, udar na bok i u pozadinu branioca »izmešanost« jedinica, lišili su branioca podrške teže ratne tehnike i time stvorili jednake uslove za oba protivnika, pri čemu je pobeđivao onaj koji je bio smeliji, koji je imao hrabriju i odvažniju pešadiju, a to je po pravilu bila pešadija NOV i POJ.

Slični taktički postupci bi mogli dati vrlo dobre rezultate u borbi sa protivnikom koji raspolaže atomskim sredstvima. Jer, kada se napadač prikriveno približava i kreće, noću i po lošim meteorološkim uslovima, kao objektu napada, tada već na oko desetak km od položaja branioca i bliže postaje problematična upotreba tih sredstava, zato što je cilj — jedinica napadača — u stalnom pokretu. A kad se front izmeša, onda ne samo što je upotreba tih sredstava gotovo nemoguća, već su i sredstva za izbacivanje atomskog eksploziva izložena uništenju grupa koje se infiltriraju u protivnikov borbeni poredak.

U celini taktički postupci u napadu karakterišu se izvanredno smelim i hrabrim podvizima, ratnim lukavstvima, infiltracijom jedinica i bombaških grupa u centar neprijateljevog odbranbenog poretka.

U toku našeg rata gotovo čitava zemlja bila je pokri-vena mrežom partizanskih odreda, brigada, divizija i korpusa. Upravo zbog toga imamo i veliko šarenilo u taktičkim postupcima jedinica NOV i POJ. Uz krupnija ofanzivna dejstva čitavog korpusa koji istovremeno čisti od okupatora veća prostranstva, imamo svakodnevne prodore pojedinih partizanskih odreda, samostalnih bataljona

i brigada u neprijateljevu pozadinu i uništenje pojedinih garnizona, uporišta, komunikacija i drugih vitalnih objekata.

U svim vrstama i oblicima ofanzivnih dejstava od napada pojedinačnog partizanskog odreda do napada divizija i korpusa NOV teži se izbegavanju frontalne borbe. Drug Tito je stalno isticao: »Umešnost, hrabrost i sposobnost starešina ceniti po tome kako se napada neprijatelj: iz pozadine ili frontalno«. I dalje: »Onaj starešina koji kod ovako širokih frontova, a primenom lakih manevarskih jedinica, ne pribegava probijanju u pozadinu i napadima iz pozadine, nije dobar starešina«.4)

U uslovima velike nadmoćnosti neprijatelja u živoj sili, a naročito u ratnoj tehnici, samo ovakvi operativno-taktički postupci mogli su neprijatelja lišiti preimućstva — njegove nadmoćnosti — i time stvoriti povoljne uslove za ofanzivna dejstva jedinica NOV i POJ.

III

NEKI OPERATIVNO-TAKTIČKI POSTUPCI U ODBRANI

1. — *Kakav je odnos NOV i POJ prema odbrani*

Iz dosadašnjeg izlaganja može se videti zašto je NOV u načelu izbegavala odbranbena, a razvijala ofanzivna dejstva u većem stepenu nego druge vojske u prošlom ratu. Međutim, određena borbena situacija je nalagala da jedinice izvode i odbranbena dejstva. Najčešće, to je bilo u sledećim slučajevima:

a) *odbrani slobodne teritorije*, prvenstveno sa zadatkom da se spreče brzi prodori kroz slobodnu teritoriju.

Osnovna funkcija slobodne teritorije zahtevala je da se, jednom oslobođena oblast, što duže i održi, zato što su na njoj za izvesno vreme stvorena razna sredstva, ustanove i organi borbe: radionice, bolnice, magacini, mreža

4) Tito: »Stvaranje i razvoj JA«, str. 141.

vojno-teritorijalnih organa, sistem organa narodne vlasti, pa čak i manje fabrike. Međutim, nasuprot tom zahtevu opšti odnos snaga je neminovno zahtevao da se izbegne vođenje dužih odbranbenih borbi većih jedinica, zato što bi to vodilo desetkovanju jedinica, odbranbeni položaji bi bili savladani i na kraju bi ustanak, koji bi se ograničio na odbranu, bio osuđen na poraz. Prema tome, operativno-taktički razlozi su nalagali da se držimo principa »biti slobodan od slobodne teritorije«. U procesu borbe rešenje je nađeno u poznatom zakonu našeg rata koji je Vrhovni komandant ovako formulisao: »Svaki naš gubitak neke teritorije mora u isto vreme značiti dobitak nove, još veće i važnije teritorije«⁵).

Prema tome, odbrana slobodne teritorije je prihvaćena, najčešće u sledećim uslovima:

— kad je trebalo stvoriti vreme za pregrupisanje snaga, bilo u cilju prelaska u ofanzivu ili u cilju zauzimanja povoljnijih odbranbenih položaja;

— kad je neprijatelj uspeo da okruži slobodnu teritoriju;

— kad bi prodor u centar slobodne teritorije naneo teške gubitke paralisanjem celokupnog ekonomskog, političkog i vojnog života na njoj;

— kad se moralo obezbediti minimum vremena za evakuaciju naroda i narodne imovine na skrovišta mesta i evakuaciju VTO i organa vlasti. Razume se, u većini slučajeva, to nije bila otsudna odbrana poziciskog karaktera, već zadržavajuća sa ograničenim ciljem.

U celini gledajući, evolucija se kretala u pravcu sve veće stabilnosti slobodne teritorije, zato što se odnos snaga stalno menjao u korist NOV i POJ.

b) odbrani sa zadatkom obezbeđenja ofanzivnih dejstava.

Sama činjenica da je okupatorska vojska bila podeljena na niz garnizona, a u ofanzivama dejstvovala odvojenim taktičkim pravcima, nalagala je da se organizuje sadejstvo između podeljenih snaga koje se sastoji u tome

⁵) Tito: »Stvaranje i razvoj JA«, str. 201.

da se napadnutim delovima — garnizonima — što pre pritekne u pomoć sa svih strana. S druge strane, naše snage koje izvode napad na jednu grupaciju neprijatelja moraju biti obezbeđene od eventualnog protivnapada, a to se načelno postizalo odbranom na povoljnim odbranbenim položajima.

c) odbrani u okruženju:

Jedinice NOV i POJ su uvek izbegavale da budu okružene, zato što time gube inicijativu a neprijatelj nameće uslove borbe u kojima lakše dolazi do izražaja njegova brojna i tehnička nadmoćnost. Zbog toga su naše jedinice uvek težile da se što pre probiju iz okruženja, a potom pređu na aktivne borbene radnje.

2 — Opšti uslovi pod kojima su jedinice NOV primale odbranu i osnovne karakteristike odbrane

Nepostojanje čvrstog i tesnog kontakta sa neprijateljem, u obliku tačno određene linije fronta, imalo je ove posledice na pripremu i izvođenje odbranbenih dejstava jedinica NOV:

— jedinica koja organizuje odbranu mogla je relativno slobodnije da bira najpodesnije položaje na pravcima neprijateljevog napada, da primenjuje najpodesnije manevre, zadržavajući odbranu, zabacivanje u pozadinu i na bokove napadača itd.;

— napadač nije bio siguran gde su naše snage, na kojoj liniji, kolika je širina i dubina odbranbenih položaja, njihovo protezanje itd.;

— situacija od momenta planiranja operacije do njenog izvođenja obično se menjala, jer su jedinice NOV, zbog stalnih pokreta, menjale dislokacionu prostoriju. Tako, naprimer, u novembru 1942 kad je planirana IV ofanziva, bilo je predviđeno uništenje naših divizija u zapadnoj Bosni, ali kad je ofanziva otpočela, Glavna operativna grupa divizija nije više bila u ranijim rejonima;

— nemajući sigurne podatke o tome gde se nalaze jedinice NOV, neprijatelj je morao da za objekt uzima slobodnu teritoriju. A da bi nam ipak naneo što veće gubitke, planirao je brze prodore kroz slobodnu teritoriju s ciljem da iznenadnim udarom prisili jedinice NOV da frontalno brane bolnice, zbegove, magacine, ustanove itd. Međutim, taktika brzih prodora je bila mač sa dve oštrice. Naime, da bi se obezbedio brz prodor, moraju se grupisati snage samo na najvažnijim pravcima, između kojih ostaju veći ili manji međuprostori. Ove međuprostore koristile su naše jedinice za primenu raznovrsnih oblika manevra u cilju napada na bokove i pozadinu nastupajućeg neprijatelja, razvlačeći tako njegove snage i tukući ih po delovima.

Struktura odbrane je evoluirana od zasede do ot-sudne odbrane u cilju održavanja određenog zemljišta, kao naprimer, na krilima proboja Glavne operativne grupe divizija u IV i V ofanzivi. Uopšte uzevši, odbrana je imala sledeće glavne karakteristike:

— tajnost u izboru i posedanju odbranbenih položaja da bi se izbegli organizovan napad neprijatelja i ubitačna vatra njegove teže borbene tehnike;

— postrojavanje takvog borbenog poretka i poseda-nje takvog zemljišta za odbranu da se može, posle snažne iznenadne vatre po napadaču, koristeći rastrojstvo koje zaprečna vatra učini u njegovim redovima, odmah preći na juriš svim snagama i u kratkom rešavajućem sudaru uništiti napadača;

— aktiviranje odbrane do najvećeg stepena, postavljanjem snaga na bokove napadača, zabacivanjem iza leđa neprijatelja, preduzimanjem noćnih napada, infiltracijom itd.;

— često menjanje odbranbenih položaja kako se ne bi dozvolilo da napadač, kad jednom dođe u borbeni dodir, održi neposredan kontakt i snagom vatre teškog naoružanja nanosi veće gubitke i sprečava manevar;

— težnju da se što pre oslobodi uloge branioca, izvrši pregrupisanje snaga i pređe na aktivna dejstva.

3. — Neke karakteristike ofanzivnih dejstava okupatorsko-kvislinških jedinica

Kakvi su bili opšti uslovi i mogućnosti za ofanzivna dejstva neprijatelja?

Okupaciona vojska nije se mogla osloboditi »stanja podeljenosti« snaga jer je morala da svojim fizičkim prisustvom pokriva što veću okupacionu teritoriju⁶⁾. U tome leži jedna od njegovih najvećih slabosti, jer je izložio mogućnosti uništenja svoje podeljene jedinice.

Našavši se u ustaničkoj zemlji, okupator nije imao stalan kontakt ni neprekidan front sa ustanicima što mu je delimično omogućilo da manevriše snagama na taj način što ih je izvlačio iz manje ugroženih oblasti i grupisao za ofanzivna dejstva na žarišta ustanka. Ali i tu je bilo granica. Naime, okupator nije nikada smeo da izvuče sve snage iz posednutih rejona zato što je uvek postojala mogućnost da jedinice NOV i POJ, na koje on izvodi ofanzivna dejstva, svojim protivmanevrom prodru u »ispražnjene« oblasti koje su za okupatora, po pravilu, bile važnije od onih na koje je izvodio ofanzivu. Rešenje te protivrečnosti okupator je mogao tražiti samo u povećanju snaga, u dovođenju novih divizija na jugoslovensko ratište, ali su izvori bili ograničeni pa je krajnji rezultat bio negativan.

Ideja, cilj i način izvođenja napadne operacije okupatorskih snaga imali su u toku rata i svoju evoluciju koja je zavisila od odnosa snaga na našem ratištu i od opšteg stanja i uticaja ostalih evropskih frontova na stanje i odnos na Balkanu. U uslovima vrlo velike nadmoćnosti i strategiske inicijative na ostalim frontovima, neprijatelj je žestoko reagovao na svaku pojavu naših snaga. On je 1941/1942 i u prvoj polovini 1943 preduzimao niz ofanzivnih operacija čija je opšta karakteristika operativno okruženje i taktičko stezanje obruča oko naših jedinica u cilju njihovog fizičkog uništenja.

⁶⁾ »Partizan je u osnovi u preimućstvu prema nemačkom vojniku. Ovaj je vezan za stalne objekte, koje mora svuda i uvek da očuva, dok onaj može da bira mesto i vreme za svoje prepade.« (Selmajer Josef, I-a, Operacije grupe armija F od septembra 1943 do marta 1945.)

U drugoj polovini 1943 nastupile su krupnije promene u karakteru, cilju i načinu izvođenja napadne operacije i uopšte napadnih dejstava neprijatelja.

Da bismo lakše uočili promene načina dejstva, navešćemo neke faktore koji su usloveli da do tih promena dođe:

— nastala je krupna promena u odnosu snaga na štetu okupatora. Dok je krajem 1942 i početkom 1943 raspolagao sa oko 830.000 ljudi, što odgovara snazi od približno 52 divizije, krajem 1943 neprijatelj raspolaže sa oko 630.000 vojnika što odgovara snazi od približno 40 divizija. U istom periodu broj naših snaga, posle pet velikih neprijateljskih ofanziva i velikog broja manjih, porastao je sa oko 150.000 na oko 300.000 boraca, tj. za oko 100%;

— opšti strategijski položaj Nemačke karakteriše se prelaskom u strategisku defanzivu;

— uslovi za uništenje NOV i POJ postali su teži, pored ostalog, i zato što sada nemamo glavne snage grupisane oko Vrhovnog štaba kao 1941, 1942 i delimično 1943, čijim bi se uništenjem znatno paralisao ceo ustanak. Naprotiv, sada gotovo svaka jugoslovenska pokrajina ima svoje brigade, divizije i korpuse, pa zato uništenjem jedne grupe brigada i divizija ne bi došlo do poraza celog ustanka.

U vezi sa tim promenama ističu se sledeći ciljevi i ideje napadnih operacija okupatora:

— ovladati određenim rejonom od velike važnosti za okupatora, kao naprimer, dalmatinskom obalom krajem 1943 godine i komunikacijama koje iz unutrašnjosti zemlje vode ka obali Jadranskog Mora;

— sprečiti prodor jedinica NOV u važnije rejone sopstvene pozadine;

— što više pasivizirati pojedine najopasnije grupacije jedinica NOV iznenadnim udarima jakih snaga;

— preneti poprište borbe što više na slobodnu teritoriju koja je sada prostranija od okupirane.

U vezi sa pomenutim promenama izmenio se način dejstva. Okupator daje prednost brzopokretnim manevar-

skim, motorizovanim grupama od elitnih divizija, koje se danonoćno kreću i bore sa zadatkom da spreče ofanzivna dejstva jedinica NOV, da ih »zaposle« na odbrani slobodne teritorije i tako olakšaju odbranu rejona koje okupator drži. Karakteristično je da ove brze grupacije napadaju iznenada na slobodnu teritoriju težeći da je ispresecaju i da u brzom prodoru nateraju jedinice NOV na otsudne frontalne borbe. U Uputstvu za borbu protiv jedinica NOV koje je izdala komanda okupatorove 7 SS divizije stoji:

»Fanatički borbenom neprijatelju mora se suprotstaviti još fanatičniji i još bolji borac nego što je on.

Veoma pokretljiv neprijatelj, većinom bez ikakve komore, koji se snabdeva na terenu, koji se kreće po volji u izolovanim grupama i koji ume da se iznenadno koncentriše u cilju vršenja udara, zahteva da i protivna strana bude još pokretljivija od njega, da se brzo prilagođava prilikama, da kao lovački pas njuška i bude na oprezi, da preko radioveze brzo zatraži pojačanja i da potom, u sadejstvu sa njima, neprijatelju zada smrtni udarac.

Potrebno je, dakle, da bi se zagarantovao uspeh, da se u zajedničkom radu objedine osobine borbenosti, pokretljivosti i smelog rizika...«

Treba istaći da je to bila opasna taktika za naše jedinice. Ali, ona nije mogla doneti okupatoru odlučujuća strategiska rešenja, tj. poraz krupnih jedinica NOV, zato što je on morao da i dalje, u osnovi, brani svoje pozicije u okupiranoj zemlji, i zato što se odnos snaga postepeno menjao u korist NOV.

Tako je neprijatelj svoje elitne jedinice 7 SS, 13-ti, 369-tu legionarsku, 1-vu brdsku »Brandenburg« diviziju itd., oslobodio zadatka odbrane određene teritorije i pošao sa njima u stalne pokrete i borbe⁷⁾.

⁷⁾ Koliko su te jedinice bile u stalnim pokretima i borbama vidi se, naprimer, iz pregleda kretanja 7-me SS divizije 1944: u februaru 13-ti SS puk kod Zenice sa po jednim bataljonom kod s. Turbe, s. Busovačka i Bugojno; u martu u višednevnim borbama na prostoriji Doboj, Žepče, Jelač; početkom maja puk je prebačen u borbe u rejonu Travnika; od sredine maja do sredine jula glavne snage divizije napadaju sa linije: Fojnica, Jajce, Mrkonjić Grad opštim pravcem ka zapadu i preko s. Mračaja i s. Mliništa stižu do Uvale odakle pod borbama produžuju nastupanje

4. — Priprema i organizacija odbranbenih dejstava

Osnovni cilj naše odbranbene operacije bio je da se sačuvaju glavne snage NOV od uništenja, a da se odbrane i dalje razviju i učvrste glavna žarišta NOR-a. Jer, ako se sačuva od uništenja živa sila, onda je propala i neprijateljska ofanziva, a time je obezbeđen prelaz naših snaga u protivofanzivu.

Ideju izvođenja odbranbene operacije odredio je cilj koji data operacija ima. Osnovno u ideji gotovo svih odbranbenih operacija bio je takav manevar koji će naše snage što pre osloboditi uloge branioca jer, dokle god imaju tu ulogu, prepuštaju inicijativu napadaču i time dovode sebe u realnu opasnost da im se nametne frontalna borba, odnosno borba u okruženju.

Dok se grupisanjem snaga za odbranu u Drugom svetskom ratu uvek težilo da glavne snage i sredstva budu prikupljene na pravcu glavnog udara napadača i u tom pogledu smatralo se da je dobar onaj komandant koji svoje težište odbrane postavi na pravac glavnog udara napadača, kako bi ovaj razbio svoje snage udarom u čelo branioca, dotle su naše jedinice uvek izbegavale takvo grupisanje.

Zašto je takvo grupisanje jedinica NOV u odbranbenoj operaciji izbegavano? Zato što bi time svaka jedinica NOV išla na ruku neprijatelju izlažući se njegovom vatretnom udaru. Zbog toga se uvek težilo da se glavne

ka jugu, zatim istoku, zauzimaju Glamoč, Livno, Prozor, Ramu, G. Vakuf i Bugojno; 14-ti SS puk dejstvuje na prostoriji Rogatica, Vlasenica, a zatim u Sandžaku i južnoj Dalmaciji; od sredine jula do sredine avgusta u borbenim akcijama na prostoriji Vlasenica, Sokolac, Han Pijesak, Trnovo, Kalinovik, Foča i to: 13 i 14 SS puk i divizijske jedinice prebacuju se na prostoriju Rogatice, a odavde na zaprečnu liniju Sokolac, Žljebovik, južno od Han Pijeska sa zadatkom da spreče prodor 12-og korpusa NOV u Srbiju; potom preko Rogatice i Ustikoline u rejon Kalinovika; od sredine avgusta do početka septembra u rejonu Tjentište, Maglić, Mratinje, zatim u borbama sa obe strane r. Pive u nadiranju ka severu; od početka septembra do početka oktobra divizija se prikuplja oko Višegrada i preko Užica, Požege, G. Milanovca odlazi u Kragujevac, a potom u širi rejon Niša, Leskovca i Zaječara, itd.

snage smaknu sa pravca glavnog udara nadmoćne neprijateljeve žive sile i ratne tehnike i da se postave na bokove i u pozadinu neprijatelja u cilju aktivnih dejstava.

Najbolje ćemo sagledati način grupisanja snaga u odbranbenoj operaciji ako vidimo u kakvoj su se situaciji naše jedinice zaticale uoči ofanzive. One su tada obično izvodile ofanzivna dejstva na periferiji slobodne teritorije. Istovremeno oko te periferije, u rejonima većih neprijateljevih uporišta, vršeno je grupisanje neprijateljskih snaga za ofanzivu. Neprijatelj je na najvažnije pravce upućivao određene napadne kolone sa zadatkom da se okruži, a potom brzim prodorom raseče slobodna teritorija. Te napadne pravce zatvarale su određene snage NOV, od bataljona, brigade, ređe divizije, koje su dobile zadatak da po čitavoj dubini spreče prodor neprijatelja. Tako je, naprimer, 8-ma divizija dobila zadatak da zatvori pravac Karlovac — Bihać u IV ofanzivi i spreči prodor 7-me SS divizije. Prema tome, *grupisanje snaga u odbranbenoj operaciji vršeno je određivanjem jačine svake manevarske grupe na određeni napadni pravac protivnika*. Pri tome je unutar borbenog poretka svake manevarske grupe vršeno grupisanje, tako da je jedan *deo snaga zatvarao sam pravac, a drugi je postavljan bočno ili u pozadinu neprijateljeve napadne kolone*. Oba dela (sa fronta i bokova odnosno iz pozadine) sadejstvovali su u odbijanju neprijateljevog napada i prelaska u protivnapad za razbijanje i uništenje neprijateljskih snaga.

Pored grupisanja na zatvaranju pojedinih pravaca, jedan deo snaga je ostavljen u dubljoj neprijateljevoj pozadini ili je upućivan u pozadinu, ako od ranije tamo nije bilo naših snaga.

I pitanje rezervi jedinice NOV su rešavale na način koji je uslovljen osobenostima našega rata. Najčešće nismo imali operativnih rezervi, načelno zato što smo rešenje borbe tražili u bliskim i što kraćim sudarima, što se uvek osećala velika potreba za snagama na frontu, što glavne snage, čim počne neprijateljska ofanziva, vrše pregrupaciju za protivofanzivu ili proboj sa okružene prostorije i što nismo imali dublje pojaseve koje posedaju rezerve i drugi ešeloni i vrše protivudar da bi odbacili

uklinjenog neprijatelja itd. A kad se ukazala potreba za izvođenjem protivnapada ili sprečavanjem prodora, to se obično izvodilo manevrom po unutrašnjim pravcima i skidanjem snaga sa manje ugroženih pravaca (tipičan primer je protivudar kod Gornjeg Vakufa u Bici na Neretvi).

One manevarske grupe koje zatvaraju dati pravac nisu organizovale dublje pojaseve, jer bi to vodilo statičnoj odbrani po šemi odbranbene operacije Drugog svetskog rata. Nasuprot tome, odbranbeni borbeni poredak manevarske grupe bio je veoma plitak iako je dubina dobijene odbranbene zone iznosila više desetina km. Svaka manevarska grupa je neprekidnim aktivnim dejstvima, kombinacijama odbrane i napada, sprečavala brz prodor napadača.

Što se tiče odnosa branioca — jedinica NOV — prema zemljištu, pored navedenih opštih principa da se, načelno, ne sme žrtvovati jedinica za odbranu zemljišta sem kada to zahteva izuzetno teška situacija (u IV ofanzivi zbog ranjenika, u V ofanzivi zbog obezbeđenja boka Glavne operativne grupe u toku proboja, u I ofanzivi na Kadinjači zbog izvlačenja glavnih snaga, Vrhovnog štaba i CK KPJ iz Užica itd.) treba istaći još i sledeće:

— dok je branilac u Drugom svetskom ratu skraćivao front da bi imao manju zemljišnu zonu za odbranu i time pojačao taktičku gustinu odbrane, dotle su naše jedinice uoči odbranbene operacije nastojale da prošire slobodnu teritoriju da bi imale veću mogućnost i bolje uslove za manevar i da bi se neprijateljeve snage što više razvukle u cilju počesnog uništenja.

Aktivna dejstva u odbranbenim operacijama Drugog svetskog rata svodila su se na protivnapad i protivudare taktičkog značaja sa ciljem da se uspostavi prednji kraj odbrane i da se unište uklinjeni neprijateljski delovi.

Aktivna dejstva u odbrani jedinica NOV imala su prevagu i veći značaj nego odbranbena dejstva u sklopu odbranbene operacije u Drugom svetskom ratu tako da često nestaje granice između odbrane i napada. Osim toga, razlike postoje i u objektu aktivnih dejstava. Mi smo izbegavali izvođenje protivofanzive i protivudara na

glavne neprijateljske snage i više smo tražili prodore u nove, neoslobođene krajeve i oblasti u skladu sa razvojem ustanka.

Obrana jedinica NOV morala je, s jedne strane, da napadaču nanese što više gubitaka, rastroji ga, razbije i uništi, a sa druge, da izbegne masovnu vatru neprijatelja, naročito artiljerije i avijacije. Rešenje tog problema je nađeno u organizaciji takvog odbranbenog boja koji liči na zasedu. Naše jedinice su, načelno, postavljale duboke zasede ispred, na bokove i u pozadinu napadača, upuštajući njegov borbeni poredak u zasedu, sa ciljem da ga bliskom i iznenadnom vatrom razbiju. Odmah posle kratkog, ali vrlo snažnog vatrenog udara obično se prelazilo na juriš svim snagama kako bi se neprijatelj, koji je upao u zasedu, uništio.

Naše jedinice nisu poznavale postrojavanje borbenog poretka u dva ili više ešelona, zato što se rešenje boja tražilo u iznenadnom vatrenom udaru sa prelaskom u juriš. Za takav način dejstva treba ubaciti u boj poslednjeg vojnika. Ali kad se očekivao duži boj, jedinice su imale u rezervi i do $\frac{1}{3}$ snaga.

U organizaciji vatrenog sistema ima, takođe, niz specifičnosti. Zbog nedostatka municije pešadiskog naoružanja, a naročito zbog izrazite inferiornosti u vatri teškog naoružanja, vatra jedinica NOV morala je biti vrlo kratka ali zato žestoka, precizna i ubitačna, a to se postizalo otvaranjem vatre sa kratkih otstojanja najčešće iz zasede. Okosnicu vatrenog sistema činili su mitraljezi i puškomitraljezi.

5. — Nešto o toku i rezultatima odbranbene operacije i boja

Obrana jedinica NOV odvijala se u znaku »ukidanja svih šema«, pa i partizanskih. Ona ima izvesne opšte zakonitosti koje se manifestuju šarenilom operativno-taktičkih rešenja počev od zasede i dekoncentracije — iščezavanja, do, u retkim slučajevima, otsudne bitke poziciskog karaktera.

U pripremnom periodu naše jedinice nikada nisu pasivno očekivale početak neprijateljske ofanzive kao što su to druge vojske u većini slučajeva, radile u toku Drugog svetskog rata. U pripremnom periodu neprijateljske ofanzive, koji je trajao relativno dugo (jedan dan do dva meseca), jedinice NOV izvodile su ofanzivna dejstva, proširujući slobodnu teritoriju, obezbeđujući time veći prostor za manevrisanje, sprečavajući neprijatelju neometano grupisanje, čime su odmah u početku onemogućavale plansko odvijanje operacije.

Ako snage napadača nisu izrazito nadmoćne, jedinice NOV i POJ su ih odmah u početku uspešno razbijale i time naterale da odustanu od ofanzive. A ako su snage napadača izrazito nadmoćne, najčešće je jedan deo snaga zadržavao neprijateljevo brzo prodiranje, dok je drugi izvodio ofanzivne radnje.

Ako je neprijatelj pokušao ili uspeo da nam nametne bitku u okruženju, naše jedinice su odmah otpočele sa probojem iz obruča i prelaskom u protivofanzivu.

Ako je prva faza neprijateljske ofanzive pokazala da se žilavim otporom i aktivnim dejstvima ne uspeva slomiti ofanziva, da neprijateljev borbeni poredak i dalje ostaje čvrst, onda su se dalja dejstva jedinica NOV odvijala:

— prelaskom na dekoncentraciju — taktiku iščežavanja. Ova dekoncentracija se sastoji u tome što su se jedinice koje su uskupno dejstvovale, delile, a potom samostalno zabacivale neprijatelju iza leđa, na bokove i u pozadinu, prelazeći time u ofanzivna dejstva u onim rejonima koji su manje zasićeni neprijateljskim snagama;

— skidanjem glavnih snaga sa pravca glavnog udara. Ova taktika je karakteristična u periodu VI i VII neprijateljske ofanzive. U tim ofanzivama neprijatelj se odrekao uništenja NOV i POJ, ali je težio da prisili pojedine naše divizije i korpuse da prihvate niz odvojenih rešavajućih bojeva, da ih time desetkuje i onesposobi za ofanzivna dejstva.

Zbog svega toga u našem ratu je bilo manje odbrambenih bitaka sa učešćem velike mase žive sile i ratne tehnike na malom prostoru i u kratkom vremenu, ali je

zato bilo gotovo svakodnevnih bojeva po čitavoj Jugoslaviji, čiji je efekat mnogo veći od dve-tri odbranbene bitke većeg stila, što se vidi iz gubitaka okupatorske vojske i broja divizija koje je ona angažovala na našem frontu. Naša vojska je, prosečno, u toku rata 1941—1945 vezivala u neprekidnim borbama oko 40—50 osovinskih divizija, Istočni front 230—250 divizija, Zapadni front oko 50 divizija (za prva četiri meseca), a Italijanski oko 22 divizije. Pri tome je naša vojska bila po broju i naoružanju znatno slabija od odgovarajućih savezničkih snaga. To pokazuje da je efekt našeg načina ratovanja, u datim istoriskim uslovima, mnogo veći nego u uslovima kontinuelnog fronta.

*

* *

Borbena iskustva NOV i POJ trebalo bi da nam pomognu u rešavanju problema izvođenja borbenih dejstava pod uslovima tehničke i brojne nadmoćnosti protivnika, a da se pri tome, u najvećoj mogućnoj meri, izbegne poražavajuće dejstvo vatre savremene ratne tehnike. A baš to je jedno od glavnih pitanja savremene vojnonaučne misli, zato što se snaga vatre razvila do fantastičnih razmera. Potpuno zadovoljavajućeg rešenja tog problema neće biti, ali će biti boljih i lošijih rešenja, pri čemu naša iskustva mogu mnogo pomoći u pronalaženju najboljeg mogućnog rešenja.

(Članak uzet iz »Vojnog dela« br. 12/58)

Pukovnik FRANJO TUĐMAN

O OSNOVNIM SPECIFIČNOSTIMA I BITNIM ISKUSTVIMA RATNE VJEŠTINE NAŠEG NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA

I.

U ČEMU JE ZNAČAJ PRAVILNE TEORETSKE OCJENE
ISKUSTAVA NAŠEG OSLOBODILAČKOG I REVOLUCIO-
NARNOG RATA

U dosadašnjoj teoretskoj obradi našeg Narodnooslobodilačkog rata nije bilo spora u pogledu njegove suštine. Bez obzira na upotrebu više naziva, postoji opća saglasnost da je to po svom karakteru bio oslobodilački i revolucionarni rat. Međutim, postoje razmimoilaženja u pogledu ocjene metoda kojim je vođen. Nasuprot uvriježenom shvatanju da je naš rat u svojoj suštini, po načinu vođenja bio partizanski rat, javljaju se druga koja to poriču, jer partizanski rat smatraju samo nižom formom rata, »malim ratom«, dok je naš rat bio »kombinovani«, »manevarski« ili »veliki« rat. No, to su manje-više osobine svih ratova i kad konstatujemo čak i činjenicu da je naš rat bio »veliki« i »narodni« rat, onda time nismo označili još jednu bitnu njegovu karakteristiku, a to je metod kojim je vođen. Defektnost tih teorija vidi se već na prvi pogled

iz postavke da su veliki rat vodile naše »regularne snage«, pri čemu se uglavnom misli na Glavnu operativnu grupu, dok su sve ostale bile partizanske i kao takve i vodile partizanski ili »mali rat«, zaboravljajući da u ratu ne samo da nije bilo takve podjele naših snaga, već da je i sam naziv Glavna operativna grupa nastao u literaturi poslije rata. U takvim teorijama, koje naš rat dijele na »mali« i »veliki« rat, bilo po nekim vremenskim etapama, bilo po razlikama u razmjerama operacija u pojedinim krajevima, ogleda se, ustvari, nekritičko prihvatanje buržoaskih teorija o »velikim« i »malim« ratovima, a te teorije treba da služe kao logična teoretska osnova postavke da su kod nas jedne snage vodile »veliki«, a druge »mali« rat, i da prema toj klasifikaciji zaslužuju adekvatnu pažnju (kako na polju teoretskog uopštavanja iskustava, tako i po drugim pitanjima). Kod svega toga ostaje teoretski neobjašnjeno zašto autori ovakvih »teorija« ne prihvataju dosadašnje stanovište da upravo iskustvo, da revolucionarne političke snage mogu ne samo uspješno primijeniti metod partizanskog ratovanja za izvojevanje svojih oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva, nego i da mogu *na taj način voditi i pravi, veliki, narodni rat*, — a to i jeste ono novo što je naš oslobodilački i revolucionarni rat unio u riznicu ratne vještine. Uostalom, treba se više baviti stvarnim proučavanjem raznih historijskih primjera i teoretskim uopćivanjem konkretnih naših i stranih iskustava pa će — iz različitosti ili istovjetnosti njihove suštine (sadržaja i formi) — stvari postati jasnije. A to je i bitno. Na kraju krajeva, ne radi se o formalnom sporu oko naziva, već o tome kakvo značenje treba da imaju naša iskustva u našoj teoriji danas i našoj praksi u budućnosti. Izgleda mi da je u tome suština spora oko teoretske ocjene karaktera našeg rata. Jer, kao što moramo poznavati opće zakonitosti rata, kao polazne osnove svake vojne djelatnosti, isto tako treba polaziti od činjenice da je za nas isto toliko važno da osvjetlimo one suštinske razlike koje postoje u strategiji i taktici našega rata u odnosu na ratove koje su vodile ili će voditi armije agresora. Razumije se, ovo proizilazi iz ocjene da uvijek, pa i u budućnosti, mora postojati bitna razlika kako u

ratnoj doktrini, tako i u taktičko-strategijskim postupcima između armija velikih država i agresora i armija malih zemalja koje hoće i moraju da se oslanjaju prije svega na snagu vlastitog naroda ako žele da sačuvaju nacionalnu nezavisnost.

Prije samog pristupanja ispitivanju bitnih iskustava iz našeg rata, treba istaći još i činjenicu da se ta iskustva ne javljaju slučajno, da nisu u historiji usamljen primjer, već da predstavljaju u određenim uslovima nužnu i zakonitu pojavu i u datim uvjetima najviši domet u razvitku one strategije i taktike kojim su se od vajkada služile inferiorne snage.

II.

OSNOVNI ELEMENTI I PRINCIPI NAŠE RATNE VJEŠTINE

Nužnost posebne ratne vještine za paralizovanje nadmoći agresora. Napad na našu i mnoge druge zemlje u toku Drugog svjetskog rata i njihova okupacija govore dovoljno ubjedljivo o tome da napadač u početnom periodu može obezbijediti takvu nadmoćnost oružanih snaga, koja mu omogućava zauzimanje manjeg ili većeg dijela, a često i čitave državne teritorije ne samo manjih, nego i srednjih i većih zemalja. I upravo ta početna apsolutna ili relativna nadmoćnost agresora nad snagama koje otpočinju da vode oslobodilački, odbranbeni rat, odnosno koje ne žele da kapituliraju, nameće žrtvi agresije da rat vodi posebnom strategijom i taktikom, bez obzira na to što su strategiska pitanja takvog rata tijesno povezana s pitanjima strategije rata uopće. Kad se ima u vidu da su narodi Jugoslavije rat počeli bez države, bez vojne organizacije i naoružanja, onda poseban karakter takvog rata dolazi još više do izražaja.

Osnovni strategijski problem takvog rata sastoji se u tome kako da se obezbijedi njegovo vođenje pod izrazito nepovoljnim uslovima, sa perspektivom da se stalnim jačanjem i narastanjem vlastitih oružanih snaga, a postepenim uništavanjem protivničkih, izmijeni odnos snaga, najprije na pojedinim sektorima, a zatim i u cjelini, računajući pri-

tom i sa spoljnim utjecajem koalicionog antiagresorskog rata. Iskustvo našeg oslobodilačkog i revolucionarnog rata, kao i ratova niza drugih aziskih i evropskih zemalja, daje dovoljno dokaza za to da je, bez obzira na uslove okupacije i međusoban odnos oružanih snaga, *moгуće uspješno rješavanje tog problema pod uslovom umješnog organizovanja i pravilnog rukovođenja narodnim partizanskim ratom*. Njegovo uspješno rješavanje u našem oslobodilačkom i revolucionarnom ratu obezbijeđeno je na slijedeći način:

a) razvojem partizanskog rata na čitavoj državnoj teritoriji na takvim organizaciskim i taktičko-operativnim principima, koji su osiguravali: jedinstvo akcije partizanskih snaga u cjelini, ali i punu samostalnost svake borbene jedinice (batáljona, odreda, brigade, divizije, korpusa ponaosob); vezanost pojedine jedinice za matičnu teritoriju (teritorijalni karakter formiranja i popune, u pogledu političkog rada, držanje slobodne teritorije, itd.), ali i operativni karakter ili sloboda manevra partizanskih snaga (od odreda i brigada naviše), bez obzira na teritorijalnost;

b) pronalaženjem i dosljednom primjenom takvih borbenih metoda koje slabijim snagama osiguravaju inicijativu akcije;

c) stvaranjem političkih i operativnih osnova za jačanje ratnih napora stalnim progresivnim uništavanjem okupacionog sistema i uporednim stvaranjem slobodnih teritorija u svim dijelovima zemlje, a na okupiranom i poluoslobodnom teritoriju obrazovanjem novih borbenih jedinica i organa narodne vlasti;

d) osiguranjem prerastanja partizanskih snaga u oslobodilačku revolucionarnu armiju, razvijanjem i prerastanjem partizanskog rata manjih razmjera u partizanski općenarodni rat velikih razmjera.

Nasuprot munjevitog rata okupatora — dugotrajni rat ofanzivnog karaktera. Naš rat nesumnjivo dokazuje da okupator nije u stanju da se munjevito obračuna sa partizanskim snagama ni u samom početku, a još manje

kasnije, ako oslobodilačke snage uspiju da nametnu agresoru svoje metode ratovanja.

Teorija i praksa munjevitog rata, kojom je agresor uspio skršiti ne samo bivšu jugoslovensku vojsku nego i niz drugih evropskih armija, potpuno su propale u primjeni protiv naših partizanskih snaga koje su svojom strategijom i taktikom uspjele da munjeviti rat preokrenu u dugotrajan rat iscrpljivanja i uništenja. U odnosu na takve pokušaje, kao i velike neprijateljske ofanzive, naše partizanske snage su u okviru rata kao cjeline u suštini izvodile strategijsku odbranu svoje zemlje. Međutim, one su tu odbranu zemlje izvodile svojim, posebnim metodom putem neprekidnih iznenadnih, munjevitih i kratkotrajnih prepada i napada, odnosno stalnih ofanzivnih bojeva i operacija, i time na specifičan način ostvarivale strategisku ofanzivu u dugotrajnom oslobodilačkom ratu. Takav metod ratovanja dovodi do onog svojeobraznog odnosa u kome su partizanske snage, u cjelini uzevši, slabije, uspijevale da u većini konkretnih bojeva budu nadmoćnije, po onoj poznatoj formuli da je partizanska strategija »jedan protiv deset«, a taktika »deset protiv jednog«. U jedinstvu ovakve protivrječnosti, odnosno u njenom pravilnom rješavanju, leži jedan od razloga postizanja naših uspjeha u partizanskom ratu, jer smo velike jedinstvene operacije neprijateljskih snaga našim ofanzivnim dejstvima pretvarali u mnoštvo odjelitih malih operacija i bojeva. Tako su se nadmoćni strategiski i operativni udarci neprijatelja pretvarali u mnoštvo neočekivanih, ali parcijalno nadmoćnih udara naših snaga operativnog i taktičkog značenja.

I pored općeg ofanzivnog karaktera našeg rata, iskustvo isto tako ukazuje na neizbježnost i čestu primjenu odbrane, a naročito povlačenja. Međutim, partizanske snage nisu se smijele upuštati u dugotrajne odbranbene operacije; svaka odbrana morala je biti u svrhu napada, svako povlačenje u svrhu napredovanja. To važi u tolikoj mjeri da se o povlačenju može govoriti samo u taktičkom smislu, jer je svako povlačenje u operativno-strategiskom smislu pretstavljalo nastupanje, protivofanzivu u drugom, obično suprotnom pravcu. Pošto su u našem ratu

ustvari sve snage izvršavale zadatke operativnog i strategiskog značaja, to je on zbog toga u cjelini i imao ofanzivan karakter.

Totalni karakter rata. Naš rat je zahvatio čitavu zemlju i sve stanovništvo u doslovnom smislu. U rat su bili uključeni, na ovaj ili onaj način, ne samo za borbu sposobni, već i sav ostali narod, naročito omladina, pa žene, starci i djeca. Pritom je bilo karakteristično i to da je totalnost rata u pojedinim krajevima postizana odmah, u početnom periodu masovnim ustankom, a u cjelini postepenim razvojem Narodnooslobodilačke borbe. Njegova osnovna karakteristika ogleda se u tome što u njemu nije bilo fronta i pozadine. Čitava zemlja bila je u ratnom kovitlacu; uglavnom, svuda front i svuda pozadina, što se nije ispoljavalo samo putem vođenja borbe, već i samim političkim utjecajem u narodu i njegovim najraznovrsnijim uključivanjem u rat.

Nemogućnost totalne okupacije. Iako su okupatori težili totalnoj okupaciji, i mada su njihove snage (ne računajući brojne kvislinške) bile relativno jače u Jugoslaviji nego u drugim zemljama, upravo je naše iskustvo pokazalo da je totalna okupacija nemoguća, jer okupatoru uvijek nedostaje žive sile za takvu totalnu okupaciju koja bi onemogućila pojavu i vođenje dobro organizovanog narodnog, partizanskog rata. Kod nas je, naprimjer, jedan okupatorski vojnik dolazio na 24 stanovnika i 0,38 km², u Francuskoj na 84 stanovnika i 1,1 km², u Belgiji na 84 stanovnika i 0,31 km², u Holandiji na 217 stanovnika i 0,8 km², u Norveškoj na 19 stanovnika i 2,16 km². Ovo baca drugu svjetlost na problem odnosa snaga: pošto naime u partizanskom ratu ishod pojedinih borbi ili operacija ne rezultira toliko iz međusobnih odnosa vojnih snaga (broja i vatrene moći bataljona ili divizija) koliko iz opštih uvjeta rata, prije svega od stava čitavog naroda, to se u partizanskom ratu dobijaju novi, drukčiji odnosi, koji su u osnovi nepovoljniji za okupatorske snage.

Neizbježne slabosti neprijatelja. Okupator je u našoj zemlji bio iznenađen pojavom i razmjerima partizanskog rata, jer je računao da je svojim i kvislinškim snagama ostvario totalnu okupaciju zemlje, te u početku nije bio

pripremljen za vođenje rata takvih razmjera. Već prvi mjeseci rata dokazali su da te snage nisu bile u stanju ne samo da se obračunaju, već ni da se uspješnije suprotstave naletu ustaničkih partizanskih snaga. Zato je okupator dovlačio nove snage sa težnjom da sistematskim opkoljavanjem i pročešljavanjem pojedinih oblasti okruži, razbije i uništi partizanske snage i da istovremeno učvrsti okupacionu vlast proširivanjem mreže garnizona. Doživjevši opetovane neuspjehe u operacijama okružavanja i sve teže poraze svojih garnizona, okupatorsko komandovanje nastoji da izbjegne poraze koncentrisanjem svojih snaga u veće garnizone, a da pokretnim, manevarskim dejstvom jakih operativnih grupacija nanosi udarce najvažnijim grupacijama partizanskih snaga radi dezorganizovanja »partizanske države« u raznim oblastima zemlje.

Na kraju, okupator je — prisiljen da se pomiri sa činjenicom da ne može uništiti partizanske snage i da je izgubio kontrolu nad zemljom — bio primoran da se praktično sve više povlači radi obezbjeđenja najvažnijih centara, komunikaciskih magistrala i industrijskih objekata. Istovremeno, radi ometanja naših dejstava, okupator sve više pribjegava primjeni naše taktike čestim ispadima, prepadima, manjim operacijama u najosjetljivijim područjima, zatim upotrebi tzv. »udarnih trupa«, pored toga što je kvislinškim, četničkim i ustaškim formacijama, od samog početka, a zatim sve više, bila namjenjivana uloga da se protiv nas bore našom taktikom.

Kad je riječ o neprijatelju, treba spomenuti da su na vođenje rata ispoljavale stalan utjecaj i suprotnosti u taboru protivnika NOR-a, koje su u toku razvoja našeg oslobodilačkog i revolucionarnog rata i rata uopće sve više dolazile do izražaja. Naime, i pored prividne jedinstvenosti, postojale su ozbiljne suprotnosti: između pojedinih okupatora; između okupatora i kvislinga; između kvislinga i političkih grupacija koje su stajale iza sviju njih, i to kako u pogledu samih ciljeva koje su ponaosob htjeli ostvariti u Jugoslaviji, tako i u pogledu metoda za njihovo ispunjenje.

Sve ove protivvrječnosti dolazile su stalno do izražaja kako u strategijskim razmjerama na političkom i vojnom

planu, tako i u operativnim razmjerama u sprovođenju pojedinih operacija (različiti pogledi njemačkog i talijanskog komandovanja u planiranju operacija, nepovjerenje i nejedinstvenost partnera u njihovom sprovođenju itd.). Jedan od uslova naših pobjeda bilo je besumnje i to što su naša rukovodstva — kako CK i VŠ, tako i politička i vojna rukovodstva na terenu — znala da vješto koriste te protivrječnosti unutar protivničkih redova u cjelini, a u planovima za svaku akciju i operaciju nedovoljnu jedinstvenost i različiti kvalitet neprijateljskih snaga.

Sve ovo govori o tome da okupator i na političkom i na vojnom planu — bez obzira kakvu strategiju i taktiku primjenjivao i s kakvom nadmoćnosti u snagama i tehnici raspolagao — mora imati niz neizbježnih slabosti, koje se u uslovima pravilnog vođenja oslobodilačkog i revolucionarnog rata nužno sve više produbljuju.

Značenje i metodi stvaranja inicijative i iznenađenja. Jedno od najefikasnijih sredstava kojima je paralizovana neprijateljska nadmoćnost u našem ratu bilo je dosljedno primjenjivanje iznenađenja u svim dejstvima (od sitnih akcija i borbi do krupnih operacija) i stalno održavanje inicijative, jer je to za *partizanski narodni rat preduslov ne samo uspjeha nego i opstanka*. Partizanske snage mogle su prvenstveno inicijativom i iznenađenjem izigrati nadmoć neprijatelja u broju i naoružanju, organizovanosti i vojnoj obučenosti. A preduslov za preuzimanje i održavanje inicijative bio je u planskom stvaranju uvjeta za stalno iznenađujući karakter svih dejstava. To se postizalo:

— obrazovanjem i neprekidnim dejstvom manjih i većih partizanskih snaga u svim dijelovima zemlje, naročito u onima koje imaju veću važnost za okupatora;

— planskim i vještim iskorišćavanjem pomanjkanja žive sile okupatora, tj. njegove nemogućnosti da izvrši totalnu okupaciju čitavog teritorija;

— svestranom podrškom mjesnog stanovništva u pripremama i izvođenju dejstava;

— iskorišćavanjem nesnalazljivosti i akademskog vojnog šablonizma neprijateljskog komandovanja, što se u većoj ili manjoj mjeri neizbježno ispoljava u ovakvom

ratu u kome stalno izmiče mogućnost da se u planiranim operacijama obračuna sa protivničkim (partizanskim) snagama;

— dosljednom ali stvaralačkom primjenom strategijske koncepcije partizanskog rata u raznim taktičkim postupcima u kojima se ne smije dopustiti nikakvo ponavljanje ili šabloniziranje, jer *po riječima druga Tita: »U partizanskom vođenju rata osnovno je ne držati se nikakvih šablona, pa ni partizanskih«*.

U konkretnim dejstvima za inicijativu i iznenađenje moralo se izboriti specifičnim, stvaralačkim rješavanjem pojedinih borbenih postupaka i majstorstvom u vještini partizanskog ratovanja i to:

— rješavanjem borbenih zadataka prema konkretnoj situaciji;

— planskim i iznenadnim nanošenjem udara i izbjegavanjem borbi koje neprijatelj želi da nasturi;

— sposobnošću da se otstupi pred nadmoćnijim neprijateljskim snagama ne samo radi očuvanja vlastitih snaga, već, prije svega, radi neposrednog preuzimanja inicijative na drugom sektoru, obično u pozadini neprijatelja;

— brzom i iznenadnom koncentracijom, a zatim rasturanjem snaga u vrijeme, na pravcima i prema objektima najmanje očekivanim od strane neprijatelja, što ga ugrožava na najširem frontu i prisiljava na dekoncentraciju ili povlačenje;

— pretežnom primjenom noćnih borbi;

— izvođenjem taktičkih i operativnih dejstava pod vrlo rđavim atmosferskim okolnostima;

— primjenom prepada, zasjeda, najrazličitijih lukavstava itd.

Masovnošću i istovremenošću akcija, izvanrednom pokretljivošću i sposobnošću da na specifičan način s manjim snagama rješavaju i složenije borbene zadatke, mogućnošću brze koncentracije i dekoncentracije — partizanske snage stvarale su uvjete za široku primjenu obmanjivanja neprijatelja u pogledu stvarnih namjera glavnih i pomoćnih snaga, a time činile uzaludnim njegove napore, jer mu je sve više nedostajalo slobodnog prostora

i slobodnog vremena, dok su sebi osiguravale neprekidnu inicijativu i široku slobodu manevra i akcija.

Za održanje inicijative i iznenadnosti dejstava od izvanrednog je značenja odlučnost i pravilna procjena u planiranju i izvođenju dejstava. *Uspješna partizanska dejstva odvijala su se ponajviše na samim ivicama mogućeg i mašte.* Međutim, bilo je krajnje štetno ako se smionost i odlučnost izrođavala u neodgovorni avanturizam, ili ako se raznim procjenama padalo u neodlučnost i bojažljivu pasivnost, jer su se i porazi i pomanjkanje uspjeha negativno odražavali ne samo vojnički nego i politički kako u samim jedinicama, tako i u narodu.

Strategiska uloga slobodnih teritorija. Iskustvo NOR-a dokazuje da je potpuno oslobađanje pojedinih dijelova okupirane zemlje i stvaranje relativno čvrstih slobodnih teritorija bilo od strategiske važnosti za vođenje našeg rata. Iako se rat razvijao na čitavoj teritoriji okupirane zemlje, bilo je potrebno da se od samog početka stvaraju manje ili veće slobodne teritorije, kao čvršće osnovice, baš zbog dugotrajnosti i žestine karaktera samog rata.

Načelno, svaki partizanski odred — i više jedinice — stvarao je svoju slobodnu teritoriju, čija je veličina i samostalnost ovisila od jačine naših i neprijateljskih snaga. Veće slobodne teritorije stvarale su i držale krupnije partizanske formacije — divizije i korpusi i operativna grupa VŠ; one su služile kao operativno-strategiska osnovica za vođenje rata, a bile su van neposrednog dohvata protivničkih snaga, koje ih nisu mogle zauzeti bez preduzimanja krupnijih ofanzivnih operacija.

Bez obzira na to što je svaka oslobođena teritorija ponaosob bila okružena snagama neprijatelja, u uvjetima postojanja većeg broja manjih i većih slobodnih teritorija i jačih partizanskih snaga, u ratu u cjelini, *objektivno je bio, stvoren takav odnos da se više nisu nalazile u okruženju samo partizanske snage, već su se u isto takvoj situaciji nalazile i okupatorske snage* — šta više u nepovoljnijem položaju s obzirom na neprijateljski stav stanovništva i nepoznavanje zemljišta i mjesnih okolnosti.

Posebnu vrijednost ima naše iskustvo da u ratu nema bezizlazne situacije čak ni onda kad neprijatelj ostvari ne samo operativno nego i taktičko okruženje, ili u bilo kakvom slučaju cijepanja jedinica. Iz svake kritične situacije partizanske snage nalazile su izlaz. One su bile »neuništive« i onda kada bi neprijatelj u potpunosti ovladao njihovom teritorijom, i to upravo zbog toga što zemljište (i teritorija) za partizanske snage igra posve drugačiju ulogu nego za armije čiji je zadatak da odbrane bilo čitavu državnu teritoriju bilo samo strategijsku, odnosno »državno težište«.

Međutim, važnost slobodnih teritorija bila je u tome što se jedino na njima mogla izvršiti *potpuna mobilizacija svih ljudskih i materijalnih snaga za rat, stvarati i održati nova revolucionarna vlast i brže izgrađivati nova armija*. Zbog toga trebalo ih je *što čvršće držati*, pa i po cijenu upornih bojeva, ali se isto tako partizanske snage nisu smijele — prema riječima druga Tita — »vezivati samo za odbranu oslobođene teritorije« već ih je, prije svega, trebalo angažovati za »stvaranje drugih, još većih slobodnih teritorija«.

Prema tome, osnovni strategijski princip bio je *stvarati što veće slobodne teritorije radi uvećanja svoje vojne i političke moći; držati ih što čvršće, ali ne braniti po svaku cijenu, već dobiti u vremenu a sačuvati partizanske snage na račun teritorije, upravo zbog oslobađanja novih teritorija, onih gdje se nalaze novi izvori još neiskorišćenih ljudskih i materijalnih snaga*.

U svijetlu takve strategije, sve protivničke koncepcije za zauzimanje slobodnih teritorija i uništenje »težišta partizanske države« ostaju jalove, jer snaga i težište partizanskog rata nisu bili u nekoj određenoj slobodnoj teritoriji, već u čitavom narodu, u čitavoj njegovoj zemlji i, prije svega, u njegovim oružanim snagama.

Zbog toga se baš u ovom pitanju ogleda sva prednost strategije partizanskog narodnog rata. *Nasuprot ratnoj praksi i vojnoj teoriji da se zauzimanjem državnog težišta rat završava ili se stvaraju uvjeti za njegovo brzo dovršenje — partizanski rat svojom praksom i teorijom pretpostavlja ne samo nastavak nego i proširenje rata na*

nove, jednom već »potpuno zauzete ili okupirane« oblasti.

Posebno značenje imaju naša iskustva u organizovanju slobodne teritorije za rat, u odnosima vojnih i političkih organa, organizaciji pozadine i vojno-teritorijalnih organa, a prije svega u jedinstvu armije i naroda u rješavanju političkih i borbenih, pa i drugih zadataka fronta i pozadine.

Izgradnja i način dejstva taktičkih i operativnih jedinica. Jedan od osnovnih preduvjeta za uspjeh u našem ratu bilo je prevladavanje teritorijalnog karaktera partizanskih snaga, tj. njihove vezanosti samo za određenu užu teritoriju. Davanje pokretnog, operativnog karaktera partizanskim snagama sposobnim da napuste »svoju teritoriju« i da se bore bilo gdje — pretstavljalo je stalan strategijski zadatak na liniji daljeg razvoja oružane borbe i jedinog puta stvaranja i izgradnje nove armije.

U tom pogledu posebnu ulogu su odigrale proletherske i udarne jedinice, formirane od najkvalitetnijeg ljudstva koje su postepeno prerastale u krupnije jedinice i služile kao obrazac za stalno stvaranje drugih viših taktičkih i operativnih jedinica — brigada, divizija i korpusa NOV — iz manjih formacija partizanskih snaga.

Iskustvo je pokazalo da su za prerastanje partizanskih snaga u krupnije vojne formacije bila neophodna dva uvjeta: povećanje njihove brojne snage i njihovo kvalitetno narastanje kroz stjecanje borbenih iskustava, čime su se osposobljavale za izvršavanje sve složenijih zadataka. Međutim, i u stvaranju krupnih formacija (brigada, divizija, korpusa) bilo je nužno polaziti kako od općih zahtjeva rata, tako i od posebnih uvjeta određene oblasti, i to koliko od vojnih isto toliko i od političkih problema. Pritom je ponekad trebalo savladivati ili usko vojna gledišta ili razne lokalističke tendencije.

U rješavanju ovih pitanja od strategijske važnosti bilo je pravilno sprovođenje kursa o istovremenoj izgradnji krupnih vojnih formacija i daljem proširenju mreže partizanskih odreda. Krupne formacije partizanskih snaga (operativne jedinice NOV) ne bi bile u stanju da uspješno dovedu rat do kraja bez istovremene djelatnosti mnogobrojnih partizanskih odreda (i samostalnih bri-

gada), koji su svojom svestranom aktivnošću olakšavali i omogućavali vođenje krupnih operacija razvlačenjem neprijateljskih snaga, a jednovremeno služili kao sredstvo za dalju mobilizaciju i postepeno sticanje borbenog iskustva, ili drugim riječima, kao izvor već prekaljenog ljudstva i jezgra za dalji razvoj većih jedinica vlastitim prerastanjem u nove brigade (i divizije).

Na taj način, u svom višem stadiju partizanski oslobodilački i revolucionarni rat javlja se kao složen rat krupnih jedinica nove narodne armije, koje svojim operacijama potpomažu široku aktivnost PO, njihov razvoj i prerastanje u više formacije, a s druge strane, upravo ovi mnogobrojni PO (ili samostalne brigade) stvaraju uvjete za uspješno vođenje rata u cjelini.

Za dalje uspješno odvijanje rata od presudne je važnosti bilo to da način dejstva Narodnooslobodilačke vojske, poslije njenog stvaranja, bude logičan nastavak i dalji razvitak dotadašnje strategije i taktike partizanskog narodnog rata. Činjenica je da je naš rat ostao rat naoružanog naroda i da naša vojska nije, niti je mogla u suštini izgubiti svojstva partizanskih snaga iz kojih je nastala, već je njihov kvalitet nužno podigla na viši nivo. Time što je umnogome primila atribute jedne »regularne armije«, ona nije mogla najednom ratovati kao »regularne armije«, niti je odnosila pobjede nad njima zato što je tobože ratovala kao »regularne armije«, već ih je naprotiv, po riječima druga Tita, tukla »vještinom revolucionarnog ratovanja«, tj. »našom strategijom i taktikom«. A ta posebna strategija i taktika zadržala je i nadalje u suštini osnovne karakteristike partizanskog rata — samo na višem nivou općenarodnog rata, čiji je glavni nosilac sada već nova oslobodilačka i revolucionarna armija. Strategija i taktika naše armije bile su diktirane ne samo njenim nastankom i razvojem u dotadašnjem toku partizanskog rata, već i svim djelujućim faktorima koji su opredjeljivali specifičan način ratovanja partizanskih snaga: politički ciljevi, nastanak, karakter, razvoj, obučenosť i opremljenost armije, nemanje države, pozadine, industrijske baze itd., koji su u tolikoj mjeri specifični da su karakteristični samo za partizanski na-

rodni rat. Međutim, i oni faktori koji su opći za svaki rat ispoljavaju drugačiji utjecaj na ratovodstvo jedne takve oslobodilačke i revolucionarne narodne armije nego na ratovodstvo redovne vojske neokupirane države. Drug Tito navodi da je za našu vojsku, pored političkog karaktera, od prvostepene važnosti bilo ekonomsko stanje naroda u zoni operacija, te je ona bila prisiljena stvarati »svoje strateške planove« i »podešavati svoju operativnu taktiku« prema elementima koji na rat redovne armije nemaju nikakvog uticaja (naprimjer, rješavanje političkih zadataka, zadobijanje naoružanja itd.).

Sprovodeći dosljedno strategiju i taktiku narodnog, partizanskog rata, Vrhovni komandant je stalno ukazivao na to »da se NOV mora čuvati krutih frontova«, »da moramo izbjegavati da nam neprijatelj svojom taktikom nametne odbranu dugačkih i rasplnutih frontova, začep-ljivanje rupa itd.«, da »u našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh ne samo u ofanzivi, već i u defanzivi«, koji se »ispoljava u snažnoj, smjeloj partizanskoj taktici, taktici prodora u neprijateljsku pozadinu« . . . I kad drug Tito na istom mjestu (prije navedenih citata) kaže da »taktika ratovanja naše narodne vojske apsolutno mora biti kombinovana sa našom dosadašnjom partizanskom taktikom« onda je to očito pogrešno tumačiti kao da je NOV u osnovi ratovala ili trebala ratovati kao druge »regularne« »savremene« armije. Radilo se o tome da je NOV trebala dotadašnji način ratovanja partizanskih snaga podići na viši nivo, ali i nadalje ratovati na svoj način, posebnom »našom strategijom i taktikom«. A ona je, kao što smo vidjeli, nužno zadržala suštinske karakteristike oslobodilačkog i revolucionarnog partizanskog rata i onda kada je naš rat, zahvaljujući definitivnoj političkoj pobjedi NOP-a i oružanoj snazi NOV i POJ, dostigao viši stepen svenarodnog rata naroda Jugoslavije.

Nepridržavanje posebne strategije i taktike partizanskog općenarodnog rata dovodilo je i kod nas u pojedinim slučajevima do neuspjeha, a u kineskom ratu, — gdje su »antipartizanska« shvatanja jedno vrijeme preovladala i u teoriji i praksi — i do privremeno kobnih posljedica koje su mogle biti otklonjene tek posle pobjede koncep-

cije da je pobjeda u revolucionarnom i antijapanskom ratu moguća samo pod uslovom dosljednog pridržavanja i razvijanja partizanskog načina ratovanja.

Da snaga jedinica naše vojske nije bila u kopiranju metoda »regularnih« armija već u sprovođenju svog načina ratovanja i da one (zbog svog karaktera, naoružanja, tradicije, iskustva, neobučenosti itd.) nisu uglavnom mogle rješavati borbene zadatke na način drugih »regularnih« armija pokazuju dosta brojni primjeri iz završne faze rata kada smo već raspolagali i apsolutnom i relativnom nadmoćnošću nad neprijateljskim snagama (na primjer, probijanje dijelova njemačke armijske grupe E iz Grčke kroz Sandžak i Bosnu, Sremski front, Operacija IV armije za oslobođenje Bihaća i proboj Riječkog fronta, forsiranje kod Bijeljine itd.).

Prema tome, *tajna pobjeda i snage naše vojske* očito nije bila u ratovanju po ugledu na »velike ratove« i na način »regularnih« armija, već u *dosljednoj primjeni i razvoju svoje, posebne, revolucionarne strategije i taktike* i u stalnom osposobljavanju za izvršenje sve složenijih borbenih zadataka, pa i onih koji se mogu postaviti i savremenoj armiji u povoljnijim, »redovnim« okolnostima.

Posebni zahtjevi u pogledu naoružanja i formacije. Naše iskustvo, kao i uspjesi partizanskih i drugih tehnički inferiornih snaga u toku i poslije Drugog svjetskog rata postignuti nad potpuno savremenim vojskama, odnosno naoružanjem i opremom, nesumnjivo služe kao dokaz da se i danas, uprkos usavršenih oklopnih i vazduhoplovnih snaga, u samoj sjenci nuklearnog naoružanja, *može uspješno upotrijebiti svako oružje*, pa ma kako ono bilo primitivno. Razumije se, svako oružje ne može se efikasno upotrijebiti protiv svakog sredstva u svim okolnostima, ali se određenim metodima mogu stvoriti uvjeti za uspješnu upotrebu svakog oružja i protiv svakog neprijatelja.

Naše iskustvo istovremeno ukazuje da je nužno da partizanske snage budu što bolje opremljene savremenim naoružanjem i opremom, prvenstveno sa što više lakog automatskog oružja (automata, puškomitraljeza, reaktivnih bacača, lakih minobacača, mitraljeza, lakih i brdskih

topova), zatim savremenim sredstvima veze (radiostanica) itd., jer to povećava njihovu borbenu i udarnu sposobnost.

Pokazalo se i to da je, naročito za veće taktičke i operativne jedinice (divizije i korpuse), bilo korisno zadobijanje težeg naoružanja (topova i tenkova), jer ih je to osposobljavalo za složenija borbena dejstva i omogućavalo im postizavanje većih rezultata uz manje ljudske žrtve — ali pod uslovom da ono ne sputa slobodu manevra jedinica, tj. da ne smeta osnovnom oružju partizanskih snaga: tradicionalnoj partizanskoj pokretljivosti i izvođenju manevara kroz najneprohodnije predjele. U praksi su skoro sve naše jedinice ponekad pribjegavale zakopavanju, pa čak i uništavanju teškog naoružanja, kad god je ono postalo smetnja ili kad se više nije moglo koristiti bez opasnosti po same jedinice.

Od posebnog je interesa proučavanje formacijske veličine naših jedinica, koja je ovisila ne samo od mogućnosti popune, već i od uslova pod kojima se ratovalo. Što je teren bio teži — komunikativniji, manje pošumljen ili inače nepodesniji, a okupatorske snage u povoljnijem položaju, jedinice su, načelno, bile manje, pokretljivije. U tom pogledu naši odredi, grupe odreda, brigade i divizije (različitog sastava: odredi i brigade od nekoliko stotina do hiljadu — dvije; divizije od hiljadu — dvije do pet hiljada boraca) predstavljale su elastične borbene grupacije podešene lokalnim okolnostima, ali sposobne i za rješavanje krupnih taktičko-operativnih zadataka. Isto tako, iskustvo očito ukazuje i na to da za rješavanje organizacijsko-formacijske strukture partizanskih snaga presudniju ulogu igraju opći uslovi konkretnog rata nego drugi zahtjevi, naprimjer, količina tehnike ili vatrena moć u odnosu na protivnika, itd.

Utjecaj i način rješavanja snabdjevanja, zbrinjavanja i evakuacije. Problem materijalnog obezbjeđenja, zbog svoje specifičnosti, — isključive upućenosti na narod i neprijatelja, bio je, kao što smo već vidjeli, jedan od presudnih elemenata u određivanju karaktera i načina ratovanja naših snaga (nemanje municije za duže operacije, planiranje akcija samo zbog naoružanja, poteškoće

u zbrinjavanju ranjenika itd.). Iz bogatih iskustava treba navesti i najvažnija koja su bila od operativno-strategijskog značaja.

U pogledu materijalne opskrbe vojske i ranjenika mi se nismo mogli osloniti samo na oslobođene teritorije, jer tamo nije bilo svih potrebnih sredstava ili su se ona brzo iscrpljivala. Zbog toga je, osim planiranja akcija koje će nam obezbijediti potrebna sredstva sa okupirane teritorije, preko organa vlasti i VTO bilo organizovano prebacivanje (pod zaštitom jedinica) hrane i drugog materijala iz jednog kraja u drugi. Od ne malog značenja bilo je i stvaranje zaliha na skrovitim mjestima (manje decentralizovana skladišta).

U pogledu zbrinjavanja ranjenika od posebnog su interesa iskustva slovenačkih partizana, zatim iz sjeverne Hrvatske, Slavonije itd., gdje su u šumama, pod zemljom, bile izgrađene čitave konspirativne bolnice, na mjestima u koja neprijatelj nije dopirao, ili su bile tako vješto kamuflirane da je neprijatelj u toku ofanzive prelazio preko njih ali ih nije mogao otkriti.

Stvaranje velikih pokretnih bolnica (naročito centralne), koliko god to u onoj situaciji izgledalo nužno, pokazalo se nepodesno i nesvrishodno, jer je isuviše vezivalo operativne jedinice, prisiljavalo ih na borbu pod izrazito nepovoljnim okolnostima i pretvaralo ih u transportne. Jednom rječju, sputavanje slobode manevra umrtvilo je osnovnu snagu jedinica, a u krajnjoj liniji pretstavljalo je za teške ranjenike i bolesnike u cjelini daleko veću neizvijesnost no da su od samog početka bili decentralizovano sklonjeni u većem broju bolnica na terenu.

Slično je iskustvo i sa masovnim zbje govima naroda pod okriljem operativnih jedinica. Pokazalo se da je opravdana evakuacija svega stanovništva sposobnog za borbu, tj. stanovništva koje mogu apsorbovati operativne ili pozadinske jedinice, kao i manje lokalne evakuacije pod rukovodstvom civilnih i vojno-teritorijalnih vlasti. Međutim, povlačenje svega naroda, u ogromnim zbje govima, sa vojskom ispoljavalo je negativan utjecaj kako

na rad operativnih jedinica, tako i na mogućnost decentralizovanog izbjegavanja udara okupatorskih pogroma (Kozara, Četvrta ofanziva).

Defektnost teorija pozitivnih količina. Naš rat je očigledno u teoriji ratne vještine još više utvrdio činjenicu da se međusobni odnos snaga protivnika *pod određenim uslovima* ne može svesti samo na odnos snaga njihovih oružanih formacija. Štaviše, naš rat (razumije se i ne samo on) nepobitno je dokazao da su *u odnosu na oslobodilački i revolucionarni rat zatajile sve teorije zasnovane isključivo na pozitivnim količinama*: veličini oružanih snaga, industriskom potencijalu, naoružanju, snabdijevanju, zemljištu, položaju, zauzimanju teritorija, gradova, ključnih pozicija, operativnih osnovica itd. Doduše i u našem ratu svi ovi faktori, uzeti u cjelini ili svaki posebno, igrali su određenu važnu ulogu, ali nasuprot tobože *isključivo* presudnom utjecaju tih materijalnih činilaca, *u ovakvom ratu od odlučujućeg značaja pokazali su se moralno-politički faktori i potencijalna snaga samog naroda riješenog da se bori do kraja, pravilna organizacija pripreme i vođenja rata i odgovarajuća strategija i taktika za paralizovanje oružane premoći.*

Metodi kojima je okupatorska nadmoć preobražena u praktičnu nemoć mogu se svesti na slijedeće:

— politička izolacija okupatora i kvislinga i politička mobilizacija naroda u sveopći narodni otpor, počevši od raznih formi pasivne rezistencije do otvorene organizovane oružane borbe;

— razvoj partizanskih dejstava na cjelokupnoj državnoj teritoriji od najnižih do najviših formi — u zavisnosti od lokalnih uslova — od sabotaža i diverzija borbениh grupa, borbene aktivnosti četa i odreda, preko općenarodnog ustanka, ili obrnuto, do operacija krupnih partizanskih formacija;

— dezorganizacija i uništavanje okupatorske civilne i okupacione vojne uprave, čime se okupator prisiljava da se oslanja samo na snagu operativnih jedinica;

— masovno i istovremeno izvršavanje sitnih, a postepeno i sve većih akcija u svim dijelovima zemlje,

usmjerenih protiv najosjetljivijih mjesta što okupatora prisiljava da mora rasturati svoje snage i pružati povoljne objekte za izolovano uništavanje;

— izbjegavanje sukoba sa nadmoćnijim snagama i stalna težnja za postizanjem lokalne nadmoćnosti, iznenađenja itd.

Osim toga, i onaj dio naroda koji nije učestvovao neposredno u oružanoj borbi, već ju je pomagao posrednim ili neposrednim putem (obavještavanje o snagama ili svakom koraku neprijatelja, snabdjevanje naše vojske, liječenje i sakrivanje ranjenika, nenaklonost i opstrukcija prema neprijatelju do mjere da je on u svakom čovjeku podozrijevaio prerusenog partizana ili aktivistu NOP-a, itd.) pretstavljao je nepresušan izvor snage koja nam je davala moralnu i materijalnu prevagu nad neprijateljem.

Uloga subjektivnog faktora — rukovodeće snage i političke mobilizacije naroda. Mnoga historiska pozitivna i negativna iskustva, naročito iz Drugog svjetskog rata, govore da je za vođenje oslobodilačkog i revolucionarnog ili odbranbenog narodnog rata u uslovima savremene agresije *neophodan preduslov postojanje čvrste (političke) organizacije* kao što je bila KPJ, čiji su interesi, politički program i ciljevi istovjetni sa težnjama najširih slojeva naroda i koja zbog toga uživa njegovu nepodjeljenu podršku. Samo pod tim uslovima moguća je najšira i najdublja politička mobilizacija čitavog naroda, do mjere da svaki borac i čitav narod budu svijesni ciljeva za koje se vodi rat i riješeni da izdrže do kraja bez obzira na težinu nejednake borbe. *Bez takve političke mobilizacije naroda (koja je u našem ratu ostvarivana postepeno) i čvrstog rukovodećeg jezgra* ne može se računati na uspjeh u savremenom totalnom ratu.

Zasnivanje planova na moralnim i materijalnim snagama svoga naroda. Naš je rat, pod naročito teškim okolnostima, dokazao da zemlja koja vodi oslobodilački ili odbranbeni narodni rat, da bi osigurala konačnu pobjedu, treba da svoje planove za odbranu prije svega temelji na *moralnim i materijalnim snagama vlastitog naroda, osla-*

njajući se pri tome i na one napredne i demokratske snage u svijetu, koje joj mogu pružiti moralnu, a eventualno i materijalnu pomoć. U tom cilju neophodno je da svoju politiku zasniva prvenstveno na rješavanju unutrašnjih društveno-političkih problema i interesa, a duboka povezanost i potpuna istovjetnost naroda i armije — upravo istinski narodni karakter armije po duhu i odnosima — pretstavljaju stalan izvor narastanja i jačanja oružanih snaga i pod najtežim uslovima okupacije. U tom smislu naš NOR potvrđuje poznatu aksiomu da je »rat produženje politike drugim sredstvima«, ali istovremeno potkrepljuje i onu drugu da je za sprovođenje samostalne i nezavisne politike nacionalno-oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta trebalo i na vojnom planu razvijati svoju posebnu revolucionarnu vještinu ratovanja.

Dosljednost i stvaralaštvo u sprovođenju političkog i vojnog programa. Za rješavanje svih operativno-strategijskih problema u NOR-u, koji je sam po sebi bio vrlo složen, jer je zbog istovremene borbe protiv vanjskog i unutrašnjeg neprijatelja (sprovođenja oslobodilačkog i revolucionarnog rata) dolazilo do najzamršenijih političkih i vojnih situacija — bile su neophodne svakodnevna borba i budnost za dosljedno sprovođenje političkog i vojnog programa NOP-a u cjelini, kao i umješnost i stvaralaštvo u saobraznom rješavanju svih vojno-političkih problema prema konkretnim lokalnim okolnostima.

Pokazalo se da je *jedinstvo ideje i akcije u takvom ratu moguće samo pod uslovom jedinstvene ideološko-političke svijesti rukovodećeg jezgra, stalne djelatnosti na jačanju tog jedinstva i suzbijanju svih suprotnih pojava.*

U tom pogledu, gubljenje političkog kursa ispoljavalo se: u zaboravljanju da je borba protiv okupatora prvi i osnovni zadatak; u zanemarivanju ili neumješnosti u borbi protiv raznih unutrašnjih neprijatelja; u izbjegavanju i neodlučnosti u razvoju oružane borbe; u sektaštvu i zapostavljanju političkog rada u narodu itd. Ostupanja na vojnom planu ogledala su se u nepridržavanju strategije i taktike partizanskog rata (ponekad neopravdani na-

padi na utvrđene gradove, nerazumijevanje potrebe postupnosti u izvršavanju borbenih zadataka, itd.), ali, s druge strane, i bezrazložno napuštanje, odnosno nedovoljna odbrana oslobođenih mjesta; zanemarivanje prvostepene važnosti političkog momenta i usko gledanje samo kroz vojne probleme, itd.

Viši, revolucionarni kvalitet unutrašnjih odnosa, uloga i karakter discipline. Od velikog je značenja naše iskustvo o unutrašnjim odnosima u našim jedinicama. U ratu koji počinje bez ikakve vlasti, upravo radi obaranja svih dotadašnjih autoriteta, u armiji koja je nastala na odlučnoj negaciji svih pa prema tome i disciplinskih osnova bivše vojske, u armiji koja nema iza sebe prinudni policijski aparat — disciplina igra još veću ulogu nego u redovnim vojskama. Ali je ona u svojoj suštini mogla biti samo višeg kvaliteta, zasnovana na idejno-političkom jedinstvu zajedničkih ciljeva i interesa u borbi. I, mada bez nekih tobože nepromjenljivih atributa, ova je disciplina u svakom pogledu nadvisivala konvencionalne vojničke discipline onim suštinskim, moralno-etičkim kvalitetima koji proizilaze iz svijesne rješenosti čovjeka kao pojedinca, borbenog kolektiva i naoružanog naroda da se do kraja zalaže svim fizičkim i moralnim snagama za ostvarenje naprednih, historiski nužnih, oslobodilačkih i revolucionarnih ciljeva. U stvaranju zdravih unutrašnjih odnosa i čvrste discipline od najvećeg značenja bio je lični primjer starješina i posebno uloga partiske organizacije, koja je našoj armiji i presadila svoju visoku gvozdenu, ali svijesnu disciplinu zasnovanu na demokratskom centralizmu, disciplinu koja je svaku našu jedinicu sjedinjavala u monolitan organizam, koja je zahtjevala bespogovornu odgovornost, a pretpostavljala najširu inicijativu, najveću samostalnost i rješenost da se po svaku cijenu izvrše postavljeni zadaci. Za takvu disciplinu, koja je isključivala svaku neodgovornost, zloupotrebu, javašluk ili anarhičnost, trebalo se uporno boriti prije svega podizanjem moralno-političke svijesti, ali i istovremenim uvođenjem određenog vojničkog reda, odgovornosti i zakonitosti u

interesu funkcionisanja mehanizma svake jedinice i čitave armije radi ostvarenja ciljeva koje postavlja Vrhovni komandant u ime naroda i Partije.

Uloga i karakter kadrova — način komandovanja. Iskustvo našeg i sličnih ratova pokazuje da u njemu kadrovi igraju daleko presudniju ulogu od vojnih starješina u redovnim armijama. To proizilazi iz samih uvjeta i čitave prirode rata koji vode. *Partizanski rukovodilac nije mogao biti prosto vojnik-ratnik, već prije svega političar-borac za određene nacionalne i revolucionarne ideje i uporedo s tim vješt ratnik*, a u svakom slučaju cjelovita, karakterna, u ratu osvježena ličnost po svojoj hrabrosti i drugim kvalitetima.

U pogledu komandovanja Vrhovni štab je čvrsto držao u svojim rukama takve strategiske probleme kao što su planiranje razvoja i vođenje rata u općedržavnom razmjeru, — sličnu ulogu imali su i glavni štabovi, dok su štabovi korpusa, zona, divizija, brigada, grupa odreda i odreda imali veliku i punu samostalnost u rješavanju konkretnih taktičkih i operativnih zadataka.

To znači da se rat odvijao pod jedinstvenim strategiskim rukovodstvom, ali uz široku samostalnost i inicijativu u operativnom i taktičkom komandovanju. U tom pogledu pokazali su se štetnima, kako pokušaji prenošenja centralističkih metoda svojstvenih »regularnim« armijama, jer je to dovodilo do sputavanja visokog stepena inicijativnosti i pokretljivosti, tako isto i sve lokalističke tendence, koje su bile prepreka bržem i širem razmahu borbe.

Vojna neobučenost našeg boračkog i starješinskog sastava svakako je bila prepreka u postizanju i većih uspjeha uz manje gubitke, a naročito se osjećala u pogledu vladanja težim naoružanjem i složenijom tehnikom. No, borbeno iskustvo se brzo sticalo u praksi i prenosilo preko kratkotrajnih kurseva. Isto tako, štetno se odražavala svaka opterećenost šablonizmom i raznim nerealnim i neadekvatnim procjenama i normama.

Nedostatak u vojnoj obučenosti svakako se dijelom ispoljavao i u našim slabostima u pogledu primjene utvrđivanja i poljske fortifikacije, onda kad su za to postojali izvjesni uslovi, a ponekad i neophodna potreba. Doduše,

treba istaknuti da su naše jedinice taj nedostatak, u cjelini uzevši, nadoknađivale svojom manevarskom sposobnošću i aktivnošću i u samoj odbrani, što je inače bio put i način ostvarivanja operativno-taktičke nadmoći nad neprijateljskim snagama koje su često upravo fortifikaciski objekti prisiljavali na statičnost, no to, međutim, ne opravdava naše slabosti u primjeni fortifikacije u konkretnim uslovima kada je to bilo nužno.

Elementi nadmoći — odnos morala i taktike. Moralno-politički faktor, koji je — kao što smo vidjeli — imao presudan značaj u određivanju karaktera i strategije našeg rata, igrao je kod nas jednu od najvažnijih uloga i u taktičko-operativnim okvirima, tj. u rješavanju konkretnih borbenih zadataka.

Moralno-politička čvrstina naših jedinica, odnosno moral i entuzijazam boračkog i starješinskog sastava, koji su se ispoljavali u spremnosti za izvršavanje vanrednih pa čak i natčovječkih napora, u sposobnosti naših jedinica za naprezanje preko uobičajenih normi — besumnje su potencirali snagu i udarnu sposobnost naših jedinica i to, objektivno, do višestrukih razmjera u odnosu na same materijalne odnose. (Odred, brigada ili divizija koja bi danas napala jedne neprijateljske snage, a zatim sutra odmah druge, prebacivši se 20, 30 a ponekad i do 50 km — ustvari je izvršavala ulogu više jedinica i stvarala pometnju kod neprijatelja o stvarnim našim snagama.)

Međutim, jednostrano je, što više i pogrešno, ako se uzroci naših uspjeha u borbama objašnjavaju isključivo moralno-političkim faktorom, naročito kad se svode jedino na odlučujuću ulogu borbenog morala. Umjesto takvog jednostranog posmatranja treba konstatovati da je *paralizovanje apsolutne vojne nadmoćnosti neprijatelja, odnosno postizanje nadmoći u konkretnoj situaciji, dolazilo kao rezultat prevage svih onih elemenata koji su i inače bili odlučujući za karakter i tok čitavog rata.* A to su, uz moralno-politički faktor, prije svega: naša posebna ratna vještina, naša svojeobrazna strategija i taktika, odnosno naša koncepcija vođenja rata, zatim podrška stanovništva i poznavanje mjesnih okolnosti, vještina i odlučnost komandovanja itd.

III.

VRIJEDNOST ISKUSTAVA NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA ZA DALJU IZGRADNJU NAŠE RATNE DOKTRINE

Analiza svih onih objektivnih i subjektivnih uslova, koji su bitno opredjeljivali karakter našeg rata, govori nesumnjivo o tome da su za naš rat u cjelini i za našu ratnu vještinu važili posebni zakoni, posve ili u mnogome različiti od onih koji važe za rat uopće, bez obzira što njima imaju mnogo zajedničkog. Ova analiza takođe nameće zaključak da je naša ratna vještina bila rezultat sveukupnosti i uzajamnog dejstva svih objektivnih i subjektivnih faktora koji su bitno opredjeljivali specifičan karakter našeg rata, a ne samo nekih elemenata uzetih posebice.

Prema tome, pogrešno je o ratnoj vještini, kao i o karakteru našeg oslobodilačkog i revolucionarnog rata, donositi sudove uzimajući u obzir samo pojedine elemente. Bilo bi jednostrano, naprimjer, izvoditi razne zaključke na osnovu činjenice da smo imali armiju a pritom ispuštiti iz vida specifičnost njenog nastanka i razvoja, opremljenosti i snabdjevanja, a još više njen odnos prema teritoriji; ili pak uzimati u obzir samo moral, a ne uzimati isto tako odlučujući faktor — taktiku izvođenja borbenih dejstava; ili pak govoriti samo o posebnoj taktici, a ne i o posebnoj strategiji našeg rata i pored činjenice da su one proizilazile jedna iz druge i da su strategijski i taktički problemi bili uzajamno tako isprepleteni da se o nekoj granici među njima teško može i govoriti — što je takođe jedna od bitnih specifičnosti naše ratne vještine. Tek kad se svi objektivni i subjektivni faktori i na njima izgrađeni principi naše ratne vještine uzmu zajedno, oni predstavljaju jedinstvenu, pravu sliku i karakteristiku našeg rata i naših iskustava.

Vrijednost potpuno sagledanih naših iskustava jeste prije svega u tome što ona daju odgovor na pitanje da li je i u uslovima savremenog, totalnog (nuklearnog) rata moguće uspješno vođenje odbranbenog oslobodilačkog rata manjih zemalja protiv nadmoćnijih agresora. Predviđanja

eventualnog budućeg rata, u kome bi možebitni agresor, zahvaljujući nuklearnom naoružanju i savremenoj taktici, raspolagao još većom nadmoćnošću nego u toku Drugog svjetskog rata, upućuju svakako male zemlje, koje žele sačuvati svoju nezavisnost, na traženje svojih rješenja narodne odbrane. Naša iskustva nesumnjivo mogu da služe kao putokaz da je, bez obzira na nadmoć agresora, pa čak i na težinu okupacije, moguće produženje i uspješno vođenje odbranbenog, oslobodilačkog rata, pod uslovom pravilne organizacije i pripreme oružanih snaga, mobilizacije čitavog naroda za rat i primjene odgovarajuće strategije i taktike. Razumije se da je za ovo presudno postojanje društveno-političkih preduslova u zemlji.

U pogledu načina vođenja takvog rata, osnovno je pronalaženje takvih rješenja kojima će se paralizovati težnja agresora da nanošenjem poraza redovnim oružanim snagama i masovnim udarima po vitalnim centrima i objektima istovremeno skrši i svaki organizovan otpor, obezglavi zemlju i ostvari njenu okupaciju. *Za male zemlje radi se prema tome, prije svega, o koncepciji ili doktrini za vođenje budućeg rata u cjelini, a ne samo o načinu upotrebe snaga armije. Jer, koliko god armija pretstavlja, i treba da bude osnovna snaga, okosnica i skelet odbranbenog rata, ipak, ona sama, nije dovoljna, bez obzira u kojoj će mjeri ugrožene zemlje uspjeti da ostvare mobilizaciju i koncentraciju. Agresor će i u budućem ratu — bez obzira na upotrebu nuklearnog naoružanja — raspolagati takvom premoći u tehnici i naoružanju, kao i većom rutinom u primjeni i eksploataciji novih vrsta oružja, da mu se jedna manja zemlja, samo svojim oružanim snagama, koje su u tom pogledu neizbježno inferiorne, — očigledno ne može uspješno suprotstaviti. Na strani neprijatelja će biti opet, kao što je rekao drug Tito za NOR — samo u novim i izmijenjenim uslovima — prevaga »u tehnici i rutini«, kojoj mi možemo i moramo doskočiti samo »vještinom revolucionarnog ratovanja«, u organizovanju i vođenju jednog općenarodnog rata.*

Na tom planu gotovo sva iskustva iz našeg rata mogu naći izvjesnu primjenu, pod uvjetom da se ne shvate kao

šablon i gotov recept (to nije vrijedilo ni u prošlom ratu), već da se dalje razvijaju u skladu sa novim uslovima i stvaralački primjenjuju, jer upravo u tome i leže neiscrpnii izvori svenarodnog rata, zbog toga on i ostaje ne-shvatljiv i nedokučiv za agresorske i okupatorske snage uprkos svim »vojno-naučnim« doktrinama zasnovanim na najsavremenijim tehničkim dostignućima. Dalje razvijanje naše ratne vještine izgrađene prije svega na iskustvima NOR-a, svakako ne treba da znači vraćanje (u našim planovima i pogledima) na četrdeset prvu, pa ni na četrdeset i treću ili četvrtu, ali ono nameće preduzimanje takvih mjera koje će u slučaju nužde u cjelini i u pojedinostima obezbjediti vođenje svenarodnog rata. Iskustvo kobnih posljedica poraza i rasula bivše jugoslovenske vojske i vojski drugih evropskih zemalja nameće dva zaključka: prvo, da redovna armija treba da bude — po svom *karakteru, opremljenosti i načinu ratovanja* — što savremenija i snažnija, takva da ne doživi poraz u prvom naletu agresora nego da zadrži sposobnost za produženje rata, i, drugo, da ona bude osnovna i najvažnija, ali ne i jedina snaga ugrožene zemlje, koja mora da traži pogodne forme naoružanja naroda. Već je iskustvo Drugog svjetskog rata pokazalo, a savremeni uslovi to još više naglašavaju, da armija treba da ima što veću snagu i borbenu spremnost radi paralizovanja eventualnih iznenađenja agresora i uporne odbrane državne teritorije, i to metodima odgovarajućim konkretnim odnosima, kao i da bude pripremljena tako da svi njeni djelovi, od najmanjih taktičkih do krupnih operativnih formacija — budu u stanju da nastave organizovano ratovanje i u slučaju bilo kakvih pretrpljenih udara nadmoćnijih agresorskih snaga. Samo na taj način redovna armija može da bude u stanju da uvijek održi, ako ne kompaktnu državnu teritoriju, a ono velik broj većih neokupiranih teritorija i da tako stvori oslonac i materijalne uslove za uspješan otpor i vođenje rata i sa ostalim snagama naoružanog naroda — brojnim i dobro organizovanim formacijama narodne vojske. S druge strane, iskustvo NOR-a pokazuje da *oružani otpor naoružanog naroda* — baš zbog toga što on od samog početka treba da

stvara povoljne uslove za uspješno odvijanje operacija redovne armije — *ne smije da bude organizovan na nekim uskim osnovama početnih sitnih diverzantskih dejstava, već na koncepciji jednovremenog razvoja partizanskog općenarodnog rata*, sa manjim i većim oružanim formacijama, u zavisnosti od općeg odnosa oružanih snaga, mogućnosti naoružanja i lokalnih specifičnosti.

U pronalaženju organizacionih i taktičkih formi otpora treba dalje razvijati naša iskustva i nadopunjavati ih iskustvima drugih: u kineskom antijapanskom ratu bilo je, naprimjer, širih iskustava o tome kako i krupna formacijska tijela kao armija »u osnovi vode partizanski rat« ne odričući se »i od manevarskih dejstava redovne armije pri postojanju povoljnih uslova«; poljski, belgiski i francuski partizanski pokreti imali su velika iskustva u organizovanju masovnog otpora, sabotaza i diverzija u gradovima; danas Alžir pokazuje takođe mogućnost izvođenja oštrijih akcija u samim gradovima, a borbe u Varšavi od avgusta do oktobra 1944 (i dr.) dokazuju mogućnosti i efikasnost čak i općeg ustanka u velikim gradovima, zatim mnoga zanimljiva iskustva iz rata u Koreji, Egiptu itd.

U rješavanju problema pripreme armije i naroda za savremeni rat treba takođe polaziti od činjenice da dostignuća moderne tehnike daju sve šire mogućnosti za bolju organizovanost, opremljenost i veću efikasnost oružanih narodnih snaga, no, s druge strane, da će i agresor u daleko većoj mjeri biti pripremljen za vođenje jednog takvog rata, kako na osnovu proučavanja iskustava iz mnogobrojnih sličnih ratova, tako i na osnovu novih tehničkih sredstava (pored vjerojatno još izrazitije nadmoćnosti u avijaciji, vazdušnodesantnim i oklopnim snagama — helikopterske jedinice, infracrvena sredstva za noćne borbe, itd.). — Sve to nesumnjivo stvara još složenije ratne uslove. Međutim, na osnovu historijski provjerenog iskustva, koje govori o određenoj nužnoj zakonomjernosti ratnih zbivanja, može se izvući *zaključak da će i u svakom budućem ratu djelovati oni faktori koji u suštini opredjeljuju sam karakter, a prema tom i krajnji ishod rata*. Zbog toga je sasvim opravdano pretpostaviti da će se —

lato kao i u prošlosti — i u budućnosti u vođenju oslobođilačkog i revolucionarnog ili pravednog odbranbenog rata — pokazati uspješnom ona strategija i taktika koja će se zasnivati na principima narodnog rata, jer se njome ne može poslužiti nijedna osvajačka vojska, i jer će u dobro organizovanom i vješto vođenom narodnom ratu (u sklopu jednog koalicionog, antiagresorskog rata) sve agresorske doktrine — bez obzira na kakvoj se ratnoj tehnici zasnivale na kraju krajeva nužno doživjeti neuspjeh i slom.

(Članak uzet iz »Vojnog dela« br. 9/58)

General-potpukovnik VIKTOR BUBANJ

O UTICAJU NOVOG NAORUŽANJA NA PRIPREME ZA RAT

Pojavom čitavog arsenala novog oružja (atomske, raketne itd.) svaka zemlja je suočena sa mogućnošću učesća u jednom strahovito razarajućem ratu, koji bi se po mnogo čemu razlikovao od svih dosadašnjih ratova. Zbog toga, uprkos težnje najširih narodnih masa za razoružanjem i trajnim mirom kao jedinim pravim rešenjem, sve zemlje, suočene sa opasnošću od takvog rata, vrše intenzivno preispitivanje svih dosada važećih postavki o ratu, strategiskim, operativnim i taktičkim načelima, organizaciji, formaciji i naoružanju armija itd. Zemlje koje raspolazu novim oružjem, na osnovu proučavanja i opita prišle su reorganizacijama svojih armija i njihovom pretvaranju u tzv. armije »atomske« tipa. Sve ostale zemlje postavljene su pred krupnu dilemu: kako se pripremiti i kako postupiti u jednom takvom ratu. Ta dilema je tim veća što su strelovit razvoj tehnike i fantastična finansijska sredstva koja su potrebna za opremanje armije, znatno otežali naoružanje armije novim sredstvima i njihovo održavanje na potrebnom nivou.

Kako ratovati — nije samo vojno-stručno pitanje, čak to, ako se dobro uoči suština, nije ni najvažnije. Ako prihvatimo kao ispravan sud merodavnih stručnjaka i opštu ocenu da će nova oružja i njihova razorna moć u eventualnom ratu izazvati katastrofalne posledice, onda je to

nacionalno pitanje u najširem smislu — pitanje »biti ili ne biti«. To je već i zbog toga što bi se u takvom ratu od prvog dana našla cela nacija, sa svima svojim snagama i sredstvima, jer bi i razlike između fronta i pozadine bile svedene na najmanju meru. To je nacionalno pitanje a ne samo vojno-stručno i zato što za takav rat *treba pripremiti ne samo vojsku, već i ceo narod, čitavu zemlju.*

Problem je za svaku zemlju različit, zavisno od toga da li je velika i industrijski snažna, da li raspolaže novim ubojnim sredstvima ili ne, kakvo je njeno društveno uređenje, koliko su politika i rukovodstvo povezani sa zahtevima širokih masa itd. Sve to utiče na konačnu razradu jedne doktrine, na utvrđivanje osnovnih principa koje će ta zemlja i njene oružane snage primeniti u ratu. Zato i službene i poluslužbene doktrine i reorganizacije u armijama pojedinih zemalja većinom pretstavljaju vernu sliku stanja u tim zemljama, njihovog spoljnog i unutrašnjeg položaja.

Težište proučavanja, besumnje, treba da bude na pitanjima iz domena doktrine i strategije — i to zato što atomski projektili u prvom redu, a i mnoga druga tehnička dostignuća, naprimer sa područja elektronike, transporta, vazduhoplovstva, raketne tehnike itd., po svom karakteru i posledicama daleko premašuju taktički značaj. Zato, bez namere da umanjim vrednost razmatranja uticaja tih novih sredstava na taktičke postupke jedinica, na rad rodova, na tok jedne operacije itd., mislim da ni jedna od izmena u taktici (proširenje fronta ili veća dubina poretka, drugi način marša, izmene u načinu snabdevanja itd.), koje se često tretiraju u časopisima, neće dati punu korist, a mogu biti i štetne ako prethodno nije raščišćena strategiska strana celog problema. Naime, postoji opasnost da se stvar svede na malu dopunu ili promenu u nekim organizacionim i formacijskim pitanjima ili taktičkim postupcima, što bi u suštini značilo pokušaj da se u stari kalup umetne sasvim nov kvalitet. Opravdanost ove primedbe može se uočiti i posebnim izučavanjem bilo kojeg od novih sredstava koja razmatramo pod pojmom »novo naoružanje«. Najčešće svako od njih za sebe daleko premaša bilo koje taktičke okvire.

Zato je i razumljivo što pri razmatranju ovog problema, u bilo kojoj zemlji, vidimo da je težište, pre svega, na studiji izgleda i karaktera mogućeg rata i preispitivanju vrednosti u novim uslovima klasičnih borbenih sredstava i taktičko-operativnih postupaka koje smo imali prilike da vidimo u Drugom svetskom ratu. Jasno je da to ne isključuje, već čak obavezuje na paralelno izučavanje mogućih novih taktičkih postupaka u eventualnom budućem ratu, i to u više konkretnih varijanti, i da postoji i uzajamno delovanje tih ispitivanja na donošenje konačnih zaključaka. Međutim, sigurno je da je danas, pre svega, potrebno odrediti principe i načela po osnovnim pitanjima — određujući mesta i značaj pojedinih stalno delujućih faktora, pa tek na osnovu njih pristupiti i razradi ostalih pitanja.

Kad su u pitanju male zemlje ili uopšte zemlje koje bi se mogle naći u jednom ratnom sukobu, a koje ne raspolazu novim borbenim sredstvima, onda pravilna procena i »stavljanje svake stvari na svoje mesto« dobija ogroman značaj već i zbog opasnosti da se ne upadne u besperspektivnost ili u idolopoklonstvo tim sredstvima i u shvatanje da: »imati ih, rešava svaki problem« — dok je prava istina veoma daleko od toga.

*

Jedno od ključnih pitanja koje je postavljeno na dnevni red pronalaskom novih borbenih sredstava svakako je pitanje odnosa čovek — tehnika. To je oduvek bilo čvorno pitanje u ratovima, a u naše vreme to je postalo i opšte nacionalno i najvažnije doktrinarno vojno pitanje. U užem, čisto vojnom smislu, to se pitanje na razne načine stalno tretira i rešava, i o njemu se, s pravom, i mnogo piše. Neki pisci, ne nalazeći odgovor na pitanje kako uspostaviti pravilan odnos između čoveka i nove tehnike — kako se boriti protiv nje (u suštini pod dubokom impresijom od takve tehnike), sakrivaju se iza poznate fraze »da je čovek ipak odlučujući faktor«. Često se mogu naći i takvi članci u kojima pisci najpre daju fantastičnu sliku moći novog oružja, a potom na kraju završavaju gornjom

frazom. Pri tome se zloupotrebljava opštepoznata istina da od ljudi, zaista, sve zavisi: da li će biti rat ili mir, da li će se pritisnuti dugme rakete, okidač topa, ili puške itd., tj. da ljudi zaista igraju u svemu glavnu ulogu. Međutim, od deklariranja te istine na ovakav način nema mnogo koristi, već treba naći i dati jedan praktičan odgovor koji bi predstavljao materijalan odraz te istine u stvarnosti neke zemlje — a to znači u njenim pogledima na rat, strategiskim postavkama, operativnim i taktičkim postupcima, organizaciji armije itd.

Problem je sam po sebi složen, a njegovo izučavanje i pronalaženje praktičnih rešenja još složenije, jer se odnos čovek — tehnika pojavljuje kao neprekidno različiti odnos, bilo zbog promene tehnike, bilo ljudi, a pošto u isto vreme postoje i različita tehnika i različiti ljudi — problem se ne može ni generalisati. Samo jedan mali osvrt na stvarnost pokazaće svu složenost ovog pitanja. Naime, odnos prema tehničarima čoveka naoružanog pištoljem, ili onoga koji sedi u tenku, ili čoveka koji, recimo, iz lansirne stanice u Africi ispaljuje raketu sa atomskom glavom na cilj u Evropi — veoma je različit. Uloga ljudi u boju, ljudi koji u jurišu zauzimaju položaj, ogromna je. Međutim, ljudi koji pritiskom na dugme ispaljuju raketu (koja uništava svojom eksplozivnom snagom neki cilj) vrlo je mala, dok je uloga tehnike ogromna.

Isto vredi i ako posmatramo ljude u sukobu, u ratu. Čovek koji je naružan pištoljem protiv čoveka naoružanog automatom, ili protiv čoveka u tenku ili u avionu, nije u istom položaju. Tehnika je stvorila razliku. Zbog toga, a i zbog mnogih drugih razloga, ne vredi se zaklanjati iza fraze »čovek je odlučujući«. Ljudima koji će se boriti u budućem ratu to neće mnogo pomoći ako im se pravovremeno ne odgovori na pitanje: kako se boriti protiv te strahovite tehnike?

Nije isto za neku zemlju da li će posedovati moderna ratna sredstva ili ne, i da li će se naći u borbi protiv neprijatelja koji ta sredstva ima na raspoloženju ili ih nema. Da bi i u nepovoljnoj situaciji neka zemlja mogla voditi uspešnu borbu, mislim, da bi jedino moguće rešenje bilo

u tome da se sva ona neprijateljska tehnika, kojoj ta zemlja ne može suprotstaviti svoju odgovarajuću tehniku (po broju i po kvalitetu), *neutrališe celishodnim načinom vođenja rata*. Ako je određeni način vođenja rata izabran pravilno, u skladu sa realnom situacijom te zemlje, *onda mora doći i do ravnoteže između čoveka i tehnike u borbi na obema stranama*. A samo u slučaju ostvarene ravnoteže pobiće čovek koji se iz opravdanih razloga bori, te zbog toga u sebi ima više snage, smelosti i rešenosti za borbu do pobeđe.

Istorija je dala za to mnogo primera, ali uzmimo samo jedan, nama svima tako drag — istoriju NOB. Ne verujem da ću otkriti nešto novo, ali samo hoću da ukažem na jedno pitanje koje su Vrhovna komanda i svaki naš starešina i borac ne samo uspešno, već, može se reći, genijalno rešavali. Mislim na veštinu NOV da određenim strategiskim ili taktičkim postupkom izvrši *neutralizaciju one neprijateljske tehnike koju NOV nije imala*. Strategiske koncepcije VK onemogućavale su neprijatelju efikasno korišćenje teške tehnike, a taktika jedinica NOV bila je sa tim u potpunom skladu. Zato i nemački tenkovi, teška artiljerija i avijacija nisu nikad (izuzev kad smo pravili greške) imali odgovarajuće ciljeve. Nikad ta tehnika u rukama Nemaca nije mogla ispoljiti neki bitan uticaj na ishod bitki koje su vođene protiv NOV, već je veoma često bila balast svojim trupama, jer je sprečavala brze manevre, vezivala trupe uz komunikacije itd. Mi smo uspevali da neutrališemo neprijateljsku tehniku zato što smo vodili rat na jedino mogući način, što naša VK nije kopirala ničiju strategiju, ni organizaciju, ni formaciju niti tuđe taktičke postupke, već je stvorila onakvu strategiju i razradila onakve postupke kakvi su najbolje odgovarali uslovima naše zemlje, našim ljudima i našim ciljevima. Naime, *mi smo prisiljavali neprijatelja da bije bitku u prostoru i vremenu, i na način koji je nama odgovarao*, koji je omogućavao NOV da ispolji ogromnu snagu svojih boraca, njihovu veštinu i moralnu premoć. Ni VK niti bilo koji starešina nisu učinili grešku da zbog nečije teorije rata, neke priznate strategije i taktike, zbog »etapa« i »pod-

etapa«, neke operacije i sličnih razloga podvedu svoje jedinice pod malj neprijateljske tehnike.¹⁾

I u savremenim uslovima, verujem, pravo se rešenje jedino može naći na toj osnovi. Pravilna strategija u celom, a taktika u pojedinačnom moraju biti u stanju da *neutrališu onu neprijateljsku tehniku* koju mi nemamo. Moraju se stvoriti uslovi da se bitka bije u približnoj ravnoteži u odnosu na tehniku, tj. mora se dovesti do situacije da zaista odlučuju ljudi. A to se može postići određenim načinom vođenja rata koji neće neprijatelju dati priliku, niti pružiti pogodne ciljeve za upotrebu atomskog ili raketnog oružja, koji će prisiliti neprijatelja ili da odustane od bitke ili da je prihvati na način koji mu onemogućuje efikasno iskorišćenje takve tehnike. Ako bi ratu po toj koncepciji u savremenim uslovima hteli da damo odgovarajuće ime, čini mi se da bismo ga mogli nazvati »*regularni pripremljeni partizanski rat*«. ²⁾

¹⁾ Zapravo, naš NOR obiluje mnogim lepim primerima kako su brzo i vešto, sa svakom promenom u našem i neprijateljskom naoružanju, menjani i taktički postupci jedinica NOV. I zato bi trebalo više obrađivati te primere koji bi bili vrlo korisni, naročito za mlade oficire. Takođe se još uvek dovoljno ne obrađuju strategija i taktika NOV, niti se iz njih izvlače odgovarajuća iskustva, a ponekad se nastoji da se pojedini postupci naše NOV obuku u ruho tzv. »priznate« klasične strategije i taktike, što može biti samo od štete.

²⁾ Ovaj termin se sigurno može kritikovati, ali to nije bitno. Pod ovakvim ratom podrazumevam tip rata za koji bi zemlja bila unapred pripremljena i u kojem bi armija moderno naoružana (ali oružjem koje joj u takvom ratu odgovara), zajedno sa organizovanim i naoružanim narodom, vodila rat za slobodu i nezavisnost zemlje, primenjujući određenu strategiju i taktiku. Rat u kojem bi se strategijom obezbeđivala celovitost dejstva, a taktikom sprečavalo stavljanje krupnih jedinica pod udar uništavajuće tehnike; koji bi obezbeđivao dovoljnu samostalnost jedinica i njihovo snabdevanje ne vezujući ga sistemom klasične organizacije baza; u kojem bi idejna veza od vrhovnog komandanta do borca obezbeđivala najsigurniju vezu i postupak; koji bi se vodio na širokom prostoru, gde »linija fronta« ne bi označavala i liniju gde se jedino vode borbe; u kome bi došli do najšireg izražaja elementi narodnog otpora, itd.

Primena ovakve doktrine ne bi bila prihvatljiva za svaku zemlju, niti bi vođenje ovakvog rata bilo jednostavno. Nema sumnje da je mnogo lakše ratovati imajući na raspoloženju sva tehnička sredstva. Takvu doktrinu, načelno, ne može usvojiti zemlja sa reakcionarnim društvenim uređenjem, niti pak zemlja u sastavu vojnog bloka. U prvom slučaju, zato što je to, pre svega, doktrina narodnog rata koji se može voditi samo ako ga narod hoće, a u drugom, jer su interesi te zemlje, pa i vojna doktrina i sve drugo, podređeni interesima bloka, a ne odbrani vlastite zemlje i njene nezavisnosti — a ta doktrina se može sprovesti samo onda ako se brani sopstvena zemlja. Jasno je, ako bi se interesi bloka poklapali sa odbranom nezavisnosti te zemlje, onda bi to bila druga stvar, ali bi se u tome slučaju moglo govoriti samo o pomoćnom načinu dejstva. Da bi se ova doktrina mogla u praksi uspešno sprovesti, mora sve biti prilagođeno njoj: izgled i sastav armije, pojedinačna obuka vojnika, vojnički odnosi, kadrovska politika, naoružanje i oprema itd. Cela zemlja mora učestvovati u pripremama za eventualnu realizaciju takve doktrine.

*

Problem psihološko-moralnog dejstva novih sredstava na ljude je izvanredno važan i treba ga posebno proučavati. Iako se obično susrećemo sa razmatranjem isključivo materijalnog učinka tih sredstava, činjenica je da je ne manje važna strana delovanja nekog novog sredstva njegovo psihološko dejstvo. Čak bi se moglo tvrditi da je u velikom broju slučajeva baš to dejstvo nesrazmerno veće od materijalnog učinka tog sredstva. Do ovoga će najčešće doći ako protivnik ne poznaje vrednost novog oružja, ako ga nema i ako narod i vojska nisu pripremljeni za borbu protiv tog oružja. Za to ima mnogo primera, ne samo kad se radi o takvim sredstvima kao što su atomsko ili raketno oružje, već i u slučaju upotrebe običnog klasičnog oružja. Poznato je, naprimer, da tehnički zaostali ljudi, koji ne poznaju snagu i mogućnosti pojedinih tehničkih sredstava, obično pripisuju tim sredstvima moć

koju ona nemaju. Ko izučava ratna dejstva, ili je u njima učestvovao, suočen je sa mnogim primerima panike koja je zahvatila inače dobre jedinice ili vojnike pri dejstvu oružja koje nisu poznavali i nisu bili pripremljeni za borbu protiv njega. O demoralizaciji celih naroda usled besperspektivnosti, koja je obuzimala njihove vođe iz istih razloga, imamo u istoriji niz dobrih primera. Zato kad govorimo o *neutralizaciji tehnike kojom ne raspolažemo*, sem nastojanja da smanjimo njen stvarni materijalni učinak, moramo sprečiti i moguće psihološko dejstvo neprijateljskog naoružanja. Dakle, uspešnu neutralizaciju materijalnog učinka jednog oružja postići ćemo određenom strategijom i taktikom koja će omogućiti smanjenje ili potpuno neutralisanje njegovog dejstva. To se može postići jednom celovitom politikom: ne pružati *neprijatelju pogodan cilj za korisnu upotrebu takvih sredstava*. Uspeh u neutralisanju psihološkog učinka nekog oružja postići ćemo psihološkom pripremom i vežbanjem ljudi za rat i borbu protiv neprijatelja koji ima ta sredstva (upoznavanjem sa tim sredstvima, njihovim mogućnostima i odgovarajućim merama zaštite, uvežbavanjem određenih postupaka, itd.). Pri tom je od ogromne važnosti da se pripreme, koje se provode u miru, tako izvedu da ljudi saznaju punu istinu o svakom takvom sredstvu. Ovo će ljudima uliti pouzdanje i poverenje u svoje starešine, a, naprotiv, ako istinu (i to najčešće mnogostruko uvećanu u svojoj mašti) saznaju od neprijatelja kad on ta sredstva upotrebi, onda to može imati poraznih posledica po moral tih ljudi. Prema tome, psihološkom momentu pri delovanju u savremenim uslovima treba pokloniti veoma veliku pažnju, a obuka i priprema ljudstva u tom pogledu po značenju ne smeju zaostajati iza vojno-stručne obuke.

*

Jedno pitanje, aktuelno i praktično u isto vreme, o kojem se često piše i još više diskutuje u vezi sa novom tehnikom jeste i shvatanje pojma »*savremena armija*«. Taj pojam se, gotovo po pravilu, automatski izjednačuje

sa takvom armijom koja ima ná raspolaganju sva ili najveći deo najnovijih borbenih sredstava. Pošto su ta sredstva danas: atomsko oružje, razne rakete, super-zvučni avioni koji nose atomske bombe itd., to se podrazumeva da se jedino armije koje raspolažu ovakvim oružjem smatraju modernim. Ljudi sa takvim shvatanjem pojma moderne armije kroz prizmu ovog oružja gledaju na vojna znanja i veštinu, i traže rešenje svih problema. Koliko je to netačno, a isto tako i opasno, ne treba ni govoriti.

Pojam »savremena armija« ne može označavati samo tehničku opremljenost armije, već, pre svega, njenu svrshodnost, tj. da li ona po svojoj jačini, organizaciji, obuci, naoružanju, usvojenoj strategiji i taktici itd. *odgovara potrebama svoje zemlje*. Ako odgovara, onda je to za tu zemlju savremena armija, a ako ne, onda je ni tehnika neće spasiti od poraza. Prema tome, kad bi se htela dati definicija savremenosti armija, moralo bi se reći da je to armija koja je po svojoj jačini, naoružanju, organizaciji, doktrini, obučenosti itd. osposobljena da vodi rat na za tu zemlju jedino celishodan način i da je prema tom zahtevu prilagođen, izvežban i opremljen svaki deo te armije. Zato je prirodno, pogotovu danas, da se armije međusobno znatno razlikuju i da postoje različite doktrine kao odraz stvarnosti svake zemlje. No, to ne isključuje korišćenje tuđih iskustava i svega što je dobro, ali samo ako se to slaže sa usvojenim pogledima u toj zemlji. To vredi kako za teoriju, tako isto i za bilo kakva borbena sredstva i ratnu tehniku.

Shvatanje da samo moderna tehnika čini armiju »modernom« — opasno je, naročito za male zemlje, zbog toga što se time automatski ide linijom da armiju treba opremiti svim modernim sredstvima i da ona treba da bude u minijaturi kopija armije neke velike sile. To bi moralo izazvati prihvatanje i kopiranje tuđih strategiskih i taktičkih postupaka i načela, tako da bi se i bitke u ratu tukle na način koji najviše odgovara onome koji raspolaže sa još više takvih sredstava i još modernijom tehnikom. Tipičan primer za to imamo 1941 godine u pogledu izgleda, doktrine i strategije bivše jugoslovenske vojske. U

toj vojsci sve strane teorije (posebno francuske i nemačke, zatim engleske, pa čak i ruske) formalno su našle svoje tlo. Sopstvena doktrina ustvari nije ni postojala, jer nije bio proučen i shvaćen verovatni karakter pretstojećeg rata u odnosu na našu zemlju, pa se u praksi ostalo na primeni zastarelih principa iz Prvog svetskog rata. Pod uticajem tih stranih teorija razvijala se i vojska i sve u njoj, mada ni za jednu od tih teorija nije postojala realna, ni materijalna ni psihološka baza. I dok je nemačka armija sasvim olako razbila tog neuspelog kompilatora, ona se ubrzo našla pred nerešivim problemom i izgubila je bitku od slabo naoružanih jedinica NOV, čemu je svakako bio jedan od glavnih razloga: vođenje rata na pravilan način — pravilna strategija i taktika jedinica NOV. Pri ovome treba istaći činjenicu (naročito kad se radi o pojmu »moderne« armije) da smo u toku NOR uzimali *u ruke samo ono oružje koje smo mogli korisno upotrebiti*. Naime, mi smo u nizu slučajeva bez žaljenja bacali ili zakopavali artiljeriju i tenkove (Neretva) čim je postojala opasnost da zbog njih budemo naterani da primimo bitku u nepovoljnim uslovima, da izgubimo inicijativu i slobodu manevra. Čim su bili stvoreni uslovi za korišćenje teškog oružja, mi smo ga i imali, ali nikad nismo bili zaslepljeni modernom tehnikom, nikada nismo smatrali da ona odlučuje o konačnom ishodu bitke — rata i da se ne može uspešno ratovati na određen način i kad se njom ne raspolaze. Nepobitna je činjenica da tehnika utiče na izbor strategije i taktike, ali baš zbog toga treba u armiji imati samo ono oružje koje omogućuje, a ne sprečava sprovođenje one strategije i taktike koje toj zemlji odgovaraju. O ovome »savremena armija« mora voditi računa.

Najzad, da se vratimo na početak. Verovatno je da će svaki budući rat po svojoj suštini, za narode koji u njega budu upleteni, baš zbog novih sredstava, postati odmah »totalan rat« u apsolutnom smislu, pa se prema tome na problem izučavanja izgleda budućeg rata, njegove strategije i taktike, ne može gledati kao na neki uzan »vojnostručni« problem. Zato u savremenim uslovima i nema pitanja koje bi se moglo pametno rešiti samo sa gledišta

»profesionalnog vojnika« i po tipu tzv. klasične armije. Najmanje će male zemlje moći to uspešno rešavati po metodama i formulama velikih sila (po teoriji »odmazde«, rata »pritiskom na dugme«, »vazdušne premoći« itd.). Uzimajući u obzir njihove norme i način mišljenja, što u suštini znači kopiranje, male zemlje neće biti u mogućnosti da vide sopstvenu snagu i najčešće će upadati u čorsokak, što neće biti slučaj ako uspeju da sagledaju stvari onakve kakve one zaista jesu.

(Članak uzet iz »Vojnog dela« br. 1—2/58)

RATNI POTENCIJAL

U periodu između dva svetska rata u vojno-stručnoj i ratno-privrednoj literaturi odomaćio se nov termin i pojam — ratni potencijal,¹⁾ sa više varijanti kao što su ratni ekonomski potencijal, industriski potencijal, vojni potencijal, privredni potencijal, moralno-politički potencijal i sl. Njihova upotreba je uobičajena prilikom procene ukupne snage i moći jedne zemlje ili koalicije država u uslovima rata ili mira. U sličnom odnosu nedovoljne određenosti nalaze se i efektivni. Pošto između njih postoji uzajamna veza, potrebno je najpre izvršiti diferencijaciju i sistematizaciju. Efektivni predstavljaju neposredno raspoloživo pokriće ratnih potreba koje postoji u miru ili za vreme rata (obim i kvalitet stajace vojske, postojeće fabrike oružja i municije, brodogradilišta, ratne rezerve opreme i materijala i sl.). Potencijal označava posredno i neposredno pokriće ratnih potreba (ekonomski preduslovi; obim i struktura stanovništva; vrste, veličina i lokacija industriskih kapaciteta; saobraćajna mreža i transportna sredstva i dr.), što znači da osim efektivna obuhvata niz drugih komponenata.²⁾

¹⁾ Etimološki vodi poreklo od latinske reči potentia-ae, što znači sila, snaga, politička moć, uticaj, vrhovna vlast, prevlast.

²⁾ Iako je otpočeo pre četiri decenije, afirmišući ratni potencijal kao novu i veoma značajnu kategoriju savremene vojne misli,

Razvitak vojne misli posle Drugog svetskog rata posebno karakterišu pažnja i napor u cilju osvetljavanja ratnog potencijala kao specifične i kompleksne kategorije naučnih disciplina i oblasti koje su u posrednoj i neposrednoj vezi sa njom (ekonomika, politika, strategija, geografija, matematika, demografija, sociologija i dr.). U tom pogledu nastalo je nekoliko radova u Nemačkoj, Francuskoj, Velikoj Britaniji, SAD, Belgiji, Poljskoj i SSSR koji zaslužuju odgovarajuću pažnju.³⁾ Obim i namena ovog rada ne dopuštaju mogućnost ilustracije stavova njihovih autora, s obzirom na heterogeno gledanje na taj problem, što se velikim delom može objasniti različitim društveno-ekonomskim, vojno-političkim i ostalim uslovima u svakoj pojedinoj zemlji. Radi toga, određivanje sadržine pojma ratnog potencijala pretstavlja i danas pitanje o kome se raspravlja. Do sada nije stvorena celovita i zaokružena teorija ratnog potencijala, iz koje bi mogla rezultirati adekvatna definicija. Štaviše, i sam izbor termina veoma

koja u punoj meri odražava karakter i fizionomiju sveobuhvatnog (totalnog, univerzalnog) rata na dostignutom stupnju razvitka proizvodnih snaga i produkcionih odnosa, proces determinacije još nije završen i pored mnogobrojnih radova iz ove oblasti.

³⁾ Detaljnije o tome vidi u sledećim radovima:

— Das deutsche Institut für Wirtschaftsforschung: »Die deutsche Industrie im Kriege 1939—1945«, izdanje Duncker und Humblot, Berlin, 1954 godina.

— Paul Wiel: »Krieg und Wirtschaft«, izdanje Walter de Gruyter & Co, Berlin, — 1938 godina.

— M. Werner: »Oružana snaga velikih sila«, Nemačka — 1950.

— Potpukovnik Viljems, profesor Ratne škole belgiske vojske: »Ratni potencijal s jedne i druge strane gvozdena zavese«, u časopisu »L'armée La Nation«, broj 1/1954.

— Dr A. E. Sokol, šef Odeljenja za aziske i slovenske studije na Stanford univerzitetu — Kalifornija: »The Soviets' Potential« u »Military Review«, volume XXXIII, Number 9, decembar 1953.

— Pukovnik Albert N. Hickey: »Economic Potential for War«, u »Military Review«, za septembar 1951 godine.

— Pukovnik Berže: »Potentiels« u francuskom časopisu »Revue de defence nationale« jul 1954 godine.

— Nouveau petit Larousse, Paris — 1953.

— Velika sovjetska enciklopedija, Moskva — 1955, tom XXXIV, na ruskom.

— Hans Rode: »Deutsch-französische Machfaktoren«, — 1932.

je neujednačen. Međutim, tu su ustvari u pitanju varijante i moduli jedne te iste osnovne kategorije — ratnog potencijala.

Problem rasvetljavanja sadržine ratnog potencijala postavljen je na dnevni red u epohi kad su ratovi prestali da budu samo sudar i ogledanje oružanih snaga, kad je za pobjedu u ratu potrebno maksimalno angažovanje svih moralnih i materijalnih snaga i izvora ratujućih zemalja. S obzirom na heterogene stavove u prilaženju ovom problemu, kao i na činjenicu da je reč o veoma složenoj i značajnoj kategoriji ratne privrede kao nauke i savremene vojne misli uopšte, neophodna je izvesna terminološka sistematizacija i preciznije definisanje pojma. Ratni potencijal, u smislu kategorije u vojnoj nauci, nastao je kao neminovna posledica sveobuhvatnog (totalnog i univerzalnog) rata. *Ratni potencijal sačinjava ukupnost merljivih i nemerljivih faktora baze i nadgradnje koji određuju snagu i sposobnost države ili koalicije zemalja u oružanoj borbi. Ovu sposobnost i snagu ne daje jednostavan zbir, već dijalektičko jedinstvo tih faktora.*

Svaka zemlja, prema svojim uslovima, mogućnostima i izvorima, aktivira na različit način i u nejednakom stepenu osnovne faktore i elemente ratnog potencijala. Primaran zadatak nacionalne ili koalicione strategije u ratu sastoji se u celishodnom, proporcionalnom i harmoničnom aktiviranju svih ili većeg dela faktora i elemenata ratnog potencijala, u najbolje mogućnom prilagođavanju datih i postojećih sredstava određenom cilju. Izbor faktora i elemenata koji se aktiviraju i stepen njihovog intenziteta zavisi od niza okolnosti, kao što su društveno-ekonomsko uređenje, fizionomija rata, karakteristike protivnika, veličina i intenzitet ratnog udara i dr.

PRIVREDA KAO RATNO SREDSTVO

U okviru ratnog potencijala privreda zauzima veoma istaknuto mesto. Naročito zbog napretka tehnike i industrijske primene naučnih dostignuća, ona je postala sredstvo sile prvog reda, sredstvo rata. U stvaranju opšte

fizionomije oružanih naga,⁴⁾ u oblikovanju savremenog rata,⁵⁾ tehnika je odigrala nivelišuću ulogu. Međutim, s obzirom na to da je čovek osnovni pokretač rata, živa sila zadržala je sve do danas svoju punu vrednost, iako je intenzitet porasta materijalnih sredstava upotrebljivih u ratne svrhe bio daleko snažniji, nego što je to slučaj sa kvantitativnim narastanjem armija tokom društveno-istoriskog razvitka. Nekad je na jednog vojnika dolazilo 5—50 kgr ratnog materijala (mač, štit, koplje, luk i strela, oklop i sl.), dok danas, u proseku, na jednog vojnika u ratu dolaze desetine hiljada kilograma oružja, municije, voznog parka i ostalog veoma raznovrsnog ratnog materijala.

U svim ratovima 17 i 18 stoleća izdaci za ratni materijal iznosili su jedva 11—15% ukupnih ratnih izdataka, dok je preko 80% apsorbovalo izdržavanje personalnog sastava oružanih snaga.⁶⁾ Međutim, danas je obrnut slučaj. Materijalni rashodi armije su preko četiri i više puta veći od ličnih rashoda još za vreme mira,⁷⁾ dok u ratnim

⁴⁾ Mnogi vidovi, rodovi i službe oružanih snaga nastali su kao neposredna posledica razvitka tehnike. To se može zaključiti čak i iz samih naziva: vazduhoplovstvo, mornarica, mehanizovana ili motorizovana pešadija, inženjerija, veza, automobilske jedinice, helikopterske jedinice, tenkovske jedinice, samohodna artiljerija, artiljerisko-tehnička služba i sl. Prosečno smanjenje brojnog stanja divizije sa 20.000 na oko 10.000 vojnika, formiranje taktičkih grupa kao novih formi organizacije oružane sile i sl. proizišli su kao posledica burnog razvitka ratne tehnike.

⁵⁾ Velika dinamika, snažan intenzitet i ogromno teritorijalno prostiranje ratnih operacija nastali su kao posledica uvođenja motora sa unutrašnjim sagorevanjem u armiju (automobil, tenk, avion, brod, raketa) i opremanja oružanih snaga oruđima sa izvanredno velikom razornom moći (barut, kumulativno punjenje, nuklearna sredstva i sl.).

⁶⁾ Kai Scheng Chen: »Aufgaben, Grenzen und Durchführungen der Wehrwirtschaft«, Wilhelm Goldman Verlag, Leipzig — 1938.

⁷⁾ Naprimer, predračun DSNO za 1957 g. iznosio je 158,500.000.000 dinara. Ova suma bila je raspoređena na sledeći način:

lični rashodi	30,000.000.000 dinara
operativni rashodi	2,820.000.000 dinara
materijalni rashodi	122,680.000.000 dinara
rashodi za vojnu privredu	3,000.000.000 dinara.

uslovima kada se troše ogromne količine ratnog materijala, ovaj odnos postaje daleko oštiji. Preokret do koga je došlo u tom pogledu, nastao je kao neminovna posledica razvitka materijalne baze društva i njenog uticaja na karakter i fizionomiju savremenog rata. Ukoliko je neka zemlja na višem stupnju privrednog, a naročito industrijskog razvitka, ova tendencija je još izrazitija.

Integracija privrede i rata usloвила je nove kategorije u procesu diferencijacije opšteg stanja snage i moći posmatrane države ili koalicije zemalja. Posedovanje ili mogućnost dovoza takvih sirovina i materijala kao što su uglj, čelik, nafta, aluminijum, uran, plutonijum, i sl. pruža, u odnosu na onog ko u njima oskudeva, nadmoćnost koja u uslovima savremenog, sveobuhvatnog, mehanizovanog i dugotrajnog rata može dobiti odlučujući značaj. Zavisnost od spoljnih izvora (uvoz, pomoć i sl.) najčešće čini jednu državu sputanom silom, a drugu primorava u političkom pogledu na izvestan pravac. Naprotiv, ekonomska snaga omogućuje svakoj zemlji zauzimanje određenog, principijelnog stava i sprovođenje konzekventne spoljne i unutrašnje politike.

Rezerve ljudskih i materijalnih snaga pretstavljaju osnovu ratnog potencijala svake zemlje. Međutim, treba naglasiti ovo: može se utvrditi moguće maksimalno brojno stanje operativne armije svake zemlje (u proseku 10—15% od ukupnog brojnog stanja stanovništva), mogu se proceniti proizvodne sposobnosti svake države ili koalicije sila, jer o tome postoji čitav niz verodostojnih podataka i metoda za njihovo izračunavanje, ali, sposobnost suprotstavljanja teškoćama može se samo naslutiti.

Ratno-privredna snaga zemlje ili koalicije država meri se otpornošću njene najslabije tačke. Ako pri nekoj hemijskoj sintezi jedan element postoji samo u ograničenoj meri, onda se ukupna količina finalnog artikla ravna prema njemu. Tako naprimer, za vreme Prvog svetskog rata u Nemačkoj je »proizvodnja baruta određivala proizvodnju municije«.⁸⁾

⁸⁾ »Reichsarchiv«, sveska IX. Citirano prema: Paul Wiel »Krieg und Wirtschaft«, Berlin — 1938.

Sve vrste i tipovi motornih vozila zavisni su od proizvodnje kotrljajućih ležajeva. U toku Drugog svetskog rata Nemačka je imala samo jednu takvu fabriku, u Erfurtu. Danonoćnim bombardovanjem tog za Nemce vitalnog kapaciteta Saveznici su u velikoj meri paralisali rad svih ostalih tvornica koje su bile uključene u ciklus proizvodnje motornih vozila. Da bi otklonili ovu slabu tačku svog ratnog potencijala, Nemci su sopstvenim kapitalom izgradili fabriku iste vrste na teritoriji Švajcarske, u blizini nemačke granice. Međutim, i pored toga što je Švajcarska uživala status neutralne zemlje, leteće tvrđave SAD tukle su i tu fabriku. Tek izgradnjom podzemne tvornice kotrljajućih ležajeva u Nemačkoj mogao je nesmetano da se odvija proces ratne proizvodnje motornih vozila za potrebe oružanih snaga Trećeg Rajha.⁹⁾ Zналаčki odabrano eliminisanje samo jednog kapaciteta uslovalo je zastoј proizvodnje ove celokupne industrijske grane. Bez poznavanja slabih tačaka ratne proizvodnje ocena o stanju privredne snage neke zemlje ili koalicije država je nerealna, a izračunavanje merljivih faktora njenog ratnog potencijala postaje obična igra brojeva.

Ratni potencijal zemlje ili koalicije država je utoliko veći, ukoliko pri izbijanju rata ima više privrednih i drugih snaga i sredstava koje se mogu odmah upotrebiti i ukoliko je kraće vreme potrebno za mobilizaciju svih važnih ekonomskih i drugih izvora. Nadmoćnost se izražava stepenom prvog, rastućeg dela krivulje potencijala.

Mogućan razvoj krivulje potencijala odlučno utiče na ishod rata u celini, kao i na pojedine njegove periode. Sve dok ne nastupe obimnija razaranja proizvodnih kapaciteta, dok ne dođe do gubitaka, odnosno okupacije pojedinih područja i ne izmeni se vojno-politička struktura rata (pristupanje ili otpadanje saveznika, odnosno povećanje ili smanjenje neprijateljske koalicije), može se računati sa relativno stalnim ili izlomljenim porastom kri-

⁹⁾ Izveštaj angloameričke komisije o učinku strategiske avijacije u toku Drugog svetskog rata na ekonomski potencijal Nemačke i okupiranih zemalja Evrope.

vulje. U ratno-privrednim pretpostavkama može se zamisliti beskrajno mnogo krivulja potencijala. Međutim, jasnije se mogu uočiti četiri osnovne varijante:

1. Nagli porast u periodu mobilizacije privrede, a zatim lagano opadanje.

2. Sporiji porast u toku mobilizacije i rata, a zatim lagano opadanje.

3. Brži porast za vreme mobilizacije privrede, a zatim naglo opadanje.

4. Sporiji porast u periodu mobilizacije i rata, a zatim naglo opadanje.

U primeru pod 1 imamo pred sobom snažnu privredu, koja je za slučaj rata solidno pripremljena, brzo se podešava i sporo iscrpljuje. Primer 2 ilustruje takođe objektivno snažnu privredu koja je, međutim, slabo pripremljena za ratnu proizvodnju. U primeru pod 3 imamo slabiju, a i dobro pripremljenu privredu koja se može brzo prevesti na kolosek ratne proizvodnje, ali koja se brzo i iscrpljuje. Primer 4 prikazuje slabiju privredu koja nije dobro pripremljena za proizvodnju ratnih artikala. Ona se sporo podešava i brzo iscrpljuje.

Privredne mogućnosti i vojna snaga zemlje usko su povezani, naročito otkako je došlo do potpune integracije privrede i rata. Danas je to činjenica prvog reda sa kojom se mora uvek računati prilikom ocene karaktera i fizionomije budućeg rata.

Veoma je značajno kretanje potencijala jedne zemlje ili koalicije država za vreme rata. Opšte uzevši, u periodu mobilizacije privrede i za vreme rata (period tzv. privredne mobilizacije i period uhodane ratne privrede) treba računati sa porastom (gledano u celini), čiji intenzitet u upravnoj srazmeri odražava snagu nacije ili koalicije. Kulminacijska tačka potencijala dostiže se u periodu najvećeg privrednog i moralnog naprezanja. Zatim nastaje, sa većim ili manjim poremećajima, opadanje krivulje potencijala, kao posledica privrednog iscrpljenja, pošto ratovanje predstavlja specifičan oblik materijalne potrošnje koji apsorbuje ne samo najveći deo narodnog dohotka, već i znatan deo akumuliranog društvenog bogatstva. Verova-

tan tok krivulje potencijala može se predostrožnošću povoljnije podesiti za slučaj rata.¹⁰⁾ U tom smislu može se govoriti o dubini naoružanja, nasuprot širini naoružanja, koja se ispoljava iz same oružane sile, odnosno volumena efektivna.

Količina i vreme su dve osnovne komponente krivulje potencijala koje su od podjednakog značaja u proceni privredne snage određene zemlje ili koalicije država. U toku proteklih ratova dominirao je kvantitativan faktor. Međutim, u uslovima savremenog rata došlo je do unutrašnjih strukturalnih promena u korist faktora vreme, tako da je uspostavljena proporcija u odnosu 50 : 50. Osnovni zadatak ratne privrede jeste približavanje potencijala efektivima. Ukoliko je to prilagođavanje brže, utoliko je veća vojna snaga zemlje. Pritom je kvalitet često manje važan od brzine prilagođavanja.

OSNOVNI FAKTORI RATNOG POTENCIJALA

Studija ratnog potencijala može se vršiti primenom metoda makro analize ili metodom mikro analize. Prva pruža opštu sliku faktora, ocrtava globalni profil potencijala, dok druga vrši dalje raščlanjivanje faktora ratnog potencijala na elemente. Makro analiza upućuje na postojanje šest osnovnih faktora. To su: demografski faktor — živa sila, ekonomski faktor, geografski faktor, vojni faktor, faktor vreme (koje određenoj zemlji ili koaliciji država stoji na raspolaganju radi razvijanja njene moći) i moralno-politički faktor. Aktiviranje odgovarajućih faktora i elemenata ratnog potencijala pretstavlja osnovni strateški problem ratovodstva svake zemlje ili koalicije država. Analiza primarnih faktora i većeg dela elemenata ratnog potencijala upućuje nas bliže u metodologiju procenjivanja snage, mogućnosti i sposobnosti svake zemlje ili koalicije država u pretpostavljenim ratnim uslovima.

¹⁰⁾ General Tomas: »Širina i dubina naoružanja«, Nemačka — 1937 godine.

Demografski faktor. Čovek je osnovni pokretač rata i njegovo primarno sredstvo. Radi toga demografski faktor pretstavlja dominantnu i izvornu komponentu ratnog potencijala. Ratovanje ili ratna proizvodnja ne mogu se zamisliti bez aktivnog prisustva žive sile i njene svrsishodne delatnosti. Najsavršeniji instrument rata je čovečiji razum, jer još nema ničega što bi mu bilo ravno na tehničkom polju, bez obzira na izvanredne rezultate i dostignuća nauke. Čovek je planer ratnih operacija i njihov realizator. Međutim, i pored svega toga, pravo mesto žive sile u ratnom potencijalu nije tretirano na isti način u mnogobrojnim zemljama savremenog sveta. Prema tome da li daju primat čoveku ili tehnici, ratne doktrine je moguće diferencirati, tako da danas postoje protagonisti teorije demografskog potencijala, teorije industriskog potencijala, teorije naučno-tehnološkog potencijala i teorije o jedinstvu žive sile i ratne tehnike.

Ukupno brojno stanje stanovništva jedne zemlje ili koalicije država uslovljava veličinu njenih oružanih snaga, koja se obično može kretati u razmerama 10—15% od ukupnog broja stanovnika.¹¹⁾ Obim aktivnog stanovništva uslovljava i određuje kvantitativne pokazatelje operativne i proizvodne armije i njihovu unutrašnju proporciju. Analiza strukturalnog sastava starosne piramide, naročito godišta od 16—65 godina starosti (pre svega sa muške strane piramide) pruža dragocene podatke prilikom planiranja i procene žive sile i njene uloge u ratu. Geografski razmeštaj stanovništva postao je takođe jedan od veoma značajnih pokazatelja ratnih mogućnosti. U eri balističkih i dirigovanih projektila, snabdevenih atom-

¹¹⁾ Od oko 80.000.000 stanovnika Nemačka je, naprimer, u periodu Drugog svetskog rata uspela mobilisati vojnika: 1941 godine — 7.400.000, 1942 — 9.400.000, 1943 — 11.200.000 i 1944 — 12.400.000. (Podaci prema »Die deutsche Industrie im Kriege 1939—1945«, izdanje Duncker und Humblot, Berlin — 1954 godine, glava treća.)

Odnos broja vojnika prema broju stanovnika bio je do sada najveći u Nemačkoj, radi toga što je ova zemlja masovno koristila stranu radnu snagu radi materijalnog pothranjivanja ratnih operacija. Inače, u svim ostalim ratujućim zemljama ovaj odnos je daleko blaži.

skom bojevom glavom, kojima se sa svake tačke može skoro neometano tući svaka druga tačka na zemljinoj površini, nije svejedno da li se pretežan deo stanovništva jedne zemlje ili koalicije država nalazi u nekoliko velikih gradova ili je pak u rasutom stanju. Velika Britanija, u kojoj se 80% stanovništva nalazi skoncentrisano u 10 gradova, daleko je osetljivija u tom pogledu nego, naprimer, Jugoslavija u kojoj se oko 75% stanovništva nalazi u velikom broju »mikro«-naselja, čiji položaj i veličina znatno ali i nehotice pogoduju odbrani u uslovima ratovanja nuklearnim sredstvima. U svetu danas postoje 64 grada sa preko 1,000.000 stanovnika.¹²⁾

Kao po ironiji materijalnog razvitka društva i njegovog uticaja na karakter i fizionomiju savremenog rata, najrazvijenije zemlje — koje proizvode i poseduju oružje masovnog uništavanja — predstavljaju u isto vreme i najrentabilnije ciljeve za ta ista oružja, baš zbog koncentracije žive sile i proizvodne tehnike po velikim gradovima i industriskim centrima. Treba samo potsetiti na to da glavni gradovi nuklearnih sila imaju sledeći broj stanovnika: Njujork 14,066.000, London 8,270.000, Moskva 4,487.000 i Pariz 2,850.000.

Stopa priraštaja stanovništva jedne zemlje daje veoma ubedljivu sliku o tome da li raste i jača demografski potencijal ili pak opada. Populacioni zakoni i njihove manifestacije predstavljaju, pored ostalog barometar vitalnosti svake nacije. Stopa priraštaja u FNRJ, naprimer, vrlo je visoka. U posleratnom razdoblju ona je iznosila oko 1,6% ili oko 300.000 stanovnika godišnje,¹³⁾ što znači da su demografske mogućnosti Jugoslavije velike. Po visini stope prirodnog priraštaja od 1,6% Jugoslavija se u 1953 godini nalazila na drugom mestu među evropskim zemljama; jedino ispred nje bila je Poljska sa godišnjim priraštajem od 2,03%. Holandija je zauzimala treće mesto sa 1,41% a zatim slede Rumunija — 1,22%, Portugalija — 1,21%,

¹²⁾ Savezni zavod za statistiku: »Statistički kalendar FNRJ za 1958 godinu«, Beograd — 1958, strana 139.

¹³⁾ Dr Jakov Sirotković: »Društveno planiranje u Jugoslaviji«, Beograd — 1958, strana 66.

Bugarska — 1,06% i Norveška sa 1,02% prirodnog priraštaja stanovništva godišnje. Izrazito niske stope prirodnog priraštaja pokazale su te godine Francuska sa 0,58% i Austrija sa 0,28%¹⁴). Ovi pokazatelji nedvosmisleno ilustruju određene konzekvence demografskog faktora u ratnom potencijalu posmatranih zemalja.

Zdravstvene prilike i fizička kondicija naroda, školske kvalifikacije i stepen obrazovanja, životni standard, apsolutan i relativan udeo stranaca u zemlji i drugi elementi demografskog faktora odlučno utiču na snagu i sposobnost određene zemlje u oružanoj borbi.

Ekonomski faktor. Bogatstvo prirodnih izvora u životnim namirnicama i sredstvima za rad pretstavlja materijalnu osnovu moći svake zemlje ili koalicije država. Nasuprot tome, veća ili manja deficitarnost u ovoj oblasti povećava osetljivost i povredljivost države u oružanom sukobu. Blokada Velike Britanije za vreme Drugog svetskog rata, koja je provođena od strane nemačkih podmornica, između ostalog, bila je sračunata na to da izazove glad na Ostrvu, s obzirom na činjenicu da ova zemlja nema dovoljno oranica, usled specifičnog razvitka sirovinske baze za tekstilnu industriju u periodu tzv. industrijske revolucije, tako da su nepregledna prostranstva Engleske, Velsa, Škotske i drugih pokrajina bila pokrivena pašnjacima i parkovima. Uvoz pšenice iz Kanade, Australije i drugih zemalja bio je, međutim, najvećim delom eliminisan u doba rata. Otpali su tradicionalni snabdevači mlekom, buterom i drugim prehranbenim proizvodima (Holandija, Belgija i Švedska). U takvoj situaciji Velika Britanija se morala orijentisati na pronalaženje sopstvenih izvora radi ublažavanja deficita na poljoprivrednom sektoru. Pašnjaci su pretvoreni u oranice, a proizvodnja poljoprivrednih mašina naglo raste u toku rata, bez obzira na prioritet produkcije oružja i municije. Bitka za proizvodnju pšenice postala je isto tako važna kao i bitka za povećanje proizvodnje naoružanja. U odnosu na stanje pre Drugog svetskog rata, produkcija traktora se pove-

¹⁴) United Nations — Statistical Office: »Demographic Year-book 1955«, New York — 1955, strana XII + 781; 4°.

ćala za 2,3 puta, a plugova za 2,5 puta.¹⁵⁾ Velika akcija zasejavanja i obrade nekadašnjih pašnjaka i veoma poznatih parkova bila je usmerena na to da se delimično eliminiše ova slaba tačka ratnog potencijala Velike Britanije u snabdevanju žitaricama, koju su Nemci dobro uočili.

Ekonomska, pa samim tim i vojna snaga, temelji se danas na podzemnim metalnim i nemetalnim bogatstvima. Tehnologija savremenih ratnih sredstava ne može se zamisliti bez velikih količina uglja, gvožđa, čelika, nafte, bakra, cinka, kalaja, aluminijuma, urana i drugih poznatih i manje poznatih metala i minerala. Tako, naprimer, za proizvodnju 1.000 komada čeličnih košuljica granata topa srednjeg kalibra potrebno je:¹⁶⁾

Uglja	— — — — —	17 tona
koksa	— — — — —	6,5 tona
železne rude	— — —	16 tona
kreča	— — — — —	7 tona
loma (starog gvožđa)	— —	6,5 tona
raznih primesa	— — —	1 tona
energije u vidu uglja	— —	3,6 tone
	Ukupno	57,6 tona.

Radi proizvodnje 1.000 komada čeličnih košuljica potrebno je skoro 58 tona sirovina. Međutim, time je završen samo jedan deo izrade artiljeriskog zrna. Kada se uzme u obzir da težina 1.000 komada ovih košuljica iznosi svega oko 5 tona, to znači da je za njihovu proizvodnju utrošena više nego 11 puta veća količina osnovnih sirovina.

Radi pothranjivanja operacija u Evropi, Saveznicima je bilo potrebno prebaciti u toku 1943—1945 godine 48.000.000 tona ratnog materijala iz SAD. Samo lista ATS

¹⁵⁾ »History of the Second World War, Statistical digest of the War«, prepared in the Central Statistical Office, London — 1951 godine, strana 158 i 159, tabele 138 i 139.

¹⁶⁾ Pukovnik Milenko Opačić: »Osnovi industrijske mobilizacije«, Beograd — 1953 godina.

sadržala je 300.000 artikala, počevši od opruge pa do tenka.¹⁷⁾

Ili, naprimer, za proizvodnju jednog borbenog aviona u SAD bilo je potrebno oko 2,5 tone aluminijuma, 700 kgr čelika, 170 kgr bakra i po 30—35 kgr nikla, hroma, molibdena, cinka i magnezijuma. Radi finalne izrade aviona ukupno je bilo potrebno oko 46 vrsta sirovina. Kada se zna da je samo 5 zaraćenih zemalja (SAD, Velika Britanija, Nemačka, SSSR i Japan) proizvelo u toku Drugog svetskog rata 686.501 avion,¹⁸⁾ onda nije teško stvoriti sliku o veličini sirovinske baze koja je bila potrebna da bi se izgradilo samo ovo borbeno sredstvo.

Industrija po svom značaju u uslovima savremenog rata našla se u prvom planu za neposredno obezbeđenje oružanih snaga. Rat se vodi trošenjem i uništavanjem ogromnih količina nekoliko stotina hiljada veoma raznovrsnih ubojnih i drugih artikala, koji su delo industrijske proizvodnje. Za opremanje i održavanje fiktivne operativne armije od 1,000.000 vojnika modernom ratnom opremom, potreban je industrijski sektor od 8.160 fabrika i proizvodna armija od preko 8,000.000 radnika.¹⁹⁾ Broj i kapacitet fabrika po granama ili balanskim grupama ratnih proizvoda, a naročito odnos teške i lake industrije, veličina vojnog sektora industrije (broj, vrste i kapacitet arsenala, odnosno tvornica i zavoda oružja i municije, broj i kapacitet brodogradilišta i dr.), broj i kapacitet fabrika koje se planiraju radi preorijentacije sa mirnodopskog na ratni asortiman, uhodanost tehnološkog postupka presadene proizvodnje iz matičnih u izabrana preduzeća, itd., pružaju veoma dragocene podatke za ocenu ratnih mogućnosti svake zemlje. Na dostignutom stepenu razvitka napadnih borbenih sredstava nije svejedno da li za važnije

¹⁷⁾ Potpukovnik Randolph Li: »48,000.000 tona za Ajzenhauera«, izdanje VIZ JNA »Vojno delo«, Mala vojna biblioteka, Beograd — 1953 godina.

¹⁸⁾ General L. M. Šasen: »Istorija Drugog svetskog rata 1939—1945«, izdanje VIZ JNA »Vojno delo«, Beograd — 1955, strana 619.

¹⁹⁾ Ovaj proračun apstrahuje postojanje materijalnih rezervi i pomoć saveznika. On je dat u tzv. čistom obliku, tj. kao pokriće ratnih potreba odgovarajućim kapacitetima.

artikle postoji samo jedna veća ili više manjih fabrika, kao i to da li njihova lokacija odgovara u većoj ili manjoj meri opštem karakteru eventualnog budućeg rata i osnovnim koncepcijama ratnih planova nacionalnih ili koalicionih oružanih snaga.

Jedan od veoma značajnih pokazatelja industriskih mogućnosti svake zemlje jeste godišnji porast njene industrijske proizvodnje. U godinama posle Drugog svetskog rata on je u FNRJ prosečno iznosio 9%, a u zapadno-evropskim zemljama samo 3% godišnje. U trci sa vremenom industriski potencijal nekih zemalja raste mnogo brže nego drugih, te rang-lista svetske proizvodnje trpi stalne promene. Tako, naprimer, carska Rusija se u toku Prvog svetskog rata nalazila među poslednjima u Evropi, dok se SSSR danas nalazi na drugom mestu u svetu, odmah iza SAD, u pogledu fizičkog obima industrijske proizvodnje i proizvodnje po glavi stanovnika. Porastom od 9% godišnje Jugoslavija se nalazi na prvom mestu u svetu na planu relativnog porasta, odnosno indeksa industrijske proizvodnje. Od 1953 do 1958 godine proizvodnja u FNRJ je povećana za 88%. Drugi u svetu je SSSR sa 70%, a treći Japan sa 60%.

Naučno-istraživačka osnova je u periodu Drugog svetskog rata dostigla veoma zavidno mesto u rang-listi elemenata ratnog potencijala. Činjenica da u toku savremenog rata koji je dugotrajan dolazi do kvalitativne promene ratnog materijala, jer se početne operacije vode jednim vrstama i tipovima naoružanja, a završne sasvim drugim, uslovlila je neminovnost postojanja veoma razgrnate mreže naučno istraživačkih ustanova: laboratorija, instituta, zavoda, opitnih centara i sl. Tzv. tehničko iznenađenje, u uslovima savremenog rata dobilo je veoma značajnu ulogu. U tom pogledu kumulativno punjenje, radar, projektili (V-1 i V-2), avion sa reaktivnim motorom, atomska bomba, i sl., pružaju adekvatne ilustracije. Basnoslovne sume novčanih sredstava, koje se danas izdvajaju i troše u tu svrhu (u Francuskoj, naprimer, 100 milijardi franaka radi proizvodnje prve nuklearne bombe), nedvosmisleno pokazuju velik značaj naučno-istraživačke

osnove za jačanje ratnog potencijala i tehničku premoć uopšte.

Osim materijalnih preduslova, organizacije fundamentalnog, primenjenog i operativnog istraživanja, sposobnosti naučno-istraživačke osnove da razvija postojeće i blagovremeno osvaja nove modele i dr., svrsishodno podizanje tehničke inteligencije predstavlja veoma važnu komponentu naučnoistraživačkog faktora u ratnom potencijalu. U tom smislu naročito karakteristične i poučne diskusije vođene su u SAD povodom objavljivanja podataka o školovanju tehničkih i drugih stručnjaka u SSSR i obelodanjavanja rezultata u osvajanju interplanetarnog prostora. Tom prilikom je istaknuto da sadašnji način pripremanja kadrova u SAD nije zadovoljavajući i da ne sledi potrebe koje tehnički progres postavlja pred formiranje profila visokokvalifikovanih kadrova. Masovna baza tehničke inteligencije predstavlja u tom pogledu izvanredno značajan pokazatelj. Ona omogućuje, između ostalog, realizaciju vrhunskih dostignuća ratne tehnike.

Motorizacija oružanih snaga uslovila je porast značaja saobraćajnih uslova i mogućnosti, kako sa gledišta operativne armije (prevoz i koncentracija snaga, dotur ratnog materijala i dr.), tako i sa gledišta proizvodne armije (prevoz sirovina, polufabrikata i gotovih proizvoda). Savremena suvozemna borbena sredstva, opremljena motorom sa unutrašnjim sagorevanjem (kamion, transporter, tenk i sl.), zahtevaju odgovarajući kvalitet i pravce protezanja putne mreže. Železnički saobraćaj, kojim se dosad obavljao najveći deo prometa, kako za vreme mira tako i u ratnim uslovima, najosetljiviji je na borbena dejstva. Za njegovo održavanje i obezbeđenje potrebne su znatne snage i sredstva pa je verovatna pretpostavka o relativnom opadanju njegove uloge u uslovima budućeg rata. Osetljivost vodenih komunikacija usled podmorničkog rata dostigla je kulminaciju u uslovima Drugog svetskog rata. Tako je samo Velika Britanija izgubila 11,799 miliona tona brodovlja od 3 septembra 1939 do 30 septembra 1945 godine.²⁰⁾ Vazdušni transport se naročito afirmisao

²⁰⁾ Statistical Digest of the War, London — 1951.

u toku Drugog svetskog rata, zatim u periodu postojanja tzv. »Berlinskog vazdušnog mosta«, kao i za vreme rata u Koreji. Njegova efikasnost se ogleda u brzom savladivanju sa znatnim teretom velikih geografskih prostranstava bez spuštanja. Međutim, on je zavisian od odgovarajućih aerodromskih uređaja, naročito teški avioni — bombarderi i transporteri (piste, hangari, remontne radionice, radio-služba, meteorološka služba, radar i sl.), zatim od visokokvalitetnog goriva koje je usled neravnornog razmeštaja prirodnih izvora deficitarno za mnoge zemlje i dr. Helikopterske jedinice našle su danas široku primenu u oružanim snagama. Poslednji manevri vojske SAD u oblasti Panamskog kanala 1958 godine, potvrdili su da je ovo borbena sredstvo masovno i definitivno ušlo u formaciju i naoružanje savremenih armija.

U pothranjivanju operacija transport ima velik značaj. Bez njega se ne bi mogla zamisliti realizacija krupnih operativno-strateških zamisli. To potvrđuju i iskustva Drugog svetskog rata. Tako, naprimer, samo na jednom od frontova Sovjetske armije u periodu operacija od 1 juna do 21 jula 1944 godine dovezeno je železnicom 45.500 vagona raznog materijala, dok su automobilske jedinice tog fronta prevezle u toku 1944 godine 56,000.000 tona materijala.

Ogromne udaljenosti, često računate u hiljadama kilometara, koje su za vreme Drugog svetskog rata delile duboke pozadinske rejone od linija fronta, zahtevale su i uslovljavale da se železnički transport nalazi na putu po nekoliko desetina dana. Prevozi pomorskim komunikacijama SAD i Velike Britanije bili su u istom periodu ogromni. Uvoz Velike Britanije od septembra 1939 do aprila 1945 godine iznosio je 250 miliona tona, a izvoz — od januara 1940 do decembra 1945 godine — 80 miliona tona. Spoljnotrgovinska razmena SAD bila je još veća, pošto su od decembra 1941 do septembra 1945 godine izvezle 272 miliona tona, a uvezle — 110 miliona tona. Radi izvršenja ovih privrednih prevoženja preplovalo je preko Atlantskog okeana 75.000 trgovačkih brodova, što mesečno iznosi preko 1.000 brodova. Dodamo li ovoj cifri tzv. ope-

rativni transport, koji je samo u periodu 1943—1945 godine iznosio 48,000.000 tona, tada će se dobiti grandiozna slika delikatne uloge transporta u ratu.

I na osnovu finansiskih pokazatelja mogu se vršiti poređenja ratnog potencijala raznih zemalja. Veličina društvenog bogatstva, društvenog proizvoda i narodnog dohotka odražava privrednu moć nacije, stanje platnog bilansa karakteriše stepen zavisnosti nacionalne privrede od spoljnih izvora, godišnji predračun rashoda oružanih snaga ilustruje stepen vojnih efekativa,²¹⁾ a volumen novčanog opticaja odražava intenzitet i obim robnog prometa. U ratnim uslovima raste značaj deviza i zlatne rezerve radi međunarodnih finansiskih transakcija neophodnih za uspešno vođenje rata.

Poljoprivreda sačinjava veoma značajan faktor ratnog potencijala, kako zbog sirovina koje pruža industriji, tako i zbog artikala ishrane za stanovništvo i armiju. Vrste, količina i geografski razmeštaj kultura predstavljaju značajne pokazatelje u tom smislu. Prinos po hektaru i po glavi stanovnika omogućuje donošenje odgovarajućih zaključaka radi procene ekonomskih mogućnosti zemlje.

U ratnim uslovima problem snabdevanja životnim namirnicama oružanih snaga i stanovništva, kao i teškoće u proizvodnji usled nedostatka poljoprivrednih sirovina za industriju — kad poljoprivredni sektor gubi fiziološki najsposobniju radnu snagu usled vojne mobilizacije, kad se smanjuje upotreba veštačkih đubriva i poljoprivrednih mašina — veoma je težak i komplikovan. Svaka zemlja ga rešava zavisno od konkretne situacije. Najveće teškoće, međutim, nastupaju u onim državama, čiji je bilans životnih namirnica već u predratnim godinama negativan. U takvoj situaciji nalazila se Velika Britanija za vreme Drugog svetskog rata, kad je i pored porasta proizvodnje životnih namirnica za nekoliko desetina procenata u doba rata, morala sa udaljenih prekomorskih tržišta (Kanada,

²¹⁾ Prema izjavi sovjetskog premijera Hruščova prilikom posete Sjedinjenim Američkim Državama septembra 1959 godine, SAD danas troše na naoružanje oko 40 milijardi dolara godišnje, dok je u tu istu svrhu SSSR odvajao 25 milijardi dolara tokom proteklih godina.

SAD i dr.) uvoziti preko 50% neophodnih prehranbenih artikala, i to u uslovima žestokog podmorničkog napada od strane Nemačke. Veoma je interesantno proučiti kako je SSSR u uslovima Otadžbinskog rata uspeo prehraniti celokupno svoje stanovništvo i pored toga što se pod nemačkom okupacijom nalazilo oko 50% obradivih površina (putem zaliha, proširenja setvenih površina na Istoku, mehanizacijom i intenzifikacijom poljoprivredne proizvodnje i sl.).

Materijalne rezerve predstavljaju veoma važnu komponentu priprema privrede za rat. Za izradu, održavanje i opsluživanje savremenih borbenih sredstava traže se ogromne količine raznovrsnog materijala koje nijedna zemlja ne može u potpunosti obezbediti sopstvenom proizvodnjom, jer često ne raspolaže odgovarajućim izvorima sirovina. U tom pogledu materijalne rezerve strategiskih i kritičnih materijala, artikala ishrane i ostalih gotovih proizvoda, treba da ublaže problem deficitarnosti, eliminišući jednu od slabih tačaka ratnog potencijala određene zemlje ili koalicije država. Pripremajući se za Drugi svetski rat, Nemačka je prikupljala ogromne količine strategiskih rezervi prioriternih ratnih artikala i materijala, kao što su avionski benzin, gorivo za automobile i tenkove, prirodni kaučuk, železna ruda, aluminijum, magnezijum, bakar, molibden, kobalt, itd. Nagomilane zalihe do kraja 1939 godine mogle su osigurati ratne potrebe za više meseci (kaučuk — 2, aluminijum — 19, kobalt — 30 meseci.²²⁾ Takve zalihe sirovina i polufabrikata (u 1943 godini nagomilane su sirovine u vrednosti 7,5 milijardi RM, a polufabrikata za 12 milijardi RM, što je obezbeđivalo proizvodnju za 8—10 meseci) omogućile su Nemačkoj da održi relativno stabilan nivo proizvodnje čak i u najtežem periodu, na prelazu iz 1944 u 1945 godinu.

Zahvaljujući oceni karaktera i fizionomije budućeg rata (veoma nepovoljni uslovi za proizvodnju) došlo je do evolucije u opštoj politici materijalnih zaliha i rezervi. Dok je u ranijim ratovima težište bilo na obezbeđenju

²²⁾ »Uspesi Nemačke«, na ruskom, Moskva — 1956 godine, strana 27, tabela 4.

sirovina i materijala, u savremenim uslovima unutrašnja struktura rezervi pomera se u korist finalnih artikala.

Obim i stuktura spoljne trgovine pružaju takođe veoma interesantne pokazatelje radi procene ratnog potencijala. Lista uvoznih artikala jasno pokazuje stepen deficitarnosti i kritičnosti pojedinih sirovina, materijala i gotovih proizvoda za određenu zemlju. Analiza po zemljama iz kojih se uvozi ilustruje zavisnost nacionalne privrede od razmene sa drugim zemljama.

Ekonomsku pomoć eventualnih saveznika treba smatrati, u osnovi, drugorazrednim elementom nacionalnog ratnog potencijala, jer su to inostrana sredstva, mada u izvesnim slučajevima, ona može odigrati značajnu, čak prvorazrednu ulogu. Posedovanje kolonija, dominiona i okupiranih područja pretstavlja takođe element drugog reda, iako ne treba potceniti korist koju su, naprimer, Nemci imali od okupiranih zemalja Evrope u toku Drugog svetskog rata, jer su u pitanju bogatstva čija je suma bila dvostruko veća od predratnog godišnjeg nacionalnog dohotka Nemačke. Samo na teritoriji Francuske, Čehoslovačke i Belgije za Nemačku su radile 44 fabrike aviona, 17 zavoda i fabrika za proizvodnju motora, kao i mnoge druge fabrike za proizvodnju tenkova i drugog materijala. Među njima su posebno mesto zauzimali visokorazvijeni i specijalizovani kapaciteti za ratne isporuke, kao što su Reno, Šnajder, Škoda i FN. Škodini zavodi mogli su snabdevati oko 45 nemačkih divizija svim potrebnim ubojnim materijalom. U Francuskoj je u prve dve godine rata proizvedeno za Nemačku oko 5.000 lokomotiva, 250.000 vagona i 1,200.000 automobila.²³⁾ Ratna proizvodnja Kanade takođe je uticala na povećanje ratnog potencijala Velike Britanije u toku Drugog svetskog rata.

Proširena društvena reprodukcija i njene posledice u oblasti baze i nadgradnje pretstavljaju osnovni izvor ratnog potencijala svake zemlje.

Geografski faktor. Geografski položaj zemlje, klima, topografski sklop zemljišta i veličina države trostruko se

²³⁾ Сборник материалов по истории военного искусства Великой Отечественной Войны, том IV, strana 370.

odražavaju na ratni potencijal. Prvo, ovi elementi uslovljavaju privredan razvoj zemlje, njenu ekonomsku strukturu i životne uslove stanovništva. Podneblje naročito utiče na vrste kultura poljoprivredne proizvodnje, zatim na saobraćaj i veze a do izvesnog stepena i na industrijsku proizvodnju. Za ratni potencijal su od naročitog značaja naseljene ili obradive površine ili, pak, one teritorije na kojima se nalaze izvori metala i minerala, jer ti delovi državne teritorije aktivno učestvuju u nacionalnoj proizvodnji. Drugo, geografski faktori ispoljavaju svoj uticaj u ratnim uslovima i na taj način što pružaju izvesne pogodnosti: prostor utiče na vreme trajanja i intenzitet protivničkog udara, savlađivanje prostora od strane neprijatelja javlja se kao oblik iznuravanja njegovih trupa i sl., odnosno otežavaju situaciju u pogledu održavanja saobraćaja i veza sa ostalim svetom, usporavaju trgovinu, snabdevanje, promet ljudi i materijala uopšte. Treće, geografski faktori uslovljavaju organizaciju i opremu oružane sile. Prirodno je da kontinentalne zemlje neće imati ratnu mornaricu kao vid oružanih snaga. S druge strane, organizacija i formacija jedinica, naprimer, u šumovitoj Finskoj biće sasvim drugojačija od jedinica u nekoj drugoj zemlji zapadne Evrope koja je veoma prohodna i ispresecana mnogobrojnim komunikacijama. Šumoviti, brdoviti ili močvarni tereni zahtevaju naoružanje prilagođeno karakteru takvog zemljišta. Kras ili pustinjski pesak takođe uslovljavaju sasvim drugojačije naoružanje i opremu od onih koji se normalno upotrebljavaju na ziratnom zemljištu.

Geografski položaj jedne zemlje ili nekog dominantnog čvorišta nema uvek istu važnost. Njegova vrednost i značaj često se menjaju, naročito zavisno od napretka nauke i tehnike, kao i datih okolnosti međunarodne vojno-političke situacije. Tako, naprimer, prokopavanja Panamskog i Sueckog kanala povećalo je strategisku važnost Paname i Egipta. Ili, eliminisanje britanske vojne baze u Suecu, uticalo je na porast značaja Kipra, naročito zbog blizine petrolejskih izvora na Bliskom i Srednjem Istoku koji obezbeđuju najveći deo potreba zapadne Evrope u pogonskom gorivu. Okeanske udaljenosti, koje su u Dru-

gom, a naročito u Prvom svetskom ratu, bile element sigurnosti i životni faktor SAD, izgubile su mnogo od svoje vrednosti u epohi interkontinentalnih raketa itd.

Klima utiče na zdravstveno stanje, fizičku kondiciju i fiziološku konstituciju naroda.²⁴⁾ Osim toga, ona predstavlja važan činilac u poljoprivrednoj proizvodnji. Klima i meteorološki uslovi su veoma značajni u ratu, jer od njih zavisi ishrana, odeća, obuća, vrste naoružanja, često početak operacija i intenzitet njihovog dejstva, pa samim tim i moral trupa. Mnoge operacije, pa čak i ratove u celini, posredno je odlučilo dejstvo faktora klime i meteoroloških uslova. U Napoleonovom pohodu na Rusiju 1812 godine Rusi su majstorski iskoristili značajno dejstvo ekonomskih (konceptija popaljene i napuštene zemlje) i geografskih faktora (mrazevi i zima). Za strategisko rešenje rata najmanje su delovali čisto vojni faktori.²⁵⁾ U toku Drugog svetskog rata povoljne meteorološke prilike znatno su olakšale uspehe koje je Hitler postigao 1939 i 1940 godine, dok je prerano nastala ruska zima 1941 godine uticala da ne realizuje u punoj meri svoje operative planove. Zahvaljujući oblačnom vremenu, jedan grad u Japanu — čije se ime i danas drži u tajnosti — ostao je 9 avgusta 1945 godine pošteđen od atomske bombe, ali je zato nastradao Nagasaki, nad kim je bilo manje oblaka, jer je tako bilo moguće neposredno uočiti efekt ove eksplozije od strane oružanih snaga SAD.

Geografski faktori skoro uvek deluju u korist branioca, jer napadač (osvajач, agresor) treba da se prilagođava u fiziološkom i tehničkom pogledu. Velik broj vojnika italijanskog ekspedicionog korpusa u Africi, naprimera, razboleo se od TBC pluća u periodu 1935—1942 godine usled velike amplitude dnevne i noćne temperature. Nemci su na svojim avionima, koje su upotrebljavali na

²⁴⁾ Fizička kondicija uslovljava specifična konstruktivna rešenja prilikom planiranja i izrade vrsta i tipova naoružanja i opreme. Stanovnik evropskog podneblja prosečno je viši od stanovnika aziskog podneblja, što takođe ima uticaja kao faktor koji otežava unifikaciju i tipizaciju proizvodne i ratne tehnike.

²⁵⁾ Detaljnije o tome: Franc Mering »Ogledi iz istorije ratne veštine«, izdanje VIZ JNA »Vojno delo«, Beograd — 1955 godina, strana 204—205.

frontu u Africi, morali konstruisati specijalne oklope za motore kako bi ih štitili od prodiranja veoma sitnih i gustih čestica peska.

Geografski faktor kao prostor odigrao je značajnu ulogu na ruskom frontu u periodu 1941—1943 godine, jer su se nemačke armije bile suviše udaljile od svojih baza, a sovjetske komunikacije nisu odgovarale saobraćajnim sredstvima nacističke ratne mašine (drumovi bez kamene podloge, širi raspon tračnica na železničkim komunikacijama i dr.). Tehnika je bila došla u disproporciju sa osvojenim prostorom; ona nije mogla da ga savlada u transportnom smislu.

Topografski sklop zemljišta olakšava ili otežava razvijanje neprijateljskih snaga i mogućnost aktivne odbrane na granici ili u dubini državne teritorije.

Geografski faktori zauzimaju značajno mesto u ratnom potencijalu svake zemlje. Oni mogu biti faktori snage, ali isto tako (istina ređe) i uzročnici slabih tačaka ratnih mogućnosti. Pri stvaranju osnovnih koncepcija ratne doktrine mora se voditi računa, između ostalog, i o tim faktorima i elementima ratnog potencijala nacije ili koalicije.

Vojni faktori. Polazni element za procenu vojnih faktora ratnog potencijala svake zemlje pretstavlja broj i kvalitet jedinica koje mogu odmah stupiti u dejstvo. One pretstavljaju osnovnu snagu u mirnodopskom periodu i okosnicu oružanih snaga nacije u periodu mobilizacije i rata. U prvim, najkritičnijim danima rata, te jedinice treba da prime na sebe paralisanje početnih, najžešćih udara protivnika.

Međutim, mirnodopski kontingent vojske ni jedne države na svetu, bez obzira na stepen njenog društvenog bogatstva i visinu nacionalnog dohotka, ne može primiti na sebe celokupno vođenje savremenog rata, koji zahteva maksimalno i totalno angažovanje žive sile i materijalnih sredstava. Radi toga, veličina i obučenost rezervi u ljudstvu pretstavlja drugu važnu komponentu operativne armije. Radi što bržeg i kvalitetnijeg formiranja jedinica i ustanova armije u datom trenutku, veoma je značajno

svrsishodno delovanje instrumenata vojne i moralno-političke mobilizacije. Savremena državna mobilizacija uopšte, a vojna posebno, pretstavlja bitku za vreme i od kvaliteta njenih instrumenata zavisi dalji tok, pa čak i ishod rata.²⁶⁾ Današnji uslovi diktiraju izvršenje mobilizacije u najkraćem mogućem roku, s obzirom na iznenadnost početka rata, dinamiku i intenzitet operacija i dr. Osnovni zadatak mobilizacije jeste da svako lice i svako sredstvo što pre stigne na svoje pravo, unapred određeno mesto. Preduslov za to je dugotrajan, strpljiv i studiozan rad za vreme mira.

Kvalitet i kvantitet naoružanja i tehnike ne može se posmatrati izdvojeno, već u sklopu sa nivoom vojne nauke i ratne veštine. Francuska i Čehoslovačka su pred Drugi svetski rat raspolagale naoružanjem čiji je kvalitet bio približan nemačkom, ali su neuobičajeno brzo izgubile rat usled podbacivanja mnogih drugih faktora ratnog potencijala. Štaviše, Francuska je imala više tenkova od Nemačke, ali su oni bili pogrešno upotrebljeni, tako da se nije postigao maksimalno mogućan efekt. Nasuprot tome Nemci su, primenjujući proboj masovnim tenkovskim i oklopnim jedinicama, uz snažnu podršku vazduhoplovstva, naročito u prvoj trećini rata (1939—1941), postigli značajne vojne uspehe.

U ratu najčešće pobeđuje onaj protivnik koji, pored ostalog, na kvalitativan način uspe da bude nov (u taktičko-operativnom ili u tehničkom pogledu). Mnoge bitke u prošlosti odlučili su dužina koplja, domet strele, puške ili topa, odnosno brža primena savršenijih borbenih sredstava u masovnim razmerama. Ili naprimer, merljivim faktorima nemačkog ratnog potencijala (broj vojnika i kvalitet naoružanja) i koncepciji munjevitog rata, NOV i POJ su suprotstavili u periodu 1941—1945 godine nemerljive ali isto tako značajne faktore: specifičnu ratnu doktrinu dugotrajnog, iznuravajućeg, partizanskog rata, čiju

²⁶⁾ U ovom drugom slučaju vojna mobilizacija se ne posmatra samo kao organizacisko-tehnički, već i kao moralno-politički problem sveukupnog aktiviranja stanovništva u oružanoj borbi protiv neprijatelja.

su osnovu pretstavljali, pre svega, moralno-politički faktori. Nasuprot krutim principima pruske vojne škole da se zauzimanjem državnog težišta i okupacijom zemlje rat završava, čijeg je dostojnog sledbenika pretstavljala nacistička vojna misao, stajali su pravednost rata, ciljevi, rukovodeća uloga KPJ i neukrotiva energija probuđenih naroda Jugoslavije bogatih ustaničkim tradicijama, čiji se stvaralački genij manifestovao smelim i neobičnim akcijama, borbenim poduhvatima čije su nevidljive i neuhvatljive niti bile između mašte i stvarnosti.

Volumen mirnodopskih rezervi ratnog materijala mora stajati u određenoj srazmeri sa planiranim obimom oružanih snaga u pretpostavljenim uslovima. U prvim nedeljama rata 1914 godine, Rusija je uspela da mobilise 20 miliona vojnika. Međutim, ovoj impozantnoj cifri žive sile nije mogao biti pridodat odgovarajući ekvivalent oružja, municije, i drugog ratnog materijala, pa je i to, pored ostalog, bio jedan od razloga za poznati tok operacija na Istočnom frontu u toku Prvog svetskog rata.

Materijalna priprema mogućnosti ili fiksiranog bojišta, broj vojnih baza i njihov geografski razmeštaj takođe jačaju ratni potencijal nacije ili koalicije. U savremenim uslovima velik značaj imaju kontrolni, osmatrački i prislušni centri koji elektronskim putem upozoravaju na opasnost prvog, verovatno najtežeg udara. Rat je u tolikoj meri postao laboratorisko-industrisko-naučan poziv da su njegove osnovne jedinice mere za vreme postale časovi i minuti, čak i u strategiskim, a ne samo u operativno-taktičkim razmerama.

Vojna ideologija, nivo vojne nauke i ratne veštine, sposobnost rukovodećeg kadra armije u ovlašivanju iskustvima savremenih ratova, mogućnost pravilne ocene karaktera i fizionomije budućeg rata i dr. — sve su to vojni faktori ratnog potencijala zemlje.

Faktor vreme. Vreme, koje određenoj zemlji stoji na raspolaganju radi potpunog ili delimičnog razvijanja njenih uslovnih snaga, pretstavlja veoma značajnu komponentu ratnog potencijala. Između objektivnih mogućnosti (potencijal) i objektivne stvarnosti (efektivi) deluje faktor

vreme, čiji je značaj uočen davno pre Drugog svetskog rata kad je ovaj problem postao primaran činilac, koji više nije bilo moguće potisnuti u drugi plan, naročito s obzirom na iznenadnost početka rata i intenzitet savremenih borbenih dejstava.

Razmatrajući ovaj problem, nekadašnji šef američkog generalštaba, C. P. Samerol (Ch. P. Summerol), u govoru održanom u Vojnoj industriskoj školi²⁷⁾ izjasnio se na sledeći način:

»Reč je o skraćivanju vremena potrebnog da se proizvodnja jako i uspešno uhoda. Ako vi to vreme možete skratiti za 30 dana, time će se operativna armija povećati za 300.000 ljudi. To je toliko kao kad biste komandantu buduće vojske dali pojačanje od 15 divizija. To pitanje možete posmatrati i s druge strane: ako ste vi propustili da proizvodni period skratite za 30 dana, mada je skraćivanje bilo moguće, onda je vaš propust jednak gubitku 15 divizija«.

Da bi svoje ekonomske i druge mogućnosti pretvorila u ratne efektivne, Americi je u periodu Drugog svetskog rata bilo potrebno oko dve godine (1940—1942). SAD je u tom pogledu olakšala okeanska udaljenost od svojih protivnika — Nemačke i Japana, jer je vojni sektor industrije 1940 godine iznosio samo: 6 arsenala naoružanja i opreme KoV, 1 fabrika mornaričkih topova i 5 brodogradilišta ratne mornarice.²⁸⁾ U toku Drugog svetskog rata, međutim, podignute su 444 rezervne fabrike vojnog sektora industrije,²⁹⁾ što znači da se isti za četiri godine (1941—1945) povećao 37 puta, što predstavlja jedinstvenu pojavu u ratnoj privredi zaraćenih zemalja ne samo u periodu Drugog svetskog rata, već u istoriji ratova uopšte. Nijedna država nije tako nespremna ušla u rat 1939—1945

²⁷⁾ Časopis »Army Ordnance«, jul/avgust 1927 godine, strana 8.

²⁸⁾ Burnham Finney: »Arsenal of democracy«, New York — Whitlery House — London, Mc Graw — Hill book Company Inc., 1941 godina.

²⁹⁾ George A. Lincoln: »Economics of National Security«, Prentice Hall, Inc., New York — 1954 godina.

godine, ali isto tako u to doba nijedna zemlja nije raspolagala takvim industriskim mogućnostima za proizvodnju ratnog materijala kao SAD.

Opšti uslovi, fizionomija i karakteristika savremenog rata: iznenadnost početnog napada, velika dinamika, snažan intenzitet i ogromno teritorijalno prostiranje ratnih operacija, zaoštavaju ovaj problem do maksimalnih granica, jer se vreme kojim će raspolagati napadnuta zemlja (žrtva agresije) smanjuje. U tom smislu izvesne funkcije i prednosti faktora vreme, kojima se obilno koristi agresor, moraju se u miroljubivoj zemlji blagovremeno u periodu mira, kompenzirati kvalitativnim merama priprema.

Moralno-politički faktor. U ratovima vođenim u epohama koje donose promenu vojničkog materijala (Francuska revolucija, Oktobarska revolucija, Narodnooslobodilački rat Jugoslavije i dr.), moralno-politički faktori zauzimaju dominantno mesto u ratnom potencijalu posmatrane zemlje. Razvezivanje starih društveno-ekonomskih suprotnosti ispoljava se u veoma snažnom entuzijazmu boračkog i rukovodećeg sastava u borbi za ideale sutrašnjice ili odbranu postojećih tekovina, koji je toliko ovladao njima da pretstavlja materijalnu snagu neizmerne vrednosti. To je trenutak kad faktor žive sile dostiže kulminacijsku tačku. U takvim uslovima moraju zatajiti sve teorije zasnovane na pozitivnim količinama (obim oružanih snaga protivnika, njegov industriski potencijal, naoružanje, snabdevanje i sl.), i podbaciti svi proračuni ratnog potencijala koji su zasnovani isključivo ili pretežno na njima. Dovoljno je u tom pogledu uzeti samo jedan primer iz naše Narodne revolucije. U Petoj neprijateljskoj ofanzivi je 19.000 izgladnelih, slabo odevenih i nedovoljno naoružanih boraca NOV odnelo moralnu pobedu nad 120.000 do zuba naoružanih, sitih i odlično opremljenih protivničkih vojnika. Izuzev moralno-političkih, skoro svi merljivi faktori bili su na strani neprijatelja. Visoka svest boračkog i rukovodećeg sastava NOV i POJ i stvaralačka energija masa, koju razvijaju samo revolucionarne epohe, bitno su uticali na strategisko rešenje ovog i mnogih drugih ratova.

»Operaciju Suec« iz novembra 1956 godine odlučili su pre svega politički faktori. Jedna daleko nadmoćnija sila u čisto vojnom pogledu morala se povući pred kompaktnim jedinstvom naroda spremnog da po svaku cenu brani svoju teško stečenu slobodu, pred pritiskom međunarodnog javnog mnjenja i pred odlukom Organizacije Ujedinjenih Nacija.

Počevši od Francuske revolucije, kad su prviput došli do snažnog izražaja, preko Prvog i Drugog svetskog rata, pa sve do poslednjih zbivanja savremenog sveta, moralno-politički faktori permanentno zauzimaju sve značajnije mesto u ratnom potencijalu pojedinih a naročito onih zemalja koje pronalaze specifične puteve aktiviranja faktora i elemenata svog ratnog potencijala radi uspešnog odupiranja eventualnom protivniku superiornijem u broju vojnika i kvalitetu ratne tehnike.

Treba istaći da karakteru i fizionomiji eventualnog budućeg rata i nehotice pogoduju sistemi decentralizovanog upravljanja u mirnodopskom periodu, koji se primenjuje u pojedinim zemljama savremenog sveta, za razliku od Drugog svetskog rata, kad su centralističke tendencije predstavljale jedino mogućan metod upravljanja i rukovođenja ratom u celini.

Moralno-politički faktori proizilaze iz karaktera društveno-ekonomskog uređenja, istoriskih tradicija i običaja nacije. Spremnost naroda i armije da podrže sve mere državne vlasti i njihova sposobnost da u toku dužeg perioda podnose surove zahteve totalnog rata do potpune pobeđe nad neprijateljem odlučno utiču na tok i rešenje ratnog sukoba. Gigantske napore SSSR u doba Otadžbinskog rata mogla je da organizuje i natčovečanske žrtve da podnese samo zemlja sa socijalističkim društvenim uređenjem. Da je na mesto Sovjetskog Saveza stajala bilo koja kapitalistička zemlja, ona bi, čak i prema zapadnim autorima, u toku Drugog svetskog rata sigurno bila poražena. Pravednost oslobodilačkog rata naroda Alžira uslovljava visok moral boraca i njihovu veru da će rat dobiti i pored toga što je kvantitativan odnos snaga oko 6 : 1 u

korist Francuza, upoređujući brojno stanje obostrano angažovanih vojnika (800.000 : 130.000).

Eventualno zanemarivanje moralno-političkih faktora ili njihovo potiskivanje u drugi plan, značilo bi veoma ozbiljnu grešku, jer oni u savremenim uslovima zauzimaju istaknuto, a u zemljama u kojima je došlo do buđenja nacionalne i klasne svesti čak dominantno mesto u ratnom potencijalu.

Međusobna poređenja ratnih potencijala raznih zemalja ili koalicija država su veoma komplikovan, a često i nezahvalan posao. Ovo pre svega stoga što ratni potencijal pretstavlja ukupnost merljivih i nemerljivih faktora. S druge strane, značaj i vrednost pojedinih faktora ili elemenata nisu isti u svim zemljama. Svaka zemlja će na različit način i u nejednakom stepenu aktivirati pojedine faktore i elemente svog ratnog potencijala u oružanom sukobu, zavisno od niza datih okolnosti. Izrazito matematička poređenja ratnih potencijala Istoka i Zapada, koja se često sreću u inostranoj literaturi pretstavljaju jalov posao i fikciju svoje vrste, vulgarno-materijalističko prilaganje ovom problemu. Prilikom eventualnih poređenja različitih ratnih potencijala moraju se kompleksno i dijalektički zahvatiti svi faktori i elementi da bi se došlo do približno realne pretstave. Definitivan rezultat u tom pogledu nije moguć. Nikakvim računskim operacijama niti statističkim i drugim metodima ne može se »izračunati« niti »predvideti« eventualan budući pobednik, između ostalog, baš zato što »apsolutno takozvano matematičko, ne nalazi čvrstu osnovicu nigde u procenama ratne veštine« (Klauzevic), što ratovanje pretstavlja čudan i čudljiv rezultat dveju dijametralno suprotnih komponenata: delovanja po jednom unapred utvrđenom planu i suprotstavljanju niza nepredvidljivih, često naoko nevažnih detalja ili faktora, ali koji mogu izmeniti tok operacija i odlučno uticati na strategisko rešenje rata u celini. Koja će od njih odneti prevagu u konkretnom slučaju, to se može definitivno i nepobitno utvrditi samo istoriskom analizom posle odigranog ratnog čina.

Ratni potencijal i ratna doktrina su međusobno povezani i uzajamno uslovljeni. Dostignut stepen razvitka ratnog potencijala uslovljava osnovne koncepcije ratne doktrine. Ratna doktrina se može kretati samo u okvirima datog ratnog potencijala. S druge strane, ratna doktrina predstavlja najviši teoretski izraz analitičkog uopštavanja normi i principa aktiviranja faktora i elemenata ratnog potencijala. Ratna doktrina osvetljava metodologiju upotrebe i dejstva osnovnih faktora ratnog potencijala u mogućnom ratnom sukobu, u skladu sa ocenom karaktera i fizionomije savremenog rata. Ratna doktrina dejstvuje na ratni potencijal sopstvene zemlje ili koalicije država blagovremenim otkrivanjem i eliminisanjem njegovih slabih tačaka, kao i maksimalnim razvijanjem elemenata koji obezbeđuju ubojnu moć. U tom pogledu ratni potencijal i ratna doktrina se nalaze, u izvesnom smislu, u odnosu baze i nadgradnje, utičući jedno na drugo, s tim da je dejstvo potencijala na doktrinu primarno, a doktrine na potencijal sekundarno.

Ratna doktrina je osnovna, polazna platforma vojne nadgradnje. U njoj su formulisani i fiksirani izvori i način upotrebe faktora i elemenata ratnog potencijala u eventualnom ratnom sukobu.

Ratna doktrina je najviši i najsavremeniji izraz vojne misli određene zemlje ili koalicije država, na dostignutom stepenu razvitka materijalne baze i adekvatnih društvenih odnosa, analitičko-direktivan putokaz aktiviranja ratnog potencijala u mogućnim ratnim uslovima. Ona u punoj meri odražava domet, snagu i sposobnost zemlje u određenom istoriskom periodu.

Osnovni problem savremene ratne veštine sastoji se u pravilnom izboru faktora, otkrivanju metoda i određivanju intenziteta upotrebe odabranih faktora i elemenata ratnog potencijala u oružanom sukobu. Sinhronizaciju njihovog delovanja utvrđuje i reguliše takav instrument kao što je ratni plan. Međusobna povezanost i uzajamna uslovljenost demografskih, ekonomskih, geografskih, vojnih, temporalnih i moralno-političkih faktora čini savremen rat izvanredno složenim i komplikovanim procesom, čije

rukovođenje iziskuje integraciju najraznovrsnijih i najrazličitijih nadležnosti na svim nivoima državne uprave. Blagovremeno sagledavanje ratnih potreba i mogućnost njihovog zadovoljavanja u državnim i regionalnim razmerama, omogućuje aktiviranje postojećih faktora i elemenata ratnog potencijala u izvanrednim situacijama od strane organa koji budu praktično u mogućnosti da ih usmeravaju prema iskrslom ratnom cilju.

(Članak uzet iz »Vojnog dela« br. 1—2/60)

General-major DUŠAN PEKIĆ

VAZDUŠNI DESANTI — MOGUĆNOSTI I PERSPEKTIVE

Razvoj savremenih tehničkih borbenih sredstava uopšte, a posebno vazduhoplovnih, stvorio je i mnogo veće mogućnosti za vertikalni manevar (manevar trećom dimenzijom) u ratu. Zbog toga bi se, posmatrajući jednostrano ta tehnička dostignuća, moglo doći do zaključka da će vazdušnodesantne trupe u eventualnom ratu imati neograničene mogućnosti i odlučujuću ulogu. Neki vojni eksperti čak im proriču veliku budućnost.¹⁾ Govori se ne samo o novom rodu već i o novom vidu vojske.

Ali, ako se razvoj savremene ratne tehnike i novih oružja detaljnije i svestranije analizira, onda se može doći i do suprotnog zaključka o perspektivi vazdušnih desanta. Zato opravdano postoje i takva mišljenja da je njihova perspektiva slaba, a mogućnosti dosta ograničene.²⁾

Što se može reći o tim dijametralno suprotnim mišljenjima? Možda je najpravilnije reći da su i jedni i drugi u pravu, tj. da je to relativna stvar. U jednom slučaju vazdušni desanti mogu biti zaista efikasni i imati

¹⁾ Robert B. Rigg, *Army*, SAD, septembar 1957 god.; K. Ružeron »Budući rat«, str. 218 i 222; F. Mikše »Vazdušnodesantne trupe«, str. 64.

²⁾ Wehrkunde, maj 1955 god.

veliku ulogu, dok u drugom mogu biti potpuno neefikasni. Evo šta o tome kaže istorija.

Ideja o primeni padobranskih jedinica pozadi neprijateljskog fronta rodila se još u I svetskom ratu, ali zbog nedostatka tehničke baze tada nije bila realizovana. U lokalnim ratovima između I i II svetskog rata takođe nije došlo do upotrebe vazdušnodesantnih trupa, već samo do prebacivanja vazdušnim putem ljudstva i materijala (u Španskom građanskom ratu, u ratu Italije protiv Etiopije i dr.). Početkom II svetskog rata Nemci su prvi primenili vazdušnodesantne operacije. U prvoj fazi rata oni su uspešno izveli nekoliko vazdušnodesantnih operacija (u Austriji, u Norveškoj, u Belgiji i Holandiji i, najzad, u Grčkoj). U svim tim operacijama, izuzevši one na grčka ostrva, postignuti su značajni rezultati sa malim gubicima. Takvi rezultati su razumljivi kada se ima u vidu to da su vazdušnodesantne operacije predstavljale novinu u ratnoj praksi, da je postignuto skoro potpuno iznenađenje, kao i to da je Hitlerova »proširena strategija«³⁾ takođe mnogo doprinela njihovom uspehu. Ali, već aprila i maja 1941 godine nemačka vazdušnodesantna operacija u Grčkoj jedva da se opravdala. Samo na Kritu Nemci su od upotrebljenih 30.000 ljudi imali 15.000 mrtvih i ranjenih. To je bila Pirova pobjeda. Razlog neuspehu je to što su se Britanci počeli koristiti iskustvom iz borbi protiv vazdušnih desanata, što je postojala makar i slaba PDO, kao i to da vazdušnim desantom više nije postignuto potpuno iznenađenje. Posle toga, Nemci više nisu ponovili vazdušnodesantne operacije sve do Drvara u Jugoslaviji (ne računajući one u odbranbenim bitkama), gde su takođe neoslavno završili.

U zadnjoj fazi II svetskog rata Anglo-Amerikanci su takođe izvršili nekoliko uspešnih vazdušnodesantnih operacija (u Normandiji, pri forsiranju Rajne, na Filipinima i dr.), ali imali su i neuspelih (Holandija, delimično i Sici-

³⁾ Ekonomska i politička penetracija, — stvaranje pete kolone i priprema vojnog sloma pre oružanog napada, — a zatim napad na već unapred izabranu žrtvu.

lija). Tako je, naprimer, 1. britanska vazdušnodesantna divizija pretrpela kod Arnhema preko 75% gubitaka.

Ukupno od 40 planiranih vazdušnodesantnih operacija u toku celog II svetskog rata izvršeno je svega 20.⁴⁾

Kakve zaključke možemo izvući iz tih operacija?

— Vazdušnodesantne operacije su, uglavnom, izvršene od strane Nemaca u prvoj fazi, a od strane Saveznika u zadnjoj fazi rata. Vreme njihovog izvođenja kod obe strane poklapa se sa vremenom skoro apsolutne vazdušne nadmoćnosti dotične strane.

— Vazdušnodesantne operacije primenjivane su skoro u svim slučajevima u sadejstvu sa napadnim operacijama na kopnu i pomorskim desantom protiv slabijeg ili dezorganizovanog branioca. Protivdesantna odbrana bila je slaba ili neorganizovana. Tamo gde je ova odbrana iole bila jača, vazdušnodesantne operacije doživele su neuspeh. A u fazama rata i na frontovima kada i gde je branilac bio jači i organizovaniji (većeg borbenog morala), do vd operacija nije ni dolazilo. Primer: Istočni front.

— Gubici vazdušnodesantnih jedinica kretali su se od 10—80% u ljudstvu i od 30—60% u transportnim avionima — jedrilicama.

— Vazdušnodesantnim jedinicama po izvršenom spuštanju bilo je potrebno i po nekoliko časova da se prikupe i srede za borbu.

— Primena vazdušnih desanata zahtevala je povoljne uslove zemljišta i povoljne meteo-uslove.

— Vazdušnodesantna divizija po izvršenom spuštanju bila je za sve vreme u inferiornom položaju u odnosu na pešadisku, a pogotovo u odnosu na oklopnu diviziju, koje su je napadale. Inferiornost je bila uslovljena time što je vazdušnodesantna divizija imala slabiju vatrenu moć i pokretljivost od kopnene divizije. A kada je napad na nju usledio u kritičnoj fazi, tj. pre prikupljanja, ta inferiornost se još više ispoljavala.

⁴⁾ F. Mikše, Vazdušnodesantne trupe, str. 3.

— Uloga vazdušnih desanata u ratu, u celini, bila je ipak neznatna. Njihova pojava na ovom ili onom frontu u bilo kojoj fazi rata nije značila prekretnicu niti je izazivala ozbiljnije posledice. No, ipak, njihova iznenadna i masovna primena u Norveškoj i Holandiji 1940 god. dala je znatne prednosti agresoru.

Kakve pouke možemo izvući za budućnost?

— Savremena tehnička sredstva i njihov dalji razvoj omogućavaju, u određenim — povoljnim uslovima, masovnu primenu i značajniju ulogu vazdušnih desanata nego u prošlosti. Ti povoljni uslovi su: apsolutna superiornost u nuklearnim oružjima, apsolutna prevlast u vazduhu, posedovanje aviona velike nosivosti i velikog doleta i raspolaganje mnogobrojnim oklopnim jedinicama koje bi sadejstvovale vazdušnom desantu. Ali, apsolutna superiornost u svakom od pomenutih činilaca nikad se ne može ostvariti bilo protiv koje civilizovane zemlje (jer ona ima i saveznike), a pogotovo ne za sve vreme rata.

— Savremeno naoružanje i tehnička sredstva na drugoj strani mogu znatno smanjiti ulogu vazdušnih desanata i učiniti besmislenim vazdušnodesantne operacije većih razmera. Zamislite vazdušnodesantnu diviziju po spuštanju, ili u toku spuštanja, u pećurkama nuklearnih projektila. I projektili većeg dometa punjeni klasičnim eksplozivom mogu ozbiljno ugroziti vazdušnodesantne operacije. Pomoću savremenih elektronskih uređaja mogu se na više hiljada kilometara udaljenosti otkriti kretanja vazdušnih desanata i blagovremeno presresti vođenim raketama. Zato, bez prevlasti u vazduhu (makar i lokalne) značajniji vazdušni desanti nisu izvodljivi ili su unapred osuđeni na poraz. A pojam prevlasti u vazduhu u današnje vreme je toliko relativan kao nikada dosad.

— Do masovnije primene vazdušnih desanata opet može doći samo u prvoj fazi i zadnjoj fazi rata, kada je najizrazitija razlika u odnosu snaga u vazduhu. Agresor će naročito težiti da u samom početku rata (ili možda čak i koji dan pre početka — »u mirno doba«), bacanjem vazdušnih desanata, omete koncentraciju i razvoj branioca i da mu spreči posedanje nekih ključnih položaja u pogra-

ničnoj zoni. On će to težiti na pravcima i dubinama koji daju izgleda za brzo spajanje desanta sa glavnim snagama. Zato je potrebno još u mirno doba imati u tim zonama sposobne i dovoljno jake brzopokretne jedinice koje će biti u stanju da napadaču onemoguće izvršenje njegovih zamisli. To, takođe, nameće potrebu postojanja stalnog sistema vizuelnih osmatračnica (pored radarskih) u rejonima u kojima se očekuje da bi neprijatelj mogao upotrebiti vazdušni desant. Jer, iskustvo Egipta iz oktobra 1956 pokazalo je da su same radarske izviđačke stanice nedovoljne.

— Pojavom helikoptera povećana je mogućnost za izvođenje taktičkih vazdušnih desanata i znatno komplikovana PDO, pošto se takvi desanti mogu spustiti na bilo koju tačku rejona ili zone odbrane, nezavisno od karaktera zemljišta.

— Potrebno je organizovati solidnu PDO čitave teritorije, kako na teritorijalnoj, tako i na operativno-taktičkoj bazi.

— Protiv zemlje i naroda sa visokim moralom, a gde su, pored toga, blagovremeno preduzete organizacione i druge mere protivdesantne odbrane, vazdušni desanti nemaju izgleda na veći uspeh, pa čak i pri postojanju prevlasti u vazduhu. Jer, mnogobrojni brzopokretni odredi i naoružano stanovništvo (narod) će naći mogućnosti da unište bilo koji vazdušni desant.

No, pored svega iznetog, ne znači da će se savremeni agresori odreći tako privlačnog sredstva agresije kao što su vazdušni desanti. I svakako neće. Oni će nastojati da i to savremeno sredstvo rata iskoriste do maksimuma, bez obzira na moguće žrtve. Oni će ponekad svesno žrtvovati pojedine vazdušne desante sa ciljem da ta žrtva omogući značajniji uspeh kopnene vojske (vezivanjem za sebe jačih rezervi neprijatelja, onesposobljavanjem važnih industrijskih instalacija, držanjem ili rušenjem saobraćajnih objekata i sl.). Naročito je verovatna upotreba vazdušnih desanata protiv malih zemalja koje ne poseduju nuklearno oružje i jako vazduhoplovstvo, dok je manja verovatnoća upotrebe protiv tehnički ravnopravnog protivnika.

NAJVEROVATNIJI ZADACI I CILJEVI VAZDUŠNIH
DESANATA

Zavisno od svoje jačine, vazdušni desanti mogu izvršavati taktičke, operativne i strategiske zadatke. Osim toga, oni se mogu upotrebljavati i za male — sitne akcije, kao: diverzije, prepade i izvidanje u pozadini neprijatelja.

Taktički vazdušni desant upotrebljavaće se: u cilju sadejstva sa jedinicama koje vrše proboj taktičke dubine odbrane (I i II odbranbenog pojasa), u cilju onemogućavanja prilaza taktičkih rezervi, u cilju završavanja okruženja neprijateljskih trupa na bojištu, u cilju zauzimanja protivtenkovskih rejona i uporišta, u cilju narušavanja rada pozadine i komandovanja itd. Objekti i rejoni dejstva taktičkih vazdušnih desanata mogu biti artiljerijski položaji, vatreni položaji atomskih taktičkih oružja, štabovi i komandna mesta, raskrsnice puteva, dominirajući visovi na pravcu prilaza rezervi i prebacivanja trupa neprijatelja, prelazi preko reka, mostobrani pri forsiranju vodenih i orografskih prepreka, skladišta municije i pogonskog materijala, transporti i verovatne iskrcne i ukrcne stanice.

Taktički vazdušni desanti od samog početka dejstvuju u zoni koja je zasićena neprijateljskim trupama. Njihov uspeh uglavnom će zavisiti od pravilnog izbora trenutka i rejona iskrcavanja, ali još više od toga u kojoj je meri branilac spreman u protivdesantnom smislu. Ako je branilac dobro organizovao PDO, taktički vazdušni desant neće dati veće rezultate čak ni onda kad je napadač izabrao najpovoljnije vreme i rejon za napad u taktičkoj zoni. Zato će ovi desanti, naročito helikopterski, ubuduće još tešnje sadejstvovati oklopnim jedinicama i biti prosto neka vrsta njihovog desanta. Samo takav način dejstva, kao i diverzantski, obećavaju neke rezultate taktičkom vazdušnom desantu.

Operativni vazdušni desanti mogu izvršavati sledeće zadatke: sadejstvo sa jedinicama koje vrše operativni pro-

boj s fronta (nastupanjem iz pozadine, ili zauzimanjem i držanjem položaja u pozadini taktičke zone odbrane sa ciljem da spreče prilaz rezervi i onemoguće povlačenje s fronta); sadejstvo sa suvozemnim snagama, u prvom redu sa pokretnim jedinicama, u završavanju okruženja neprijatelja; sadejstvo sa pomorskim desantima; zauzimanje aerodroma i drugih važnih objekata u pozadini neprijatelja. Sem toga, oni se mogu baciti u cilju jačanja i učvršćenja partizanskog pokreta, kako u ofanzivnoj tako i u defanzivnoj fazi rata. Operativno-vazdušni desanti u odbranbenoj fazi rata mogu se upotrebiti za pojačanje važnih otsečenih operativnih položaja kako bi se usporilo ili kočilo napredovanje neprijatelja. A njihov uspeh zavisi, uglavnom, od jačine i pokretljivosti operativnih rezervi suprotne strane.

Zadaci strategiskog vazdušnog desanta mogu biti: dezorganizacija mobilizacije i koncentracije neprijateljskih trupa u početnom periodu rata (naprimer: nemački desant u Norveškoj i Holandiji); zauzimanje krupnih industrijskih rejona ili za rat važnih sirovinskih baza; stvaranje novih samostalnih frontova u unutrašnjosti neprijateljske države u cilju dejstva najkraćim pravcima ka industriskopolitičkim centrima još nepripremljenim za odbranu; zauzimanje takvih rejona ratišta kojima se narušava opšti sistem odbrane države; zauzimanje mostobrana pri iskrcavanju pomorskih desanata strategiskog značaja i zauzimanje puteva mogućeg prilaza neprijateljskih rezervi tim mostobranima (naprimer: desant Anglo-Amerikanaca u Normandiji). Uspeh strategiskog vazdušnog desanta zavisi od efikasnosti opšteg sistema PDO protivničke države, a naročito u obalskim i pograničnim zonama. Posebno se nameće potreba odbrane aerodroma, kako od strategiskog, tako i od operativnog vazdušnog desanta. Potrebno je naglasiti i to da je uobičajeno da se kod svih kategorija vazdušnih desanata primenjuju i lažni desanti koji imaju za cilj da odvuku PDR i oduzmu im dragoceno vreme, što će branilac svakako morati imati u vidu.

DUBINA VAZDUŠNODESANTNIH OPERACIJA

Dubina vazdušnodesantne operacije, ili dubina spuštanja vazdušnog desanta, u odnosu na liniju fronta, zavisi u prvom redu od razmere te operacije (jačine vazdušnodesantne jedinice), ali, pored toga, i od niza drugih okolnosti. U II svetskom ratu osnovni elemenat pri planiranju dubine vazdušnodesantne operacije bilo je vreme. Polazilo se od toga koliko vremena dotična vazdušnodesantna jedinica može izdržati u borbi protiv procenjenih rezervi neprijatelja u dubini, koliko joj je vremena potrebno da se, pre no što bude desetkovana i razbijena, spoji sa snagama koje nastupaju s fronta. Na osnovu pojedinih iskustava došlo se i do nekih normi o tome koliko koja vazdušnodesantna jedinica može izdržati u borbi. Tako se smatra da vazdušnodesantna četa i bataljon mogu izdržati nekoliko časova, puk jedan dan, a divizija nekoliko dana (3—5). Ima i takvih mišljenja da u savremenim uslovima to vreme može biti znatno duže.⁵⁾ Razumljivo, sve te norme ne treba bukvalno prihvatiti i pridržavati ih se u današnjim uslovima. Dovoljno je, naime, detaljno proučiti sve vazdušnodesantne operacije primenjene u toku II svetskog rata, pa će se doći do zaključka da je nemoguće odrediti neku vremensku ili prostornu normu za bilo koju vazdušnodesantnu jedinicu — koja bi važila za sve prilike i uslove — već da će to u svakom konkretnom slučaju morati biti drukčije. Zar nemamo primera u istoriji da se četa održala pet dana (železnička stanica Dombos u centralnoj Norveškoj, aprila 1940), a da pukovi ili divizije nisu izdržali ni jedan dan (Sicilija, Normandija, Drvar), kao i takvih da su Nemci izbacivali svoje vazdušnodesantne divizije 200 km ispred linije fronta u Holandiji i Norveškoj, a da ih na Istočnom frontu uopšte nisu upotreбили, jer su pretpostavljali da bi sigurno bile uništene. Anglo-Amerikanci su upotrebljavali svoje vazdušnodesantne divizije na dubini od 5—90 km (u Normandiji i pri forsiranju Rajne 5—10 km, kod Arnhema 90 km). Sve, dakle, zavisi od konkretnih uslova i okolnosti. Tamo gde se ne računa na ozbiljan otpor, gde je spremnost naroda

⁵⁾ »Vojno delo«, br. 12/1957 god., str. 890.

za borbu nedovoljna i PDO slaba, a agresor ima još i potpunu prevlast u vazduhu, vazdušnodesantna divizija može se upotrebljavati na većoj dubini, pa i preko 200 km. Ali, tamo gde je čitav narod spreman na odlučan otpor, gde je solidno organizovana PDO, gde između linije fronta i rejona spuštanja postoji operativna ili strategiska prepreka, gde se može računati na sadejstvo avijacije i oklopnih jedinica za uništenje desanta, razume se, vazdušnodesantna divizija neće moći dugo izdržati, te je, prema tome, agresor neće ni upotrebljavati na dubini većoj od 50 km. U protivnom, njegov bi postupak samo išao u prilog braniocu.

Oni koji dozvoljavaju (predviđaju) veće mogućnosti vazdušnih desanata u savremenim uslovima (veću dubinu dejstva i duže održavanje u pozadini neprijatelja) obrazlažu to time što je porasla vatrena moć vazdušnodesantnih jedinica, i što će one biti podržavane slobodnim i vođenim raketama sa atomskom glavom, kao i drugim savremenim borbenim sredstvima. S druge strane, oni neće da vide da je istovremeno još više porasla vatrena moć jedinica kopnene vojske, kao i to da je podrška tih jedinica svim pomenutim sredstvima mnogo jednostavnija. Oni ističu i porast brzine, nosivosti i doleta transportnih aviona (C-124 — SAD i IL-18 — SSSR nose oko 200 ljudi i imaju dolet oko 5.000 km), ali se ne osvrću i na veliki porast pokretljivosti kopnene vojske. Međutim, ako se objektivno uzmu u obzir svi faktori, onda se ipak mora doći do zaključka da su prednosti na strani kopnene vojske.

O ODNOSU SNAGA PRI UNIŠTENJU VAZDUŠNOG DESANTA

Uobičajeno je shvatanje da je za uništenje jednog vazdušnodesantnog (padobranskog ili jedriličarskog) bataljona potrebno dva do tri pešadiska (tenkovska) bataljona suvozemne vojske, a za uništenje vazdušnodesantnog puka i divizije takođe dva do tri puta jače snage. To shvatanje se zadržalo još od vremena kada su vazdušnodesantne formacije bile znatno superiornije kako po automatskom

naoružanju, tako i po obučenosti i kvalitetu ljudstva, a naročito zbog iznenađenja i slabe PDO. Ali danas više nije takav slučaj. Vazdušnodesantne jedinice ne samo da više nisu superiornije u naoružanju, jačini i obučenosti, već su skoro u svemu inferiornije od jedinica suvozemne vojske. I pored uvođenja težeg naoružanja u formacije vazdušnodesantnih jedinica vatrena moć odgovarajućih suvozemnih formacija opet je progresivnije rasla i mnogo je veća (vatrena moć pd iznosi 58.000 kg čelika u minuti, oklopne 66.000, a vdd 46.000 kg). Osim toga, vazdušnodesantne jedinice lišene su u savremenim uslovima jednog od najefikasnijih svojih oruđa — iznenađenja.

Zato je shvatanje o apsolutnoj potrebi neke velike nadmoćnosti suvozemnih jedinica za uništenje vazdušnog desanta zastarelo i šablonsko. U nekim slučajevima čak i manje formacije KoV mogu uništiti veće vazdušnodesantne jedinice. Zašto, naprimer, ojačani tenkovski bataljon ne bi mogao, u povoljnim uslovima, i to za kratko vreme, uništiti padobranski puk po kome je počeo da dejstvuje još u toku spuštanja? On to apsolutno može. Tamo gde je vazdušnodesantna jedinica bačena u neposrednoj blizini PDR i trpela gubitke još za vreme spuštanja, ona neće biti u stanju, uopšte, da se sredi (organizuje) za borbu i biće u daleko inferiornijem položaju od suvozemne jedinice iste jačine ili čak i slabije. Nadmoćnost napadača u vazduhu neće moći uvek otkloniti tu inferiornost, pošto ne osredni kontakt PDR i vazdušnog desanta onemogućava efikasno dejstvo avijacije. Osim toga, ponekad i meteorološki uslovi neće dozvoljavati trajnu podršku vazdušnog desanta (slučaj kod Arnhema). Da, može biti i obratno — da se vazdušni desant spusti pod povoljnim uslovima i da se prikupi i organizuje za borbu pre no što bude napadnut. U tom slučaju je opravdan zahtev za jačim snagama za njegovo uništenje, ali ni to ne znači da uvek treba imati dva do tri puta jače snage za uništenje nekog vazdušnog desanta. Savremena oklopna brigada može lako uništiti padobranski puk, a ni jedna vazdušnodesantna divizija ne može izdržati ni jedan dan pod udarima jedne oklopne divizije, razume se, pod uslovom da je intervencija oklopne divizije blagovremena. Jer, vazdušnodesantna

divizija makar koliko bila dobro naoružana u PT smislu, u prvim časovima posle spuštanja njena PTO neće biti naročito efikasna (ograničene količine municije, manja oštećenja oružja i oruđa, nekompletnost posluge zbog toga što je neki pao bliže drugi dalje, a jedan procenat povređen, itd.). Osim toga, veće vazdušnodesantne jedinice (divizija) verovatno će biti spuštene u rejone prohodne za tenkove, dok helikopterski desant još uvek (pri sadašnjem nivou te tehnike) ne bi došao u obzir za veće dubine.

Kod razmatranja odnosa snaga treba imati u vidu i to da će vazdušnodesantne jedinice u savremenim uslovima redovno imati gubitke još u toku prebacivanja, izbacivanja (ateriranja) i prikupljanja, jer je skoro nemoguće pretpostaviti da će ostati neprimećene, a automatski računari u stanju su da odmah daju elemente bilo o maršruti kretanja, bilo o rejonu iskrcavanja. Razumljivo je da će se tim elementima odmah koristiti najefikasnija oruđa. To ne znači da se primenom vazdušnih desanata baš nikad neće moći postići iznenađenje u odnosu na rejon spuštanja. Naprotiv, takvo je iznenađenje moguće, pošto u jednoj zemlji ima mnogo rejonu pogodnih za spuštanje savremenog desanta. Taj momenat ide u prilog vazdušnog desanta samim tim što znatno otežava raspored PDR. On ujedno nameće potrebu da PDR uvek budu motorizovane (brzopokretne).

I na kraju treba u zaključku reći da vazdušnodesantne trupe ipak imaju velike mogućnosti, ali da će njihov uspeh zavisiti od pripremljenosti i sposobnosti suprotne strane da im protivdejsvuje. Protivdesantna odbrana mora biti organizovana i na teritorijalnom i na operativnom principu. Jedinice svih stepena u odbrani trebaju imati organizovanu PDO, čak i one koje ne formiraju posebnu protivdesantnu rezervu. Samo solidno organizovanom PDO, uz spremnost i osposobljenost čitavog naroda za borbu protiv vazdušnih desanata i primenu savremenih sredstava, može se efikasno paralisati njihovo masovno dejstvo i učiniti ih neefikasnim. To mišljenje danas sve više preovladava.

(Članak uzet iz »Vojnog dela« br. 4—5/58)